

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ANALIK
VE
İZ BIRAKAN ANALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Necla Gül ERCAN

Niğde

Haziran, 2018

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ANALIK
VE
İZ BIRAKAN ANALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Necla Gül ERCAN

Danışman: Prof. Dr. Hatice İÇEL

Üye: Prof. Dr. Faruk ÇOLAK

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Atiye NAZLI

Niğde

Haziran, 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “TÜRK KÜLTÜRÜNDE ANALIK VE İZ BIRAKAN ANALAR” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20/06/2018

Necla Gül ERCAN

ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Hatice İÇEL danışmanlığında Necla Gül ERCAN tarafından hazırlanan “TÜRK KÜLTÜRÜNDE ANALIK VE İZ BIRAKAN ANALAR” adlı bu çalışma jürimiz tarafından NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 20/ 06/ 2018

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Hatice İÇEL

Üye : Prof. Dr. Faruk ÇOLAK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Atiye NAZLI

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Dr. Öğr. Üyesi Hünkar GÜLER

Enstitü Müdür Vekili

ÖN SÖZ

İkel çağlardan başlayarak günümüze kadar gelen süreç içerisinde gerek dünya gerekse de Türk mitolojisinde kutsal kabul edilen analar etrafında birçok inanç, uygulama, ritüel ve tören oluşmuştur. Mitolojik zeminden sözlü kültür ortamına, edebî ürünlere, resme, müziğe, heykele ve mimariye kadar nüfuz eden bu durum, ana olgusunun büyük bir kült olduğunu ispatlar mahiyettedir.

Türk kültüründe ise mitolojik zeminin, sözlü kültür ortamının, edebî ürünlerin, resmin, müziğin, heykelin ve mimarinin dışında da toplumun ve ailenin önemli bir ferdi olan ana / anne, kendisine özgü yaratılış özellikleri ile her zaman ön planda olmuştur. Anelik ve annenin aile kurmadaki rolü ve fonksiyonu, Havva Ana'dan günümüze kesintisiz olarak devam etmektedir. Yüzyıllardır var olan bu annelik olgusunun her alanda karşımıza çıkması, hatta vatanın bile ana kavramıyla özdeşleşmesi Türk kültüründe ve yaşantısında ananın eşsiz bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Türk Kültüründe Analık ve İz Bırakan Analar adlı çalışmamız, Türk dünyası coğrafyası bağlamında Türk mitolojisi, kültürü ve inançlarında yer alan anaları, onların özellik ve fonksiyonlarını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışmamız *Ön Söz, Kısaltmalar, Giriş ve Kaynakça* dışında iki bölümden oluşmaktadır. Tezimizin *Giriş* kısmında kültür, ana / anne, annelik gibi kavramlar ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca arketip ve anne arketipi hakkında da bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın *I. Bölüm*'ü *Mitolojik Analar* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde kozmik zaman ve mekânda ortaya çıkan, bazıları günümüzde de etken olan dişil iyeler *İyi (İyi Ruhlu) Analar* ve *Kötü (Kötü Ruhlu) Analar* adlı iki alt başlığa ayrılmıştır. Fonksiyonları ve özellikleri bakımından tasnif edilen analar, ilgili başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda *İyi (İyi Ruhlu) Analar* başlığında 52 ana, *Kötü (Kötü Ruhlu) Analar* başlığında ise 5 ana incelenmiş, bunların etraflarında oluşan inançlar ve yüklendikleri fonksiyonlar tespit edilmiştir.

Menkıbevî Analar adını taşıyan *II. Bölüm*'de ise hayatları menkıbeleşmiş 29 ana özellikleri, fonksiyonları ve etraflarında oluşan inançlar bakımından incelenmiştir. Bu bölümde hayatları henüz menkıbeleşmemiş, ancak Türk milletinin tarihinde önemli bir yere sahip olan 7 ana da değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde çalışmamız hakkında genel bir değerlendirme yapılmış ve ulaştığımız tespitler aktarılmıştır.

Kaynakça kısmında ise çalışmamızın hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar yazarların soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Tez konusunun belirlenmesi aşamasında kıymetli görüşleriyle yol gösteren ve öneride bulunan hocam Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN ile çalışmam boyunca şahsî kütüphanesini sonuna kadar açan, bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım danışman hocam Prof. Dr. Hatice İÇEL'e teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın hazırlanması aşamasında daima desteğini hissettiğim kıymetli arkadaşım Dilber TAHİROĞLU'na, yetişmemde büyük emekleri olan ve hiçbir fedakârlığı esirgemeyen Annem Elif ve Babam Zekeriya ERCAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Necla Gül ERCAN

Niğde-2018

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ANALIK VE İZ BIRAKAN ANALAR

NECLA GÜL ERCAN

Avrasya Araştırma Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hatice İÇEL

Haziran 2018, s. IX+171

Bir topluluğu millet yapan bazı unsurlar bulunmaktadır. Gelenek, görenek ve inançların oluşturduğu kültür, bu unsurların başında gelmektedir. Her kültürün kendi dinamikleri vardır ve bunlar millî olma özelliği taşırlar. Milleti ve millî kültür değerlerini oluşturan temel unsurlardan birisi de ana / anne kavramıdır. İkel dönemlerden bu yana kutsal kabul edilen bu varlık etrafında hem dünya hem de Türk mitolojisinde çeşitli inançlar ortaya çıkmıştır. Ana / anne çeşitli vasıf ve şekillerde sembolize edilmiştir.

Bu çalışmada Türk kültürü, mitolojisi ve inançlarında yer alan ve dişi ruhlar içerisinde değerlendirilen analar ile onların fonksiyonları incelenmiştir. Çalışmada ana / anne kavramı ve bu dişi ruhun görünümleri genel olarak mitolojik ve menkıbevî analar başlıkları altında incelenmiştir. Türk dünyası coğrafyası esas alınarak yapılan çalışmada Türk mitolojisi, kültürü ve inançlarında yer alan tüm dişi ruhlar tespit edilmiştir. Özellikle işlev bakımından iyi ve kötü ruhlu analar olarak adlandırdığımız kategorinin Mitolojik (Yer) Ana'nın türevleri olduğu görülmüştür. Menkıbevî anaların ise genel olarak mitolojik anaların İslamî forma bürünmüş hâlleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, kültür, inanç, ana / anne, Mitolojik Ana, Menkıbevî Ana.

ABSTRACT

MASTER THESIS

MATERNITY IN TURKISH CULTURE AND THE MOTHERS WHO MADE A DIFFERENCE

NECLA GÜL ERCAN

Eurasia Studies

Supervisor: Prof. Dr. Hatice İÇEL

June 2018, IX+171 pages

A community needs certain elements to become a nation. Consisting of tradition, customs and beliefs, culture forms the basis of these elements. Each culture has its own dynamics and they are national. One of the basic elements that make up the nation and national cultural values is the concept of mother. Various beliefs have emerged both in the world and Turkish mythology around this concept which is considered sacred since the primitive times. The concept of mother is symbolized in various qualities and forms.

In this study, the mothers and their functions which are included in Turkish culture, mythology and beliefs and evaluated in female spirits were examined. The concept of mother and the appearance of this feminine spirits are examined under the headings of mythological and legendary mothers in general. In the study conducted on the basis of the Turkish world geography, all the feminine spirits in Turkish mythology, culture and beliefs have been identified. It is seen that the category named as good and bad spirited mothers in terms of their function are the derivatives of the Mythological (Earth) Mother. It is also concluded that legendary mothers are broadly the Islamic versions of the mythological mothers.

Key words: Mythology, culture, belief, mother, mythological mother, legendary mother.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
KISALTMALAR	IX
0. GİRİŞ	1
0.1. Türk Kültüründe Analık.....	1
0. 2. Arketip Kavramı ve Anne Arketipi.....	7
I. BÖLÜM.....	10
I. MİTOLOJİK ANALAR	11
I.1. ANALARIN ANASI MİTOLOJİK (YER-ULU) ANA KÜLTÜ.....	12
I.1.1. İyi (İyi Ruhlu) Analar	19
I.1.1.1. Ağaç Ana	20
I.1.1.2. Ak (Ağ, Ak Ene, Akine) Ana	32
I.1.1.3. Alahçın Ana / Darhan Ana (Aan Alahçın Hotun, Aan Darhan Ana).....	36
I.1.1.4. Alankova Ana (Alangova, Alanguva, Alanhova).....	37
I.1.1.5. Ama Ana.....	38
I.1.1.6. Ambar / Anbar Ana.....	38
I.1.1.7. Ana Maygıl	39
I.1.1.8. Ateş (Od) Ana.....	40
I.1.1.9. Ay Ana.....	49
I.1.1.10. Ayı Ana.....	52
I.1.1.11. Ayısıt (Ayzıt, Ayıhıt) Ana	52
I.1.1.12. Baay Bayanay Ana	54
I.1.1.13. Barak (Köpek) Ana.....	54
I.1.1.14. Bayrım (Bayrım Biyçe) Ana.....	55
I.1.1.15. Belen Ana	56
I.1.1.16. Dağ Ana	56
I.1.1.17. Daykın Ana.....	61
I.1.1.18. Değirmen Ana.....	61
I.1.1.19. Ebey Ana.....	62
I.1.1.20. Geyik Ana.....	62

I.1.1.21. Güneş (Gün-Yaşık) Ana	67
I.1.1.22. Hayvan Ana	69
I.1.1.23. İyehsit Ana	71
I.1.1.24. Kanıkey Ana	72
I.1.1.25. Kartal (Semrük-Bürküt) Ana	72
I.1.1.26. Kovak Ana	75
I.1.1.27. Kör Ana.....	75
I.1.1.28. Kuğu Ana.....	76
I.1.1.29. Kurt Ana	78
I.1.1.30. Kuş Ana	82
I.1.1.31. Kübey Ana	83
I.1.1.32. Ötüken (Etügen) Ana.....	84
I.1.1.33. Rom Ana.....	85
I.1.1.34. Satanay Ana	86
I.1.1.35. Su (Çay Ninesi) Ana.....	86
I.1.1.36. Suvolta Ana	88
I.1.1.37. Şeşe Ana	89
I.1.1.38. Tabiat (Doğa) Ana	89
I.1.1.39. Toprak Ana	90
I.1.1.40. Ud (İnek) Ana	93
I.1.1.41. Umay (May Ene, Payana, Bayana, Uluğ) Ana	93
I.1.1.42. Yayuçi Ana	105
I.1.1.43. Yel Ana.....	106
I.1.1.44. Yenbike Ana	107
I.1.1.45. Yılan Ana.....	108
I.1.1.46. Akböge Ana	111
I.1.1.47. Bibi Gavhar Ana	111
I.1.1.48. Eyke Ana.....	111
I.1.1.49. Ökül Ana.....	111
I.1.1.50. Öyke Ana	111
I.1.1.51. Peşa Ana	111
I.1.1.52. Yurt Anası.....	111
I.1.2. Kötü (Kötü Ruhlu) Analar	112

I.1.2.1. Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı).....	112
I.1.2.2. Erke Ana	118
I.1.2.3. Hu Ana.....	119
I.1.2.4. Kiştey Ana	119
I.1.2.5. Satılay Ana.....	120
II. BÖLÜM.....	121
II. MENKİBEVÎ ANALAR	122
II.1. Fatıma (Fadime) Ana, Ayşe-Fatıma (Fadime, Eşe) Ana.....	122
II.2. Ebe (Ebe Kadı-Nebiye Hatun) Ana.....	129
II.3. Elif Ana	131
II.4. Fidan Ana	135
II.5. Gelincik Ana.....	136
II.6. Gül Ana	138
II.7. Güzide Ana.....	138
II.8. Havva Ana.....	139
II.9. Hayme Ana.....	140
II.10. Kadıncık (Hatun Ana, Fatma Bacı) Ana	141
II.11. Nayman Ana (Ana Beyit).....	144
II.12. Rabia Ana	145
II.13. Sarı Ana	146
II.14. Sultan Ana	147
II.15. Şerife Ana.....	148
II.16. Ahi Ana, Kız Ana.....	150
II.17. Büryan Ana.....	150
II.18. Cabire Ana (Cabire Sultan)	150
II.19. Cennet Ana	150
II.20. Derman Ana.....	150
II.21. Domalak Ana.....	151

II.22. Ela ve İsaf (İnsaf) Analar	151
II.23. Göbek Ana (Kindik Ene-Andık Ene)	151
II.24. Kabsal Ebe-Meryem Ana-Yâren Ana	151
II.25. Kirki Anası	151
II.26. Müslime Ana	151
II.27. Müslüman Ana	152
II.28. Şemsi Ana.....	152
II.29. Zöhre Ana.....	152
II.30. Zübeyde Ana	153
II.31. Nene Hatun.....	155
II.32. Gördesli Makbule	155
II.33. Kara Fatma (Fatma Seher).....	156
II.34. Ayşe Hanım	156
II.35. Hatice Hatun (Kılavuz Hatice)	157
II.36. Tayyar Rahmiye	157
SONUÇ	159
KAYNAKÇA	162
ÖZGEÇMİŞ	171

KISALTMALAR

AKM : Atatürk Kültür Merkezi

bk. : Bakanız

C. :Cilt

ev. : Çeviren

e.t. : Erişim Tarihi

hzl. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDK : Türk Dil Kurumu

TTK : Türk Tarih Kurumu

ni : Üniversite

vb. : ve benzeri

Yay. : Yayınları

0. GİRİŞ

0.1. Türk Kültüründe Analık

Kültür, bir milletin var olmasında en önemli etkidir. Kelime köken olarak Latineden gelmiş, Türkçeye ise Fransızcadan geçmiştir. Latince cultura, toprağa bir şey ekmek ve üretmek anlamındadır (Turan, 2017: 15). Yabancı kökenli olan kültür kelimesi yerine Ziya Gökalp, hars kelimesinin kullanılmasını önermekte ve kelimenin toprağın işlenmesi, tarım anlamlarına geldiğini belirtmektedir. Ona göre hars millîdir ve bir milletten başka bir millete geçemez. Dinî, ahlâkî ve estetik duyguları bünyesinde barındırır (Gökalp, 2017: 22). Yani kültür, bir milletin geleneklerini, göreneklerini, adetlerini kısacası tamamen kendisini yansıtan bir aynadır.

Gökalp dışında farklı araştırmacılar da kültürün tanımını yapmıştır. Bu bağlamda Şerafettin Turan kültürü şu şekilde tarif etmiştir: “*Kültür, bir toplumda geçerli olan ve gelenek hâlinde devam eden her türlü dil, duygu, düşünce, inanç, sanat ve yaşayış öğelerinin tümüdür.*” (Turan, 2017: 17).

Ayfer Yılmaz’ın tarifi ise biraz daha ayrıntılı olup şöyledir:

“Tarih bakımından mevcudiyeti kesin olarak bilinen bir toplumun, sosyal etkileşme yoluyla nesilden nesle aktardığı manevî ve maddî yaşayış tarzlarının temsil ve tecelli bakımından yüksek seviyedeki bir bileşiği olan ve sonucu açısından ise, ferde ve topluma benlik, kimlik ve kişilik ile mensubiyet şuuru kazandırma, bütünleşmiş kılma, yaşanan çevreyi kendi hedefleri istikametinde değiştirme arzu ve iradesi veren, değer norm ve sosyal kontrol unsurlarının belirlediği bir sistemdir.” (Yılmaz, 2004: 112).

Yukarıda verilen tanımlarından hareketle kültür için bir toplumda yer etmiş dinî ve ahlâkî değerleri yansıtan, bir bütünü oluşturan ve ulusal değerleri geleceğe aktaran bir sistemdir diyebiliriz.

Genel anlamda kültürün bu tariflerini verdikten sonra Türk kültürünün nasıl tarif edildiğine değinebiliriz. Türk kültürü “*Türk kavminin tarih sahnesine çıkışından başlayarak günümüze dek süregelen ve Türklerin yerleştikleri, yaşadıkları, bugün de yaşamakta oldukları yerlerde yarattıkları, bugün de etkinliğini devam ettiren öğedir.*” (Turan, 2017: 53).

Türk kültürünün ana kaynağı Orta Asya’dır. İslam öncesi döneme baktığımızda Türk kültürünün Çin ve Hindistan gibi komşu ülkelerin kültüründen etkilendiğini söyleyebiliriz. İslamiyet’in kabulünden sonra ise Türk kültürü, Arap-İran ve Müslüman kültürleri ile etkileşim hâlinde olmuştur. Bu doğrultuda Türk kültürü kaynağını, Orta Asya-komşu ülkelerden (Çin-Hint) ve Müslüman (Arap-İran)

diyarlardan almıştır (Turan, 2017: 54). Türk kültürü, bu şekilde komşu ülkelerin kültürleriyle kaynaşarak zenginleşmiştir. Ancak bu kültür, dışarıdan gelen öğeleri kendine uydurmasını bilmiş ve bunların büyük bir kısmına millî bir özellik kazandırmıştır. Özellikle temelde Orta Asya'dan getirdikleri kendi öz kültürlerinin üzerine bina edilen bu unsurlar, eğreti durmamış ve bütünün içerisinde aykırılık olarak göze batmamıştır.

Kültür ve Türk kültürü hakkında verilen bu genel bilgilerden sonra ana ve analık kavramı üzerinde duracağız:

Eski Türklerde ana kelimesinin yerine *ög / ök* kelimesi kullanılmıştır. *Ög / ök* öksüz, annesini kaybetmiş çocuk anlamına gelmektedir. *Divânü Lûgati't-Türk*'te *ög* kelimesi yerine *ana, apa* ve *aba* kelimeleri yer almaktadır. Yaşlı kadın anlamına gelen *aba*, anne kelimesinin karşılığı olarak günümüzde de Anadolu'nun bazı bölgelerinde kullanılmaktadır. Tatarlar ise kendilerinden büyük yaşlı kadınlara *apa* diye hitap ederler. Günümüzde ise *ök* sözcüğü, anne kelimesinin karşılığı olarak Kütahya'da, Sinop Boyabat'ta, Ardahan Göle'de, Kars'ta, Şanlıurfa Harran'da, Niğde Bor'da ve Mersin'in Ayvagediği Yaylası'nda kullanılmaktadır (Ayan, 2011: 113).

Anne sözcüğü Meryem'in annesi olan *an* şeklinde telaffuz edilmektedir. Sümer Ana Tanrıçasının adı *Anna*'dır. Anadolu'da ise Ana Tanrıça *Hannahanna* veya *Anna* adıyla anılmaktadır. Anadolu'da kullanılan anne sözcüğünün kaynağı Hint dilidir. Hintçede anne sözcüğünün karşılığı *Annas*'dır. *An* hecesi ile başlayan kelimeler, Hint dilinde dişilik ve doğurganlığı ifade etmektedir (Ersoy, 2007: 38, 40). Dolayısıyla Türkçedeki anne sözcüğü, Hintçeden alınan bu kelimenin yanı sıra tanrıçaların adından da türemiştir diyebiliriz.

Eski Türklerde ana / analık kadının temel niteliklerinden birisidir. Türkler, değer verdikleri ve kutsal kabul ettikleri şeylere *ana hakkı* demişler ve bunu *Tanrı hakkı* ile eşit kabul etmişlerdir (Bars, 2014a: 97). Kadına verilen annelik kimliği, toplumda onun saygınlığını artırmıştır. Hz. Muhammed'in "*Cennet annelerin ayakları altındadır.*" sözü bu durumu kanıtlar niteliktedir (Koçak ve Gürçay, 2017: 272).

Ana / anne Türk toplumunda ailenin reisi, Türk evinin direği, vefalı arkadaş ve en önemlisi mukaddes Türk çocuklarının anasıdır (Banarlı, 1983: 33). İnsanlığın varlık sebebi olan analar / anneler dünyaya gelen çocuğun hayatını maddî ve manevî yönden belirleyen yapı taşlarıdır. Ana / anne aynı zamanda çocuğun yol göstericisi ve rehberidir.

Dişiliğin ve doğurganlığın simgesi olan ananın / kadının toplumda yeri oldukça önemlidir. Ailenin temeli anaya / kadına dayanmaktadır. Aile, Türk toplumu içerisinde yer alan en önemli sosyal kurumdur. Bu kurum, ana / kadın ile var olmuştur. Ana, yaratılışından dolayı erkek ile ayrı konuma sahiptir. Erkek dış dünya işleri ile uğraşırken, ana / kadın ev-aile işlerini düzenlemekle görevlendirilmiştir (Bars, 2014a: 3-4). Bu doğrultuda Türk toplumunun anne hakkındaki görüşü, “*Yuvayı dişi kuş yapar.*” (Aksoy, 1988: 480) atasözünde en güzel ifadesini bulmuştur.

Göçebe Türk toplumunda kadının değerini belirleyen en önemli unsur doğurganlık yani anneliktir. Kadın, bu özelliğiyle aynı zamanda kocasına da değer kazandırır. Türk töresine göre bir erkeğin saygınlığı, karısının ona çocuk vermesiyle bağlantılıdır: “*Bu göçebe hayatta saygın bir yeri olan kadınların yine de en makbul olanları, çocuk sahibi olanlar yani annelerdir. Bir erkeğin ilde saygınlığı, karısının ona kız ya da erkek evlat vermesiyle eşdeğerdedir.*” (Savkan, 2004: 90).

Toplumun yapı taşı olan ailede çocuğu dünyaya getiren ve böylece soyu devam ettiren ananın diğer bir görevi de çocuğu en iyi şekilde yetiştirmek ve geleceğe hazırlamaktır. Dolayısıyla anne ve çocuk arasında bir ömür boyu devam edecek sarsılmaz ve kuvvetli bir ilişki vardır:

“*Bireyin yaşamında önemli bir yeri bulunan anne, çocuğuna verdiği emekle çocuğuyla arasındaki sevgiyi şekillendirir. Küçük sevgi parçacıklarının birikimiyle büyüyen bu sevgi, bireyin yaşamında ve yaşam algısında oldukça önemli bir rol oynar. Bireyin yaşam serüveninin ilk evresi olan çocukluk dönemi, annenin varlığı ve yönlendiriciliği ile bir bütündür. Çocukluk sonrası yaşamın bütün evreleri anne-çocuk arasındaki bu sevginin etrafında şekillenir.*” (Bars, 2014c: 86).

Türk toplumunda anneye verilen bu değer, edebî eserlerde de kendisini göstermektedir. Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden olan *Orhun Abideleri*'nde Bilge ve Kül Tigin kağanların annesine verilen değer şu sözlerle ölümsüzleşmiştir: “*Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki...*” (Tekin, 2010: 27). Metinden de anlaşılacağı üzere değeri hakandan aşağı kalmayan İlbilge Hatun, Türk milleti yok olmasın diye soyun koruyucusu fonksiyonuyla Tanrı tarafından gönderilmiştir: “*Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nun) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz...*” (Tekin, 2010: 31).

İlbelge Hatun, merhameti ve çocuklarına karşı olan sonsuz sevgisiyle çocukların koruyucusu Umay'la özdeşleştirilmiştir. Kocasını öldükten sonra oğlu Kül Tigin'i tek başına mükemmel bir şekilde yetiştirmiştir: “*Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti...*” (Tekin, 2010: 33).

Türk kültüründe anneye verilen değer ve önem halk anlatılarında da sıklıkla işlenen bir motiftir. Mit, destan, masal, halk hikâyesi, efsane, fıkra vb. gibi halk anlatılarında anne birçok fonksiyonuyla ve özelliğiyle işlenmekte ve ön plana çıkmaktadır. Bu metinlerde gerçek anne (öz anne), üvey anne, kayınvalide, sütanne vb. görünümünde yer almaktadır. Doğurganlık temel fonksiyonunun etrafında birçok fonksiyonu daha şekillenen ana bu tür metinlerde de en kutsal konumdadır. Çalışmanın sınırları göz önünde bulundurulursa bu bölümde tüm halk anlatılarındaki anaların incelenemeyeceği anlaşılacaktır. Dolayısıyla burada daha çok temel eserlerden ve destanlardan hareket edilerek ön plana çıkan anneler hakkında bilgi verilecektir. Bu bağlamda Türk edebiyatının temel eserlerinden olan ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde genel kadın profili şu şekilde çizilmektedir:

“*Dede Korkut dilinden ozan aydur: Kadınlar dört dürlüdür. Birisi solduran sopdur. Birisi tolduran topdur. Birisi ivün tayağıdır. Birisi niçe söyler- isen bayağıdır. Ozan ivün tayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidirür içürür ağırlar azizler gönderür. Ol Ayişe Fatıma soyudur hanum. Anun bebekleri yetsün. Ocağına bunçılavin avrat gelsün.*” (Ergin, 2016: 76).

Dede Korkut ağzından tanıtılan kadınlardan sadece *evin dayacağı* olan kadın, iyi özelliklere sahiptir. Diğerleri ise kötü karakterli olduklarından Dede Korkut ağzından yerilmektedirler. Nitekim Dede Korkut, kötü kadınlara “*Anun kibinün hanum bebekleri yetmesün. Ocağına bunçılavin avrat gelmesün.*” (Ergin, 2016: 76) sözleriyle beddua etmektedir. Evin dayacağı olan kadına ise “*Anun bebekleri yetsün.*” (Ergin, 2016: 76) şeklinde dua edilmektedir. Bu dua ve bedduayla Dede Korkut ağzından toplumun beklentisi, kötü kadınların soyunun devam etmemesi yönündedir. Dolayısıyla kötü kadına layık görülen bu durumun annelikle alakalı olması dikkat çekicidir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde ana kelimesi genel olarak *ağ pürçeklü, ağca yüzlü, karı ve karıçuk* sıfatlarıyla nitelendirilmektedir. Bu ifadelerin kullanımı, anneye duyulan saygıyı göstermektedir (Savkan, 2004: 92).

Yukarıda bahsedilen ve genel kategori olarak değerlendirebileceklerimizin dışında *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde karşımıza çıkan diğer analar şunlardır:

Dirse Han'ın Hanımı ve Boğaç Han'ın annesi, anlayışlı, sakin, sorunlar karşısında çözüm üretmeye çalışan, zeki bir kadındır. Soylu bir aileye mensup olan Boğaç Han'ın annesi, eşinin tam tersine kimsenin sözüyle hareket etmeyen, kendi doğruları olan, sığ düşünceye sahip birisi değildir. Oğlunu kötülüklerden korumaya çalışan bu ana, mücadele ederek oğlunu ölümden kurtarır (Ekici, 1999b: 126). Yani Boğaç Han'ın annesi fedakâr, hem oğlunu hem de eşini düşünen ve ailesini bir arada tutmaya çalışan bir kadındır.

Burla Hatun, Salur Kazan'ın eşi ve Uruz Bey'in annesidir. Burla Hatun, oğlu ile birlikte düşmana esir düşmüş, oğlunun ölümü ile tehdit edilmiştir. Namus kavramını temsil eden bu anne, kocasının ve Oğuzların namusuna leke getirmemek için oğlunun ölümünü tercih etmek zorunda kalmıştır (Ekici, 1999b: 127). Aynı kadın, Uruz Bey'in Esir Olduğu Boy'da da karşımıza çıkmaktadır. Esir düşen oğlunu kurtarmak için kocası Salur Kazan'la birlikte düşmanlara karşı savaşır (Ekici, 1999b: 127). Dolayısıyla Burla Hatun'un koruyucu ve kurtarıcı fonksiyonlara sahip bir ana olduğunu söylenilebilir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde Boğaç Han'ın annesi ve Burla Hatun dışında ana olarak Bay Böri'nin eşi ve Bamsı Beyrek'in annesi, Deli Dumrul'un annesi, Kan Turalı'nın annesi, Tepegöz'ün annesi olan peri kız, çocuklarını kaybetmeye dayanamayan Basat'ın annesi ve Segrek'in annesi karşımıza çıkmaktadır (Ekici, 1999b: 129, 130, 131). Bu anneler içerisinde yer alan Deli Dumrul'un annesi ise olumsuz bir anne modeli çizmektedir. Oğlu için canını vermeyen bu ana, daha sonra Tanrı tarafından cezalandırılır (Ekici, 1999b: 129-130).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde analar / kadınlar, daha çok fedakârlık yönleri ile öne çıkmaktadırlar. Bunlar namuslu, erdemli, ahlâklı ve güçlü analar / kadınlardır. Aynı zamanda hikâyelere göre değişmekle birlikte yol gösterici, kurtarıcı ve koruyucu fonksiyonlara bürünmüşlerdir.

Köroğlu anlatılarında da anaların / kadınların aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda Köroğlu'nun eşi Nigâr Hanım, bütün keleşlerin anası olarak kabul edilmektedir. Bu kadın, Çamlıbel'deki Köroğlu kalesinin tek hâkimi olarak bilinmektedir. Ailesini ve evini korumayı kendisine görev edinmiştir (Ekici, 1999a: 11).

Mömine Hanım, Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey'in annesidir. Soylu bir kadın olan Mömine Hanım, bir ana olarak çocuğunun gelişimi ve büyümesinde aktif bir rol üstlenmiştir (Ekici, 1999a: 12).

Kırgız Türklerinin *Manas Destanı*'nda da iki kahraman ve fedakâr ana karşımıza çıkmaktadır: Manas'ın anası Çıyırdı Hatun ve Semetey'in anası Kanıkey. Kanıkey ve Çıyırdı Hatun, Manas öldükten sonra Semetey'i Cakıp Han ve oğullarından korumuşlardır. Çıyırdı'nın yardımlarıyla Kanıkey, oğlunu babasının yanına kaçırmış ve oğlu büyüdüğünde Manas'ın intikamını almasına yardım etmiştir (Yıldız, 1995: 821-839). Dolayısıyla her iki ana, Semetey'in hem koruyuculuğunu hem de yetiştiriciliğini üstlenmiş durumdadır. Semetey'in hayata tutunması onların sayesinde olmuştur.

Yine Kırgız Türklerine ait olan *Er Tabıldı Destanı*'nda da Agaça Ana, fedakâr bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadın, Ermankan'ın eşi ve Er Tabıldı'nın annesidir. 50 yaşındayken Ermankan ile evlenen Agaça, bir erkek çocuk dünyaya getirir. Oğlu Er Tabıldı'nın hayırlı bir evlat olması için elinden gelen bütün fedakârlıkları yaparak oğlunu bütün kötülöklere karşı korumuştur. Savaşçı kadın tipi özelliklerini de taşıyan Agaça Ana, mensup olduğu toplumu, ailesini ve çocuklarını düşmanlardan korumuştur (Saçkesen, 2007: 493).

Şor Türklerinin destanı *Ak Kağan*'da ise Altın Arıg, ana fonksiyonuyla yer almaktadır. Altın Arıg, Ak Kağan ile evlendikten sonra uzun süre çocukları olmamıştır. Bunun üzerinde kocasına öğüt veren kadın, ondan ava çıkmasını ister. Ak Kağan karısının öğüdü ile ava çıkar. Ak Kağan avdayken bir oğlu bir kızı olur. Altın Arıg, çocuk sahibi olduktan sonra bütün analık görevlerini yerine getirir. Hem eşinin hem de çocuklarının koruyucusu olur (Bars, 2014a: 106).

Örnek olarak ele alınan bu anaların dışında şüphesiz masal, efsane, halk hikâyesi gibi anlatılarda da fedakârlık, koruyuculuk, yiğitlik, savaşçılık, üreticilik, vb. gibi fonksiyonları üstlenen birçok ana tipi daha vardır. Ancak yukarıda da belirttiği üzere bunların hepsini ayrı ayrı incelemek hem sınırlarımızı zorlayacak hem de asıl konumuzdan uzaklaşmamıza sebep olacaktır. Dolayısıyla bu bölümü, halk anlatılarında yer alan anaların, genel olarak Türk kültürünün millî ve manevî değerlerini yansıtan ve bu doğrultuda evlatlar yetiştiren kadınlar olduğunu belirterek bitirmek istiyoruz.

0. 2. Arketip Kavramı ve Anne Arketipi

İlk imge olarak tarif edilebilecek arketipler, insanı insan kılan özellikler ve insana özgü davranış biçimleridir (Jung, 2017: 20).

Jung'a göre insan ruhu bilinç ve bilinçdışı olmak üzere iki bölümden meydana gelir. Bilinç ve bilinçdışı insanoğlunun yaşam alanıdır. Arketipler ise kolektif bilinçdışında yer alırlar. Bunlar kalıtsal olarak aktarılmayan, kalıtımla ilgisi olmayan şeylerdir ve doğuştan var olan biçimi aktarmaya çalışırlar (Koçak ve Mollaibrahimoğlu, 2009: 3).

Bütün toplumlarda ortaklık gösteren arketipler, sayısız şekillerde karşımıza çıkarlar. Arketip, kolektif bilinçdışına yansımaları olumlu ve olumsuz şekillerde gösterir. Tüm arketiplerin olumlu, faydalı, aydınlık bir yolu olduğu gibi karanlık, aşağı işaret eden yansımaları da vardır (Fedakar, 2014: 8).

Arketipler, toplumun kolektif ürünü olan halk anlatılarında da yer almaktadırlar. Halk anlatıları kolektif bilinçdışının ürünleri olduğu için ait olduğu toplumun, geçmişten günümüze yaşamış olduğu zihin modellerini yansıtır (Fedakar, 2014: 8). Evrensel olan arketiplerin diğer bir özelliği de yansımalarının yerel olmasıdır (Koçak ve Mollaibrahimoğlu, 2009: 3). Bu yerel oluş da şüphesiz kendisini en iyi halk anlatılarında ve inançlarda gösterecektir. Dolayısıyla bu arketiplerin yansımaları toplumların gelenek, görenek, inanç ve sosyal durumlarına göre çeşitlilik kazanır demek yanlış olmaz.

Jung'un üzerinde durduğu arketiplerden birisi de anne arketipidir. Bu arketip, bireyin gelişmesinde ve kendi benliğini kazanması sürecinde büyük bir paya sahiptir. Anne arketipinin önemi, her şeyin ve yaratılışın başında bulunmasından kaynaklanmaktadır (Koçak ve Gürçay, 2017: 272).

Anne arketipinin diğer arketipler gibi birçok görünümü vardır. Bu arketipin görünümünü Jung şöyle belirlemiştir:

“kişisel anne ve büyükanne; üvey anne ve kayınvalide, ilişki içinde olunan herhangi bir kadın, daha üst anlamda Tanrıça, özellikle de Tanrı'nın anası, Bakire Meryem (gençleşmiş anne olarak örneğin Demeter ve Kore), Sophia (anne-sevgili olarak), ayrıca Kybele –Attis tiplmesi, ya da kız- (gençleşmiş anne) sevgili, kurtuluş arzusunun hedefi (cennet, Tanrı krallığı, göksel Kudüs) geniş anlamda kilise, üniversite, kent, ülke, gök, toprak, orman, deniz ve akarsu; madde, yeraltı dünyası ve ay, dar anlamda doğum ve dölleme yeri olarak tarla, bahçe, kaya, mağara, ağaç, kaynak, derin kuyu, vaftiz kabı, kap biçiminde çiçek (gül ve lotus);

büyüdü daire olarak (Padma olarak Mandala) ya da Cornucopiatypus (Bereket Boynuzu); daha dar anlamda rahim, her tür oyuk biçim (örneğin vida yuvası); yoni; fırın, tencere, inek, tavşan her tür yararlı hayvan.” (Jung, 2017: 21-22).

Anne arketipinin bazı sembolleri ise olumsuz anlam taşımaktadır. Bu doğrultuda “*cadı, ejderha (balık ve yılan gibi yutan ve boğan her hayvan), mezar, tabut, derin su, ölüm, kâbus ve umacı*” bu arketipin olumsuz sembolleridir (Jung, 2017: 22).

Anne arketipinin tüm özellikleri de annelikle ilgilidir ve bunların da olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır:

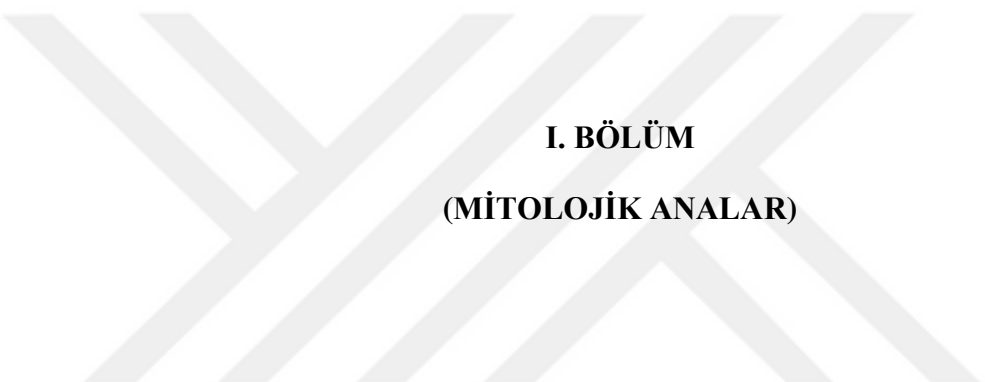
“dişinin sihirli otoritesi, aklın çok ötesinde bir bilgelik ve yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan, sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri, yararlı içgüdü ya da itki, gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkarıcı ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olandır.” (Jung, 2017: 22).

Erich Neumann’a göre anne arketipine bağlı tipler, özellikle de tanrıçalar, temel ve dönüşebilir olarak ikiye ayrılır. Temel tipler, olumlu veya olumsuz özellikler taşımaktadır. Temel tiplerin taşıdıkları olumlu özellikler zamanla olumsuz özelliklere dönüşebilmektedir. Bu dönüşümün sebebi ise toplumun yaşadığı sosyal, ekonomik ve siyasî değişikliklere bağlanmıştır (Fedakar, 2014: 9).

Tüm dünya mitolojilerinde ve buna bağlı olarak edebî ürünlerde anne arketipinin izlerinin görülmesi şüphesiz arketiplerin evrensel öğeler olmasıyla ilgilidir. Bu genel içerisinde Türk mitolojisinde, kültüründe ve inançlarında da anne arketipinin ve onun yansımalarının en güzel ve canlı örnekleri yer almaktadır. Türk mitolojisinde oldukça geniş bir kategori oluşturan diş ruhları (analar) bu bakımdan incelenmeye değerdir. Bu analar dünyanın yaratılmasından sonuna, insanın doğumundan ölümüne kadar gerek kozmik zaman ve mekânda gerekse de gerçek zaman ve mekânda çeşitli işlevler yüklenmişlerdir. Bu bağlamda özellikle kozmik zaman ve mekânda ortaya çıkanlar tarafımızdan mitolojik analar olarak değerlendirilmiştir. Bunların bazılarının günümüzde işlevi yokken, bazıları hâlâ gündelik hayatta (inançlarda) faal durumdadır. Gerçek zaman ve mekânda yaşayanlara ise menkıbevî analar adı uygun görülmüştür. Taşıdıkları fonksiyon göz önüne alındığında mitolojik anaların bazılarının iyi, bazılarının ise kötü işlevlere sahip olduğu görülmüştür. Menkıbevî analar ise daha çok iyilikleri ve yardımseverlikleri ile ön plana çıkmışlardır. Dolayısıyla genel anlamda iyi (iyi ruhlu) olanların anne

arketipinin olumlu yansımaları, kötülerin (kötü ruhlu) ise bu arketipin olumsuz yansımaları olduğunu söyleyebiliriz.

I. BÖLÜM
(MİTOLOJİK ANALAR)

I. MİTOLOJİK ANALAR

Mitoloji, genel anlamıyla efsane, masal, halk hikâyesi gibi ürünlerde karşımıza çıkan ve gerçek olduğu kabul edilen mitleri inceleyen bilim dalıdır. Bu bilim dalının inceleme alanı olan mitler, gerçek anlamıyla toplumların inanç sistemini yansıtan ürünlerdir. Mircea Eliade, miti şu şekilde tarif etmektedir: *“Kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır.”* Aynı araştırmacı, mitlerin özelliğiyle ilgili olarak ise şunları söylemektedir: *“Doğüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir yaratılışın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır.”* (Eliade, 2001: 15-16).

Celal Beydili’ye göre ise mitoloji, *“Mit ve ona bağlı halk kültüründe arkaik çağ insanların düşüncelerindeki izler gibi yaşamakla kalmayıp, aynı zamanda her bir kültürün içeriğini ve kuruluşunu belirleyen düşünce olayıdır.”* (Beydili, 2015: 392). Bu tanımlardan hareketle mitlerin ve dolayısıyla mitolojinin, gerçek olan şeyleri yansıtmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Büyük ölçüde gerçek olarak kabul edilen şeyler mitolojik unsurlar vasıtasıyla aktarılır.

Türkler göçebe bir hayat yaşadıkları için pek çok kültür ve inançla karşılaşmışlardır. Bundan dolayı mitolojileri de bir hayli zengindir. Ancak mitolojik söylemler ve inançların yazıya geçirilmesi oldukça geç bir zamanda olmuştur. Mitolojik verileri ve metinleri ilk derleyenler de yabancı araştırmacılarıdır. Bu ilk derlemelerden sonra özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk araştırmacılar da Türk mitolojisi üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar sonucunda pek çok metin yazıya geçirilmiştir. Ancak henüz yazıya geçirilmemiş birçok anlatı ve inanç bulunmaktadır (Bayat, 2007: 20-21).

Türk mitolojisinin bir kategorisini oluşturan ruhlarla ilgili bilgiler genellikle bu çalışmalar kapsamında elde edilmiştir. Bu doğrultuda Türk mitolojisinde ruhlar buldukları yerler de göz önüne alınarak genel olarak dört kategoriye ayrılmışlardır: Yukarı dünya, orta dünya, aşağı dünya ve ecdat ruhları. Yukarı dünyada Tanrı bulunmaktadır. Orta dünyada bulunanlar yer-su ruhları olarak da bilinmekte Umay, ateş-ocak ve iyeler bu kategori içerisinde yer almaktadır. Aşağı dünya ruhlarının başında Erlik vardır, bu gruba giren diğer ruhlar ise körmesler, kötü şaman ruhları ve

demonik varlıklardır. Boyun atası ve koruyucu / medeni kahramanlar da ecdat ruhları içerisinde (Bayat, 2015a: 211). Bizim konumuzu teşkil eden analar ise bu ruhlar kategorisi içerisinde gök, yeryüzü ve yer altı olmak üzere her üç dünyada da yaşamaktadır. Bunları mitolojik analar olarak adlandırmayı uygun bulduk. Bunların büyük bir kısmı iyi, bir kısmı ise kötü ruhlardır. İyi ruhların hepsi genel olarak benzer özellikler taşımakta ve insanlara iyilik yapmaktadırlar. Kötü ruhlar ise sürekli kötülük yaparak varlıklarını ve insanlar üzerindeki etkilerini devam ettirmişlerdir.

Bu bölümde Türk toplulukları içerisinde yaygın olarak bilinen ve mitolojik analar adını verdiğimiz varlıklar ele alınacaktır. Bu doğrultuda öncelikle tüm anaların kaynağı olan Mitolojik (Yer-Ulu) Ana hakkında bilgi verilecek, ardından ise bu anadan doğan tüm iyi ve kötü ruhlu analar incelenecektir. Bu ruhların anne arketipinin hangi görünümünü ve fonksiyonlarını yansıttığı tespit edilecektir.

I.1. ANALARIN ANASI MİTOLOJİK (YER-ULU) ANA KÜLTÜ

Türk kültüründe ve mitolojisinde kutsal dişi olgusu Mitolojik (Yer) Ana etrafında şekillenmiştir. Mitolojik (Yer) Ana, bütün canlı varlıkların anası olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitolojik Ana'nın en önemli fonksiyonu ise doğurması, yutması, hayatı ve ölümü simgelemesidir. Yani Mitolojik Ana, bünyesinde iyiyi ve kötüyü barındırmaktadır. *"Hayatın simgesi olan Umay'ı, ölümün simgesi olan Erlik'i ortaya çıkaran Mitolojik Anadır."* (Bayat, 2016a: 12). Bütün varlıkların anası olan Mitolojik (Yer) Ana'ya büyük bir kutsallık atfedilmiştir. İyi ve kötü özellikleri bünyesinde toplaması tüm yaşamın ondan çıktığını ispatlamaktadır. Ayrıca bu durum ona zıtlıkların oluşturduğu bir mükemmellik kazandırmaktadır.

Mitolojik Ana kültü, çeşitli inanışlar etrafında ortaya çıkmıştır. Bu inanışların kökeninde ise tabiat kültü anlayışı yer almaktadır. Canlı bir varlık olarak tasvir edilen tabiat kültü, doğuran, üreten, türeten vb. şeyleri bünyesinde barındıran bir varlıktır. Tabiat kültü zaman içerisinde Mitolojik (Yer) Ana kültürünün oluşmasında en önemli etken olarak bilinmektedir. Doğum ve ölümün, başlangıç ve sonun bir arada toplandığı varlık Mitolojik (Yer) Ana'dır. Zamanla Mitolojik (Yer) Ana'nın bünyesinde çeşitli fonksiyonlara sahip varlıklar ortaya çıkmıştır (Bayat, 2016a: 13).

Yer-Sub, Ötüken ve Umay adlı dişi iyelerin hepsi Mitolojik Ana kültü etrafında toplanmıştır. Doğumla-ölümü, ilk ve sonu bir arada tutan Mitolojik (Yer) Ana'nın, bünyesinde barındırdığı tanrı-tanrıçalar zamanla bu kültürden ayrılarak ayrı bir

kült hâline gelmişlerdir. Zamanla bu kültler Mitolojik Ana etrafında şekillenen iyi-kötü, dişil-eril iyeler olarak karşımıza çıkmışlardır (Bayat, 2016a: 13).

Yer ve göğün birbirinden ayrılması sonucu bütün varlıkları bünyesinde toplayan Mitolojik (Yer) Ana, Gök Tanrı ve Yer-Su Tanrısı olarak ikiye ayrılmıştır. İkiye ayrılan Mitolojik (Yer) Ana'nın yaratıcı, hayat verme, öldürme, yutma gibi özellikleri Gök Tanrı ve Yer-Su Tanrılarına geçmiştir. Yaratıcı Gök Tanrı'dan Güneş Tanrı, Ay Tanrı, Yıldız Tanrısı, Ülgen ve Kayrahan, Yer-Su Tanrı'sından Umay Ana, Ayusıt, dağ ve nehir iyeleri ortaya çıkmıştır. Yok edici Gök Tanrı'dan, Yıldırım Tanrısı, Şimşek Tanrısı, Ejderha ve Erlik, Yer-Su Tanrısı'ndan ise Albastı / Alkarısı / Yalmavuz / Celbegen ve Kara Umay ortaya çıkmıştır (İnayet ve Öger, 2009: 1185). Yani yerin ve göğün birbirinden ayrılmasından sonra bazı ruhlar da Mitolojik (Yer) Ana'dan ayrılmışlardır. Bu tanrı ve tanrıçalar, yer ve gök iyeleri ya da iyi ve kötü iyeler şeklinde kategorize edilebilir.

Mitolojik (Yer) Ana'nın Yer-Su kültü şeklinde de çeşitlendiği ve bu iyelerin zamanla bağımsız iyeler hâline geldiği yukarıda söylenmişti. Fakat Mitolojik Ana kültü içerisinde yer alan orman, dağ, su ve mağara ruhları bu iyeden kopmamışlardır. Mitolojik (Yer) Ana'nın somut hâli olan Yer-Su iyesine üç yılda bir tören düzenlenir ve boz renkli bir at kurban edilir. Yer-Su iyesine sunulan kurban sonrasında ondan insanların ve hayvanların çoğalıp, üremeleri istenir. (Bayat, 2016a: 15-16).

Anaerkil yapı içerisinde yer alan Mitolojik (Yer) Ana'nın yer iyesi mi gök iyesi mi olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bayat, *Altay Buçay Destanı*'ndan hareketle Mitolojik (Yer) Ana'nın gök iyesi olduğunu iddia etmektedir. Destanda ilgili kısım şu şekildedir:

“Altay Buuçay, ailesi ve hayvanlarıyla birlikte Ak denizin kenarındaki Ak dağda yaşar. Altay Buuçay, otuz yıl sürecek bir ava çıkmak için hazırlık yaparken kızı Coraa Çeçen'e kendisi yokken Boz Ormanın kırına çıkmamasını ve Ak denizin suyuna girmemesini söyler. Vedalaşıp avlanmaya çıkar. Otuz yıl sürecek av altmış yıla uzar. Altay Buuçay'ın karısı Emren Çeçen, kızına bir ayna verir. Ona kıra çıkıp aynayı etrafa tutmasını ve gördüklerini kendisine söylemesini ister. Coraa Çeçen, kıra çıkıp aynaya bakar. Anasına iki vadinin arasında yaşayan Aranay ve Şaranay adlı iki kardeş Hanı gördüğünü söyler. Emren Çeçen, Altay Buuçay'ın ölmüş olduğunu düşünerek bu iki Hana bir elçi gönderip onlardan gelip kendilerini almalarını ister. Aranay ve Şaranay, daha önce hiç yenemedikleri Altay Buuçay'ın karısı, kızı ve mallarını alacakları için çok sevinirler. Babaları onlara Altay Buuçay'ın ölümsüz olduğunu söylese de dinlemeyip hemen yola çıkarlar. Altay Buuçay'ın yurduna geldiklerinde Emren Çeçen ve kızı bir eğlence düzenler. O sırada Altay Buuçay gelir. Aranay ve Şaranay gizlenirler. Emren Çeçen, Altay

Buuçay'ı sarhoş ettiğinde Aranay ve Şaranay gizlendikleri yerden çıkıp Altay Buuçay ve oğlu Erkemel'i öldürürler. Altay Buuçay'ın atları onların cesetlerini güvenli bir yere taşırlar. Kamçı Çeçen adlı at, cesetleri diriltecek ilacı bulmak için Yer Ana'ya gider. Yer Ana, onu Kızıl tilkiye gönderir. Kamçı Çeçen, Kızıl tilkinin yardımıyla Celbegen adlı devin başındaki beni alır ve Altay Buuçay'ı diriltir.

Altay Buuçay, Aranay ve Şaranay'ın yurduna gider, onlarla birlikte karısı ve kızını öldürür. Kamçı Çeçen at da Erkemel'i de diriltmek için Yer Ana'nın yardımıyla göğe yükselip Temene Koo'yu yere indirir. Temene Koo, Erkemel'i diriltip göğe çıkar. Babası Temene Koo'yu lanetli yerde bulunduğu için kabul etmez. Temene Koo, yere inip Altay Buuçay'la evlenir ve Altay Buuçay'ın yurduna giderler.” (Sayar, 2011: 11-12).

Burada Mitolojik (Yer) Ana, Ak Emegen (beyaz saçlı ana) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Altay Dağı'nda bulunan beyaz saçlı, beyaz elbiseli ihtiyar bir kadın olarak tasvir edilen Yer Ana, Altay Buuçay'a yeniden can vermek için göğe çıkar. Yer Ana, Altay Buuçay'ın anasıdır. Altay inanışlarına göre ölüleri diriltmek için onun üzerinden üç kez atlanır. Yer Ana yaralanmış kişileri ise göğsünü emzirerek iyileştirir (Bayat, 2016a: 26). Fonksiyonları çok çeşitli olan Yer Ana'nın bu destanda can alma ve can verme gibi birbirine zıt bir işlev yüklendiği görülmektedir.

Mitolojik Ana'nın yer iyesi olduğuna dair de çeşitli inanışlar bulunmaktadır. Altay destanlarında destan kahramanına çocuk veren Yer-Su'dur. Kırgızlar da yağmur duasına çıktıklarında Yer-Su'dan yağış isterler. Şamanlar ise Yer-Su iyesine kurban sunarlar. Altaylılar, “*Yer-Su büyük yer tanrısıdır, Altaylıların büyüğüdür.*” diyerek Yer-Su iyesinin büyüklüğünü ispat etmiş olurlar (Bayat, 2016a: 17). Tüm bunlar Mitolojik Ana'nın yer iyesi olduğunu göstermektedir.

Mitolojik Ana, Ana Tanrıça kültüyle de benzer özelliklere sahiptir. Ana Tanrıça, Mitolojik Ana gibi “*yaratıcılığı, bereketi, cinselliği, doğumu, çocuk büyütme ve gelişme döngüsünü temsil eden ana*” olarak ifade edilir. Dişil bir varlık olan Ana Tanrıça, Venüs heykelinde figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu heykel üzerinde bulunan figürler bereketi ve tılsımı sembolize etmektedir (Güleç, 2017: 109; Bayat, 2016a: 12). Ana Tanrıça'nın ismi *Ana Asma* veya *Tanrıça Asma* olarak da karşımıza çıkmaktadır (Eliade, 2005: 337). Ana Tanrıça, genellikle bir çocuk, boğa doğuran genç bir ana veya yaşlı bir kadın ya da elinde kuşu olan biri şeklinde tasvir edilmiştir (Eliade, 2003a: 63-64). Ana Tanrıça kültü, zaman içerisinde toplumdan topluma, bölgeden bölgeye yayılarak var olan diğer tanrıça kültleri ile birleşmiş, benzer özellikleri ve farklılıkları bünyesinde toplamıştır. Ana Tanrıça kültürünün bu

özelliklerini taşıyan Mısır tanrıçası *İsis* bu duruma en güzel örnektir (Berktaş, 2016: 49).

Mitolojik (Yer) Ana'yı simgeleyen ilk şekillere Sibiryalı Türklerinin balballarında rastlanır. Bu taş balballarda hamile kadını simgeleyen figürler bulunur. Üremeyi ve türemeyi ifade eden bu taş balballarda kadını simgeleyen dağ iyesinin de tasviri vardır (Bayat, 2016a: 18).

Mitolojik (Yer) Ana'nın ortaya çıkışı ile ilgili olan bu bilgilerden sonra Mitolojik (Yer) Ana'nın bazı çeşitlemeleri ve sembolleri üzerinde durmak istiyoruz:

Verbitskiy tarafından tespit edilen yaratılış mitinde Ülgen'e yaratma kudretini veren *Ak Ana*, Mitolojik Ana'nın bir türevidir. Burada dişil bir varlık olarak karşımıza çıkan Mitolojik Ana zamanla fonksiyonu kaybederek yerini Gök Tanrı inancına bırakmıştır (Bayat, 2016a: 21).

Mitolojik (Yer) Ana kültürünün türevlerinden birisi de Uygur Türklerinin inançları arasında yer alan *Esmâ Peri*'dir. Nitekim yukarıda Eliade'nin Ana Tanrıça'nın ismi olarak gösterdiği *Ana Asma* veya *Tanrıça Asma* (Eliade, 2005: 337) ile arasındaki ses benzerliği dikkatten kaçmamaktadır. *Esmâ Peri* hakkında anlatılan aşağıdaki efsane, onun fonksiyonlarının Yer Ana ile aynı olduğunu göstermektedir:

“Gökyüzü meleklerinin padişahı, bütün meleklerden güzelmiş ve gökyüzünün yedinci katında yaşamış. Tabiatındaki bütün olaylar, bu meleğin keyfindeki değişimlere göre gerçekleşirmiş. Yani, bu melek gözünü açsa, güneş doğup bütün kâinat aydınlanmış; uyusa, bütün kâinat karanlığa bürünürmüş; ağlasa, yağmur yağarmış; gülse, kar yağarmış; ağzını açsa fırtına çıkarmış; nefes alsın rüzgâr çıkarmış. Kaşını çatsa hava bozulurmuş; sinirlense yeryüzü sallanmış; kaşını oynatsa gökkuşağı meydana gelirmiş. Bundan dolayı ona “Esmâ Peri” demişler.” (İnayet ve Öger, 2009: 1185).

Metinden hareketle *Esmâ Peri*'nin, Mitolojik Ana'nın şu fonksiyonlarını üstlenen bir dişil varlık olduğunu söyleyebiliriz: Tabiatın-yaşamın yaratılışı ve yok edilişi, çeşitli tabiat olaylarının ortaya çıkışı, kısacası yaşamın her alan ve zeminindeki yaratma olayları.

Mitolojik (Yer) Ana'yı sembolize eden bazı terimler vardır. Çoğalmayı simgeleyen mağara, mağaradan sonra ise anne fonksiyonunu üstlenmiş ağaç Mitolojik (Yer) Ana'yı sembolize eden kavramlardır. İlk olarak çoğalmanın sembolü olan mağara ile ilgili şunları söyleyebiliriz: Mağara, öncelikle Mitolojik (Yer) Ana, daha sonra ise Umay Ana ile bağlantılıdır. Ana rahmini simgeleyen mağara bir süre sonra

doğurganlık işlevini Umay'a bırakmıştır. Moğollar arasında mağara *Ehin Umay* (ana rahmi) olarak bilinmektedir. Çocuğu olmayan kadınlar çocukları olsun diye bu mağaraları ziyaret ederler. Arkaik dönemlerde ise çocuğu olmayan kadınlar, mağaraya kurban keserler ve mağaradan evlat isterler. Çocuk isteyen kadınlar mağaranın yanında yer alan ağaçlara çaput bağlarlar. Mağara, şeklinden dolayı anne karnı yani doğurganlık ile bütünleşmiştir. Nitekim türeyişin sembolü olan mağarada ilk insan doğmuştur. Ebubekir ed-Devâdârî'nin anlatmasına göre Türklerin ilk atası bir mağara içerisinde doğar. Bu atanın oğlu, onu karısı ile birlikte mağaraya defneder. Ay Atam ve Ay Va olarak bilinen Türklerin atalarının mağarada doğması ve ölmesi Yer Ana'nın işlevlerini gösterir. Mağara, hem sığınak yeri, hem de dinî inançların uygulandığı bir mekândır. Mağara, ana karnını simgelediği için ilk insanların yaşayış yeri ve kutsal mekân olarak da kabul edilmektedir (Bayat, 2016a: 33-34). Jung da mağaranın anne arketipinin görünülerinden biri olduğunu belirtmektedir (Jung, 2017: 22). Bu doğrultuda Mitolojik (Yer) Ana'nın görünülerinden biri olan mağara doğumun, üremenin, bolluğun ve bereketin oluşmasında en önemli semboldür diyebiliriz.

Mitolojik (Yer) Ana'nın sembolü olan mağara zaman içerisinde ana rahmi olma fonksiyonunu ağaçlara bırakmıştır. Ağacın da ana rahmini ve doğurganlığı simgelemesi, mağara ile benzer özelliklere sahip olması, ağaç etrafında çeşitli inançların ortaya çıkması vb. şeyler ağacın, Mitolojik (Yer) Ana'nın önemli bir sembolü olmasında etkili olmuştur. Yakut Türkleri Mitolojik Ana'yı, *Ayı Nelbergen* ya da *Njanay Baran Hatun* olarak tasavvur etmekte ve bu iyenin Yakut Türklerini kötülüklerden koruduğuna inanmaktadırlar. Mitolojik Ana, -beyaz elbiseli ihtiyar bir kadın- kayın ağacının gövdesinde yaşar. Bu iye bazen de kuş şeklinde görünür. Altay Türklerinin inanışlarında yer ile bağlantısı olan kutsal ağacın dibinde şamanların ecdadı Yer-Su ile birlikte yaşamaktadır. Bunlar dışında Mitolojik Ana'nın diğer sembolleri ise toprak, vatan ve beşiktir (Bayat, 2016a: 19, 33, 38, 42). Bu bilgilerden hareketle Mitolojik (Yer) Ana'nın kayın ağacı içerisinde yaşadığını ve kayın ağacından beslendiğini söyleyebiliriz. Bu iyenin aynı zamanda bütün yaşamın koruyucu ruhu ve kaynağı olduğunu sonucuna ulaşabiliriz.

Mitolojik (Yer) Ana'yı sembolize eden diğer bir önemli bir mekân ise kuyudur. Mağara gibi kuyu da ana rahmi vazifesi görmektedir. Köroğlu'nun bir mezar / kuyuda doğumu bu duruma bir örnektir (Balkaya, 2014: 60). Kuyunun da yine anne

arketipinin bir simgesi olması (Jung, 2017: 22) onu Mitolojik Ana ile bağlantılandırmada önemli bir göstergedir.

İnsanın topraktan meydana gelmesi, toprak ile yaşaması, ölünce toprağın bedeninde olması vb. şeyler Yer Ana'nın toprak ile bağlantısını gösterir. Dolayısıyla toprak da Mitolojik Ana'nın önemli simgelerindendir. Yer Ana Türkiye'de *Tarla Bekçisi*, Karaçay-Balkar Türklerinde *Cer İyesi*, Çuvaşlarda *Nraş Amaşe*, Yakutlarda *Aan Darhan Hotun* olarak bilinmektedir. Aynı zamanda *Basu Anası (Tarla Anası)*, *Ariş Anası (Çavdar Anası)* gibi adlar ile de karşımıza çıkmaktadır (Çetin Zaripova, 2007: 4-5).

Mitolojik Ana'nın bünyesinde çeşitlenen iyelerin hepsi koruyucu değildir. Bunların içinde kötü ruhlu olan varlıklar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Hakaslarda *Işıklı Ana* olarak da karşımıza çıkan *Huu İney*, büyük karnı, sobaya benzeyen yüzü ile denizin dibinde yaşayan Mitolojik Ana'nın olumsuz şeklidir (Bayat, 2016a: 29). Bu varlık dışında *Jelmauz-Kempir*, *Dev Karısı*, *Mestan*, *Mastan* ya da *Mıstan*, *Kempir* Mitolojik Ana'nın olumsuz varyantları olarak karşımıza çıkar (Bayat, 2016a: 320). Yakut anlatmalarında Mitolojik (Yer) Ana kulakları büyük, bakırdan gagaya sahip ihtiyar bir kadın şeklinde tasvir edilir. *Şimetey / Şebeldey* olarak karşımıza çıkan bu iyeler Mitolojik (Yer) Ana'nın parçalanması sonucu ikiye ayrılmışlardır. Bunlardan *Şimetey / Şebeldey* yeraltı dünyasında yaşarlar (Bayat, 2016a: 29).

Tuvalılara ait inançlarda Yer Ana, *Celbegen* adlı kötü bir ruha dönüşmüştür. Celbegen, büyük kulakları olan yaşlı bir kadın olarak tasvir edilir. *Bögen Sagan Toolay* söylencesinde onun önce öldürüp, sonra dirilttiği anlatılır. *Celbegen*, Yer Ana'nın can alma ve can verme fonksiyonlarını yansıtmıştır. Tuvalıların diğer mitolojik varlığı ise *Emegelçi Nine*'dir. Ev ruhu olarak bilinen bu varlık çocukların koruyucusudur. Çocukları olmayan kadınlar *Emegelçi*'den yardım isterler. Altay söylencelerinde karşımıza çıkan *Emegender* ya da *Enekeler* olarak bilinen varlıklar ise ongon özelliği kazanmışlar ve varlıklarını nesilden nesle devam ettirmişlerdir. Karaçay-Balkarlarda *Emegen* olarak bilinen bu varlık, koruyuculuk fonksiyonunun yanında köylülere hasat işlerinde yardım eden bir iyedir. Karaçay Balkarlar arasında *Emegen* şu şekilde tasvir edilmiştir. “*Memelerinin birini omzuna diğeri de öbür omzunda olan iri yapılı bir kadın.*” Keçi otlatan bu kadın insanları yiyerek beslenir. Bu şekilde karşımıza çıkan *Emegen*, Mitolojik (Yer) Ana'dan ayrılmış ve demonik bir varlık olarak efsane ve masallarda yerini almıştır (Bayat, 2016a: 27-28).

Birçok sembolü olan Mitolojik (Yer) Ana'nın görünümüyle ilgili olarak ise şunları söyleyebiliriz: Mitolojik (Yer) Ana, genellikle uzun kulaklara sahip yaşlı bir kadın şeklinde tasvir edilir. Bu şekilde tasvir edilen varlık günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Yapılan bir işin gizli olduğunu belirtmek için “*Yerin kulağı var*” deyimini kullanılır. Yerin kulağı olan bu varlık, bugün değişime uğramıştır. Bu varlık *Orhun Abideleri*'nde *Iduk Yer-Sub* olarak geçmektedir. Memeleri omuzlarının arkasında yer alan Mitolojik Ana, genellikle yaşlı bir kadın olarak da tasvir edilir. Karşımıza çeşitli fonksiyonları ile çıkan bu varlığın, Yakut ve Altay mitolojisinde siyah bir keçiye bindiği inancı yaygındır (Bayat, 2016a: 14, 31).

Yer Ana, Dağıstan'da yaşayan Türk topluluklarının inanışlarında ise iri cüssesi olan, uzun boylu ve büyük adım atan bir kadın olarak tasvir edilir (Beydili, 2015: 614).

Mitolojik (Yer) Ana'nın birçok fonksiyonu vardır. İlk olarak yaratma fonksiyonu ile karşımıza çıkmaktadır. Ülgen'e ve Kayrahan'a yaratma emrini veren Mitolojik Ana'dır (Bayat, 2016a: 25). Doğurganlık, üretme ve artımı sağlamak da fonksiyonları arasındadır. Bu özellikleri zamanla kendi bünyesinde bulunan Su Anası, Boran Anası, bitki anası, yel anası, ot anası, ağaç anası, değirmen anası, yurt anası, göl anası ve demir anası gibi çeşitli varlıklara devretmiştir. Doğayı koruma ve doğada bulunan olaylara müdahale etme de Mitolojik (Yer) Ana'nın işlevlerindedir (Bayat, 2016a: 20, 31).

Çeşitli Türk halkları arasında yaygın olan inanışlarda ve yapılan törenlerde de bu fonksiyonların izleri görülmektedir. Azerbaycan'da yapılan Nevruz törenlerinde toprak kazılarak altından geçmek için geçit yapılır. Toprak, Yer Ana ruhu ile bağlantısı olduğundan yeniden doğmayı sembolize etmektedir. Yakutların inançlarında ise kısır kadınlar, kutsal bir ağacın dibinde Yer Ana'ya dua ederler. Yakut anlatmalarında da kahramanları besleyen yine Yer Ana'dır. Yakut kahramanlık destanlarında Yer Ana'nın kahramanlara yardım ettiği ve onu göğsünde bulunan süt ile beslediği inancı vardır. Güçsüz olan çocukları aileleri toprağın içine gömerler, onların Yer Ana'nın gücünden beslenip güçleneceklerini düşünürler. Yeni doğmuş zayıf ve çelimsiz çocukları mezara koyup bir gün beklerler (Beydili, 2015: 613-614).

Teleütler ise Yer Ana'yı, *Cer Ene* olarak adlandırırlar. Onun şifa verici bir özelliği olduğuna ve hastaları tedavi ettiğine inanırlar. Tedavi yöntemlerinin adı *Cer-*

çurazı'dir. Bu yöntemde hasta Yer Ana'ya şu şekilde dua eder: “*Cer Ene, yaş otu salıp yaydım. Bunu hastalığından kurtar, dokuz saatliğine yatırdım. Cer Ene'den şifa bekliyorum, hastalığını toprağa çek.*” Bu duadan sonra hastanın iyileşmesi beklenir (Dilek, 2014: 52).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Mitolojik (Yer) Ana, bütün varlıkların anası olarak bilinmektedir. Ana Tanrıça kültüyle de benzer özellikler taşımaktadır. Toprak, Mitolojik (Yer) Ana'nın en önemli sembollerinden biridir. Topraktan beslenen Mitolojik (Yer) Ana, zamanla kendi varlıklarını dünyaya getirir (Umay, Yer-Su, Ötüken). Bu varlıklar da ondan ayrılarak birer anne olurlar. Bu döngü bu şekilde devam eder.

Mitolojik (Yer) Ana, bünyesinde sadece iyi ruhları değil kötü ruhları da barındırmıştır. Yani kötü ruhlar da ondan ayrılarak çeşitlenmiştir. Ayrıca Mitolojik Ana'nın yaratma, koruma, besleme ve üretme gibi iyi fonksiyonlarının yanı sıra öldürme işlevi de vardır. Birbirine zıt olan bu işlevler ve Mitolojik Ana'nın iyilik ve kötülük bünyesinde barındırmasını, anne arketipinin tüm görünümünü ve özelliklerini yansımasıyla yorumlayabiliriz.

Yukarıda da belirtildiği üzere Mitolojik (Yer) Ana kültü, bütün dişil varlıkları bünyesinde toplamıştır. Kutsal dişil olgusu Mitolojik (Yer) Ana etrafında çeşitlenmiştir. Mitolojik (Yer) Ana adı altında çeşitlenen ve onun türevleri olan dişil varlıkları, fonksiyonları bakımından iyi (iyi ruhlu) analar ve kötü (kötü ruhlu) analar olarak ikiye ayırabiliriz. Aşağıda bu varlıklar alfabetik bir sırayla verilerek incelenmiştir:

I.1.1. İyi (İyi Ruhlu) Analar

Mitolojik Ana'nın fonksiyonlarının ayrışması sonucu ortaya çıkan bu analar, genellikle iyi özelliklere sahiptir. Onları şekillendiren Mitolojik Ana'nın iyi tarafları olduğu için her biri farklı fonksiyonlara sahip olsa da asıl işlevleri iyilik yapmak, koruyup kollamaktır diyebiliriz. Bu kategoriye giren analar hayvanları, bitkileri, çocukları, insanları kısacası tüm canlıları ve tabiatı korumaktadır. Bu doğrultuda iyi anaların anne arketipinin genel olarak “bakıp büyüten, taşıyan, bereket ve besin sağlayan, yeniden doğuş yeri” özelliklerini yansıttığını söyleyebiliriz. Bu genel işlev ve özellikler kapsamında her biri farklı fonksiyonlar taşıyan anneleri şu şekilde inceleyebiliriz:

I.1.1.1. Ağaç Ana

Ağaç, Türk mitolojisi ve kültüründe Gök Tanrı'nın simgelerinden biridir. Aynı zamanda yaratılışın önemli bir sembolü olan ağaç, Yer-su kültü içerisinde değerlendirilmektedir. Ağaç Ana motifi sadece Türk kültüründe değil, bütün dünya kültürlerinde yaygındır. Ağaç Ana, gücünün yanı sıra kendini yenilemesi dolayısıyla da dinsel bir özelliğe sahiptir. Hayatın başlangıcı ve sonunu sembolize eden Ağaç Ana yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünü birbirine bağlamaktadır. Türk kültüründe kutsal kabul edilen ağaç, “kişi oğlunun inaniş ve düşünüş dünyasında “türeyiş”, “beslenme”, “Tanrı ile irtibat kurma”, “cennete ulaşma”, “şifa”, “dilek” vs. aracı rolünü üstlenmiş ve ağacı tanrısal bir varlık olarak kabul eden insanlık, onu, neredeyse bütün inanma ve pratiklerinde ana eksene oturtmuştur.” (Ergun, 2004: 17). Pervin Ergun'un da belirttiği gibi Türk kültüründe türeyiş mekânı olması ve tanrısal bir varlık olarak kabul edilmesi dolayısıyla ağaca kutsallık atfedilmiştir.

Ağaç Ana, Türk toplulukları arasında adı çeşitli şekilde adlandırılmıştır: *Ağaç, Agas, Yagaç, Yıgaç, Cıgaç, Eves*. Moğollar arasında ise *Mod ve Modun (Modon) Eçe* adlarıyla bilinmektedir (Karakurt, 2012: 34). Ağaç, fonksiyonları bakımından kendi içerisinde de sınıflara ayrılmıştır. Konumuz sınırları içerisinde biz burada ağacın *ana* fonksiyonu üzerinde duracağız.

Eski Türk kültüründe Ağaç Ana, analar anası, insanların, kabilelerin ve halkların anası olarak kabul edilmiştir (Bayat, 2015b: 180). Ağaç Ana'ya kutsal olarak bakılması Hunlar ile başlamıştır. Hunlar ağaca at kurbanı sunarlardı. Atın kanını ağacın yapraklarına sürerlerdi. Kurban edilen atın başı ve derisi de ağacın dallarına asılırdı. Bu ağaç, bütün ağaçların anası olarak kabul edilmiştir. Hunlar, bu ağacın kurtarıcı olduğuna ve hayatın yanı sıra bütün nimetleri verdiğine inanmışlardır. Bu ağaca herkes gibi kağan ve ailesi hürmet göstermişlerdir (Bayat, 2016a: 178).

Eski Türklerde ağaç ile ilgili inanışlar Hunların merkezi olan Ötüken'de ortaya çıkmıştır. Kutsal kabul edilen Ötüken Dağı'nda bulunan çam ağacı etrafında tören düzenlenirdi. Hunlar, kırmızı kurdele sardıkları tören yerinde karaçam ağacı da yetiştirmişlerdir. Bunun dışında ağaçla ilgili inanışlar, Tobalar ve Kanglılarda da devam etmiştir. Bu boylar da kutsal kabul ettikleri ağacın etrafında tören düzenlemiş ve kötü ruhlardan temizlemek istedikleri yere ağaç dikmişlerdir (Işık, 2004: 94-95).

Yakut inançlarında ise ağaçtan genellikle çocuk istendiği görülmektedir. Yakut kadınları, kutsal kabul ettikleri ağacın altında dua eder ve çocuk vermesi için ona yalvarırlar. Hakaslar arasında ise ağcagayın ağacı etrafında şekillenen inançlar bulunmaktadır. Bu ağaç, soyu ve aileyi sembolize etmektedir. Bu ağacın gövdesi akrabalık bağlarını, dalları farklı aileleri, yaprakları fertleri, kökü ise soyu temsil etmektedir. Şor Türklerinde de ağaç ile ilgili aynı inançların mevcut olduğu görülmektedir. Türklere komşu olan Moğolların inançlarında ise ağaç altında defnedilme geleneği vardır. Bu gelenek ağacın yaratma ve yeniden hayat verme işleviyle ilgilidir (Bayat, 2015b: 180-181). Hakas Türkleri arasında ise insan soyunun ilk atasının kemiklerinin ağaçtan, etlerinin kilden yaratıldığına dair bir inanç yaşamaktadır (Bayat, 2016a: 180).

Ağaç Ana, soyun devamını sağlayan bir motiftir. Ağaç Ana çocuğu doğurur, büyütür ve dolayısıyla tamamen yaşamı simgeler. Mitolojik inançlara göre Ağaç Ana'nın dallarında doğacak bebeklerin beşikleri vardır. Ölen çocukları ise Ağaç Ana'nın kovuğuna defnederler ki, kişinin ruhu yeniden Ağaç Ana'ya dönsün (Bayat, 2016a: 181-182).

Sibirya Türkleri arasında anlatılan Ağaç Ana hakkındaki bir efsaneye göre ağaç, bir erkek çocuk yahut ikizleri doğurur ve onları besler. Türk soyu sonradan bu ikizlerden devam eder. Bunlardan hareketle ağaç, ilk ecdadı dünyaya getiren mitolojik bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayat, 2015b: 180).

Farklı halklar arasında dünyanın ekseni olan Hayat Ağacı ile de ilgili çeşitli inançlar mevcuttur. Altaylılara göre Hayat Ağacı, “*yeryüzünün ortasında, dalları Bay Ülgen'in evine (göğe) yükselen, ağaçların en yücesi*”dir. Abakan Tatarları, yedi dallı bir ağacın yedi kat göğü simgelediğine inanırlar. Şaman inançlarında da Hayat Ağacı, göğe çıkılırken aracı roldedir. Altaylılar ve Kuzey Avrupalılar ise ağacın dünyanın dayanağı ve evrenin ekseni (axis mundi) olduğuna inanırlar (Eliade, 2005: 354-355).

Hayat ağacı ya da kozmik ağaç, ilk insanın yaratılışında önemli bir simgedir. Altay Türklerine ait olan yaratılış mitinin Radloff varyantında Tanrı, ilk insanları dokuz dallı bir ağacın dallarında yaratır:

“Dalsız, budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı Tanrı gördü ve “dalları olmıyan ağaca bakmak hoş bir şey değil; buna dokuz tane dal bitsin!” dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi: “dokuz dalın kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun.” (İnan, 1995: 15).

Holmberg tarafından derlenen yine bir Altay mitinde ise ilk olarak yedi insan ve bu yedi insana karşılık yedi ağaç yaratılır:

“Ülgen yeri yarattıktan sonra, yeryüzünde yedi erkek ve bu yedi kişinin her biri için birer tane olmak üzere yedi ağaç yaratır. Sonra Maidere (May-Tere) isimli sekizinci bir adamı ve Altın Dağ’ın üzerinde onun ağacını yaratır. Daha sonra onları bir süre başıboş bırakır. Yedi yıl sonra döndüğünde yedi ağaçta, her biri bir yılda büyümüş yedişer dal olduğunu görür.” (Çoruhlu, 2015: 143).

Ağaç, bu mitlerde kadın olarak tasavvur edilmiştir ve ana rahmi vazifesi görmüştür. Üremenin sembolü olan Ağaç Ana’dan dokuz veya yedi dal türemiştir. Bu dallar, Ağaç Ana’nın çocuklarını yani yeryüzündeki insanların türediği soyları simgelemektedir. Dolayısıyla Ağaç Ana ilk insanın dünyaya gelişinde ve soyun devamında aracı fonksiyonu üstlenmiştir.

Ağaç, Altay Türkleri arasında derlenen efsanelerden başlayarak Türklerin türeyişinde ana etken olarak görülmekte ve bu yüzden Türk kültüründe Hayat Ağacı olarak varlığını göstermektedir. Dünya ağacı bazen hayat ağacına dönüşmüş olabilir. Dünya ağacı ve hayat ağacı birbiriyle ilişkilidir, ancak birbirinin aynısı değildir:

“Birincisi kozmolojik sistemde yeri olan dünya eksenini, diğeryse hayatın yenilenmesi, yani türemeye ya da ölümsüzlük konusu ile ilgilidir. Her ikisinin çakışan ilişkisiyle söz konusu kozmolojik düzenin, aynı zamanda hayatın devamlılığını ve sürekli olarak yenilenmesini sağlamasıdır.” (Çoruhlu, 2015: 117).

Türeyişi sembolize eden Ağaç Ana’nın görünümünde hem hayat ağacı hem de dünya ağacı iç içe geçmiştir. Fonksiyonları bakımından değerlendirdiğimizde ise bu ağaç türlerinin verimliliği, üremeyi ve yeniden doğuşu üstlendiğini söyleyebiliriz.

Ağaç Ana, ana rahminin dışında doğurganlığı, üremeyi ve çoğalmayı da sembolize etmektedir. Hayat Ağacı sembolü de genellikle fiziksel özellikleri açısından kadın ile bağdaştırılmıştır. *“Yakutlar ve diğer Türk toplulukları ilk erkeğin kocaman memeleri olan bir dişil ağaç tarafından beslendiğine inanırlar.”* (Bayat, 2016a: 38). Mehmet Ateş, *Mitoloji ve Semboller* adlı eserinde ağaç sembolizmi ile ilgili şunları söylemektedir: M.Ö. 6000’lerde Çatalhöyük Tanrıçası göbeğinden bitki dalı çıkar şekilde tasvir edilmiştir. Altay mitolojisine göre, insanlar yeryüzüne gelmeden önce ruhları gökte bir ağacın dalları arasındaydı. Kayın ağacı Umay Ana’yla birlikte yere inmiş ve tüm bu insanlar bu ağaçtan doğmuştur (Ateş, 2001: 139). Umay Ana’nın Ağaç Ana aracılığıyla yeryüzüne inmesi, Ağaç Ana’nın doğuran bir varlık işlevini yüklediğini göstermektedir.

Ağaç Ana, çocuğun ana rahmine düştüğü, dünyaya geldiği ve mezara konulduğu ana kadar geçen süre içerisinde her zaman varlığını korumuştur. Kişinin hem bu dünya hayatının hem de öteki dünya hayatının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Ergun, 2004: 287).

“Efsanelerde yer alan ağaç ana, hem insanların türemesini hem de beslenmesini sağlamaktadır. Tanrı'nın tekliğini, yani “vahdaniyet”ini temsil eden kutsal ağaç, yeryüzünde de hanların ve han soyundan gelenlerin Tanrı katından yeryüzüne indirilmesinde ve görevlerini tamamladıktan sonra tekrar Tanrı katına çıkarılmasında temel araç görevini üstlenmiştir.” (Ergun, 2004: 347).

Ağaç Ana'nın bu rolüyle ilgili destan, efsane, mit vb. gibi birçok anlatı bulunmaktadır.

Uygurların türeyişi ile ilgili olan ve Çin kaynaklarında yer alan aşağıdaki efsanede türeme ve soyun devamı, Ağaç Ana etrafında şekillenmiştir:

“Barçuk-Art Tigin, bir “Iduk-Kut’dur. Turfan’(daki Uygur devletinin Kağanlarına) “Iduk Kut” derlerdi. Onların ataları da, eski Uygurların yerlerinde otururlardı. (Uygurların bu eski yurtlarında), Kara-Korum adlı bir dağ vardı. Bu dağdan iki nehir çıkardı. Bu nehirlerden birine Selenge ve diğerine de Tola adı verilirdi. Bir gece, bu iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine kutsal bir ışık inmişti. Halk bu ışığı görünce (hemen toplanmış) ve bu ağacı beklemeye başlamışlardı. (Bu ışık indikten sonra) ağaçta bir şişkinlik peyda olmuş ve ağacın gövdesi, tıpkı gebe bir kadının karnı gibi şişmişti. Gökten ışığın inmesi durmamış ve her akşam devamlı olarak (ağacın üzerine) inmeğe başlamıştı. Dokuz ay ve on gün geçtikten sonra, ağaçtaki bu şişkinlik çatladı ve (ağaçtan), tıpkı dünyadaki insanlar gibi beş çocuk doğdu. Bu çocuklardan en küçüğünün adı Böğü Han idi. Memleketini çok iyi idare edebiliyor ve ayrıca ziraat işleri ile de meşgul oluyordu. Bu suretle kendisi Uygurların Kağanı oldu. Kendisinden sonra gelen 30’dan fazla soyu da, Uygurların başında kaldılar.” (Ögel, 2014: 1/93).

Bu efsanede ağacın kadın gibi rahminin olması, gövdesinin (karnının) gün geçtikçe büyümesi ve dokuz ay on gün sonra gerçekleşen doğum hadisesi anne ile ortak özellikleri taşıdığına göstergesidir. Bu doğum, baba figürü olan ışık ve anne figürü olan ağaçla olağanüstü bir özellik kazanmıştır.

Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı*'nda da Ağaç Ana motifinin izleri görülmektedir. Destanda yer alan ağaç, Oğuz Kağan'ın ilk eşinin vücut bulmasında (kız ağaç kovuğunda yaratılmıştır) etken bir rol oynamaktadır:

*“...Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,
Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
Ağacın koğuşunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,*

Irmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı.

Bir inci dişi idi, ağzında hep parlayan” (Ögel, 2014: 1/134).

Oğuz Kağan Destanı’nın Reşideddin varyantında da Ağaç Ana ile ilgili sembolik nitelikte bazı bilgiler vardır:

“Oğuz Kağan vaktiyle İt-Barak adlı bir kavimle savaşmış, fakat mağlup olmuştu. Bunun üzerine iki büyük ırmak arasında bulunan bir adaya gitmiş ve bir süre bu adada kalmışdı. İşte tam bu sırada, kocası savaşta ölen kadınlardan birinin doğum ağrıları tutmuş ve doğumu yakınlaşmışdı. Etrafta sığınacak hiçbir yer yoktu. Çaresiz olarak kadın bir ağaç koğuşuna girmiş ve orada doğurmuşdu. Bunu gören beğler, hemen gelir ve kadının durumunu Oğuz Han’a anlatırlar.” (Ögel, 2014: 1/189).

Ağaç Ana, *Reşideddin Oğuznamesi*’ne göre doğum mekânı ve koruyucu özellikleriyle karşımıza çıkmıştır. Bu ağaçtan doğan çocuğa *Kıpçak* adı verilmiştir. Kıpçak sözcüğü ise ağaç kovuğu anlamına gelmektedir (Ögel, 2014: 1/100). Çocuğa verilen bu ad, ağacın çocuk üzerindeki analık hakkının teslim edilmesi bakımından değerlendirilebilir. Bu doğrultuda çocuğa annesinin adı verilmiştir demek yanlış olmaz.

Manas Destanı’nda simgesel anlamda Ağaç Ana’nın izlerini görmek mümkündür. *Manas*’ın ölümünden sonra kötü insanların saldırısından oğlu *Semetey*’i korumak amacıyla yollara düşen *Kanıkey*, *Bukar*’a giderken uzun ve ıstıraplı yolculukta aç ve susuz kalır. *Kanıkey*’in önüne bir *Bayterek* çıkar ve *Kanıkey*, budakları diri kılan, canlandırıcı sıvı (süt, su vb.) sızdıran ve koruyup kollayan *Bayterek*’e kendisi ile yetimini koruması için şöyle dua eder:

*“...Ayağa kalkayım Bayterek
Haksız nimetsiz kaldım süt versene.
Sönen ateşimi yandırsana,
Ölen canı diriltsene,
Kopup gittim birleştirsene” (Ergun, 2004: 356).*

Tanrı’nın ruhunu simgeleyen *Bayterek*, *Kanıkey*’in serzenişlerini işitir ve ona gövdesinden süt verir. *Kanıkey* bu sütü içtikten sonra eskisinden daha güçlü ve kuvvetli olur (Ergun, 2004: 256). Görüldüğü üzere destanda Ağaç Ana, destan kahramanını akıttığı süt ile besleyerek yeniden hayata döndürüp onun güç bulmasını sağlıyor. Ağaç Ana’nın üstlendiği bu rol, onun besleyici ve hayat verici fonksiyonunu ön plana çıkarmaktadır.

Yakut Türklerinin destanı olan *Er-Sogotoh* da bize Ağaç Ana hakkında bazı bilgiler vermektedir. Birçok araştırmacı tarafından derlenen bu destanın metinleri arasında bazı farklılıklar vardır. Her bir metin, Ağaç Ana'nın farklı özelliklerini vermesi bakımından kıymetlidir.

Middendorf'un derlediği *Er-Sogotoh Destanı*'nda Ağaç Ana şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“...Ağaç Hakan büyüktü, her şeyin anasıydı,
“Varlık ona bağlıydı, gökle yer binasıydı.
“Kökleri kaplar idi, Yeraltı dünyasını,
“Zirvesi deler idi, güğün dokuz katını,
“Tam yedi ayak idi, ağacın yaprakları,
“Ondan daha büyüktü, sarkan kozalakları,
“Ağacın tam kökünde, görülürdü bir kaynak,
“Hayat suyu bu idi, akar giderdi ap ak.
“Ak ve kara inekler, ihtiyar olmuşlardı,
“Bu sudan içenlerse, yeni can bulmuşlardı.
“Ağaçta uçan kuşlar yorgun bitâp olurdu,
“Gelip bu sudan içen yeni kuvvet bulurdu.
“Bu kutsal ağacında, bir sahibi var idi,
“Bir Dişi Tanrı idi saçları da kar idi,
“Kendisi ihtiyardı, göğsü de ap alaca,
“Görenler sanır idi, bir keklik gibi, kırca.
“Memeleri büyüktü, aşağıya sarkardı,
“Uzaktan bakan kimse, iki tulum sanardı,
“Aslındaysa bu ağaç, normal boyda, küçüktü,
“Ana-Tanrı gelince, ona göre büyürdü.
“Büyürken sesler çıkar, gürültüyle esnerdi,
“Bu sesler yavaş yavaş, gittikçe genişlerdi.
“Er Sogotoh adlı er, “Yalnız yaşayan adam”
“Yakut Türklerinceydi, bu da bir nevi Âdem,
“Düşünmüş, demiş beni kimler doğurdu diye!
“Bana bu canı verip, meydana koydu diye!
“Gitmiş sormuş ağaca benim anam kim diye!
“Elbet bir atam vardır, benim babam kim diye!

*“Ağaç da dile gelip, soyunu sayıp dökmüş,
“Er Sogotoh hislenip, saygıyla dizin çökmüş!
“Gök Tanrısı Er-Toyon, onun babası imiş!
“Karısı Kübey-Hatun, onun anası imiş!
“Aslında insanoğlu, göklerde doğmuş imiş,
“Bütün kutsallıklarla, vücudu dolmuş imiş!
“Ama bir gün gelmiş ki demiş anne, babası,
“Haydi buradan in git, topla tarağı tası!
“Annesi ona derken, haydi git sen iline,
“Bir tulum hayat suyu sıkıştırmış eline!
“Demiş ki, sen bu suyu, sol koluna al gezdir!
“Sana bu hayat verir, belki bir günü gelir!
“Aradan zaman geçmiş, bu insan bir er olmuş!
“Harp meydanlarındaysa, savaşlar eder olmuş!
“Nasıl olmuşsa biri, kalbini okla delmiş,
“Vermiş son nefesini, hayatı sona ermiş.
“Hayat suyundan Tanrı, bir kabarcık sıçratmış,
“Bu küçücük damlacık, kalbe konup ıslatmış.
“İnsan hemen dirilip, güçlenmiş hayat dolmuş,
“Dokuz defa daha çok, güçlü kuvvetli olmuş!” (Ögel, 2014: 1/111-112).*

Bu efsanede Ağaç Ana yer ile göğü birleştiren kutsal bir varlık ve evrenin direği mahiyetindedir. Ağaç Ana’dan çıkan hayat suyu, Er Sogotoh’a tekrardan can vermiş ve onu yeniden yaratmıştır.

Er Sogotoh Destanı’nın diğer bir derlemesi ise İ. A. Hudyakov tarafından yapılmıştır. Hudyakov, metinde hayat ağacının Yakutların inanç sistemi etrafında nasıl şekillendiğini anlatmıştır. Burada ağacın çeşitli özelliklerinin yanı sıra kozmik eksenliği üzerinde de durulmuştur:

*“Dünyamız Yakutlarca, sekiz köşeli imiş,
“Yerin ortası ise, sarı göbekli imiş,
“Dünyanın göbeğinde bir de ağaç var imiş,
“Bu ağaç büyük imiş, göklere çıkar imiş.
“Bu ağacın her yanı, Tanrıdan hep süslüymüş,
“Kabukları, kütüğü, tıpkı som gümüşlüymüş.
“Ağacın gövdesinden, bir usare akarmış,*

*“Bu kutsal suyun rengi, altın gibi parlarmış.
“Ağacın budakları, ta göklere uzanmış,
“Gören sanırmış sanki dokuz kollu şamdanmış!
“Yaprakları büyükmüş, dallarından sarkarmış,
“Yaprakların her biri, at derisi kadarmış,
“Ağacın tepesinden bir usare çıkarmış,
“Köpük, köpük kaynayıp, sarı renkte akarmış!
“Bu ağacın yanına, hiç kimse gidemezmiş,
“Bundan içenler ise, açlık hissedemezmiş!
“Bu sudan içebilen, artık mes’ut olurmuş,
“Her şeye erişirmiş, Tanrıdan kut bulurmuş!
“İlk insanın atası, burda yaratılınca,
“Hayatı elde edip, tadını da alınca,
“Hemen ağacı görmüş koşup altına gitmiş,
“Kanıp bu sudan içmiş, hayatı elde etmiş.
“Bu ağacın zirvesi, ta göklere erermiş,
“Göklerin üç katına, ulaşıp da delermiş!...” (Ögel, 2014: 1/112-113).*

Diğer bir metin ise N. Gorohov tarafından derlenmiştir. Ağaç Ana burada yine yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünü birleştirmektedir. Ayrıca Er Sogotoh’a süt ve su vermiş ve doğru yolu göstererek onu yeryüzüne iletmiştir.

*“...Bir de göbeği vardı, yerin ortasındaydı.
“Dünyada göğe çıkan demir bir ağaç vardı,
“O kadar büyüktü ki, yerle göğü bağlardı,
“...İlk insanın atası, yaratılmıştı burda,
“Adı “Ak-Oğlan” idi, göz açmış idi orda,
“...Bu dağın üzerinde, büyük bir ağaç varmış,
“Ağacın usaresi, hem parlak hem kokarmış,
“Bu ağacın kabuğu, nemi hiç kurumazmış,
“Suyu gümüş gibiymiş, yaprağı da solmazmış,
“Süslü, süslü bardaklar, dallarından sarkarmış,
“Bunu görenler sanki bir tomurcuk sanarmış,
“Bu ağacın zirvesi, Yedi Göğü delermiş,
“Gökler üstüne çıkıp, ta Tanrıya gidermiş,
“Ürüng-Ayığ-Toyon ki, yaratan Tanrı idi,
“İnsanlara can veren, yaşayan Tanrı idi,*

*“Bu Tanrı sahibiydi, göklerin üst katının,
“Ağaca at bağlardı, kazıyordu atının,
“Bu ağacın kökleri, yer dibine gidermiş,
“...Ağaçtan gelen bir ses, her tarafı inletmiş!
“Ağacın tam kökünden, bir yarık yarılınca,
“Bu yarıktan ağaca, bir delik açılınca!
“Bir kadın çıkıvermiş, ağacın deliğinden,
“Ağacın kökündeymiş, aşağısı belinden,
“Kadının gür saçları uçuşup yanıyormuş,
“Fırlayan memesinden, sütlerse kaynıyormuş.
“Oğlan yaklaşmış ona, süt emmiş memesinden,
“Artık bir kere doymuş, vazgeçmiş yemesinden,
“Sütü emen Ak-Oğlan, ilk defa doymuş imiş,
“Vücudunun her yeri, kuvvetle dolmuş imiş.
“Bundan başka annesi, ona demiş kutlu ol,
“Saadetle dolup taş, hayatta hep mutlu ol!
“Ak-Oğlan’a, ayrıca su, ateş, demir vermiş,
“Sonra da kaybolarak, tekrar yerine girmiş!” (Ögel, 2014: 1/114-116).*

Ağaç Ana ile ilgili diğer bir anlatıda ise Er Sogotoh, ilk insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahraman, annesi olduğuna inandığı kayın ağacına giderek ona dua eder ve ondan kendisine bir eş vermesini ister. Aşağıda verilen duada ağaca *Tanrıçem* diye hitap edilmesi onun aynı zamanda yaratılıştaki rolüne de gönderme yapıldığını göstermektedir:

*“Ey benim saygı değer, güzel yüce Tanrıçem,
“Bana hayatı veren, ey benim büyük annem!
“Varlığım, neyim varsa, hep seninle dolmuştur,
“Dünyadaki varlıklar, hepsi senden doğmuştur!
“Ama öyle yalnızım, o kadar yalnız bilsen,
“Bari bana benzeyen, bir de eş kadın versen!
“Dolaşırım dünyada, işsiz, güçsüz, başıboş,
“Benim gücüme göre, bir eş ver et, beni hoş,
“Ben de insanoğlunu, tanımak istiyorum,
“Bende insancasına yaşamak istiyorum!
“Sana sığınyorum, kutunu esirgeme,
“Ümit ver bana anne, beni yalnız besleme!” (Ögel, 2014: 1/115).*

Eski kaynaklarda kayın, kadın olarak geçmektedir. Cennette bulunan kayın ağacı da kadına benzetilmektedir (Ergun, 2004: 197). Er Sogotoh'un eş istediği ağaç da kayın ağacıdır. Türk evlilik sisteminde erkek çocuğa gelin adayı bulmada annenin rolünün etkinliği bilinen bir husustur. Kayın ağacı da burada oğluna gelin bulan ve ona yuva kuran bir anne rolündedir. Bu yeni yuva kurmada anne arketipinin yaşam alanı sağlaması yönünün etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türk kültüründe ve mitolojisinde kayın ağacının ayrı bir yeri vardır. Tanrı'nın ağacı olarak kabul edilen kayın ağacından iyi ve koruyucu ruhlar yeryüzüne inmektedir. Tanrı'nın kutu kayın ağacının içerisine yerleşmiştir. Bundan dolayı kayın ağacının bulunduğu yerlerde insanlar huzur bulmaktadır. Türk kültür anlayışına göre ise kayın ağacına kadınların / anaların ruhu sinmiştir. Kayın ağacını kesmek bu yüzden yasaklanmıştır (Ergun, 2004: 196). Bunlardan hareketle kayın ağacının kadını / dişliliği / kadına özgü kutsallığı sembolize ettiğini söyleyebiliriz.

Er Sogotoh Destanı'nın bir başka metni ise Alman dilcisi O. Böhtling tarafından derlenmiştir. Metinde ağaca hem hakan hem de hatun sözleriyle hitap edildiği görülmektedir. Bu durum, Türk inanç sisteminde ağacın, ana ve baba rollerini kendisinde toplayarak âdeta tek hayat veren sembol olmasıyla ilgili olabilir. Ayrıca yine ağacın tüm varlıkların kaynağı olan Mitolojik (Yer) Ana'nın sembolü olması da bu hitabın altında yatan düşüncede etkindir diyebiliriz.

"- Benim ağaç Hakanım! Ey kutsal ruh! Ey ulu Hatun! Benim yurdumun ruhu! Ben bir yetimden başka bir şey değildim. Sen aldın beni büyüttün! Ben küçük bir çocukken, sen beni büyük bir adam yaptın!.. Gel de benim ne olacağımı, geleceğimi de bildir! Ben ne yapacağım? Ben bundan sonra nasıl yaşayacağım? Ey ulu Anne!..

... Az sonra, ak saçlı Ana-Tanrı görünmüş.

- Dinle, Ey çocuk! Senin baban Er-Toyon; annen ise Kübey Hatun idi." (Ögel, 2014: 1/119).

Ağaç Ana, hayat verme özelliğinin yanı sıra bazı anlatı ve inançlarda besleme fonksiyonunu de üstlenmiştir. Yakut Türklerine göre ilk insanlar olan Âdem ile Havva ve bütün diğer insanlar Ağaç Ana'dan besleniyorlardı. *Doğum Tanrıçası* olarak bildiğimiz *Kübey Hatun* da Ağaç Ana'nın içinde bulunmaktadır (Ögel, 2014: 1/108).

Güney Sibirya'daki Minusinsk Tatarları arasında anlatılan bir destanda ise Ağaç Ana ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

“... Bu İrle Han evidir, kendisi orda durur,
“Bu Han’ı arayanlar, muhakkak orda bulur,
“Bir kara ağaç vardır, bu evin tam önünde,
“Dokuz ağaç yükselir, bu ağacın kökünde,
“Bu dokuz ağacın da, hepsi Han’ın malıdır...” (Ögel, 2014: 1/126).

Metinde geçen dokuz dallı ağaç, Altay yaratılış mitinde ilk insanların altında yaratıldığı hayat ağacının bir hatırasıdır. Bu mitik öge, destana bir hanın evinin önünde yer almasıyla girmiştir.

Şor destanlarından *Altın Ergek*’te de dokuz dallı hayat ağacının simge olarak yer aldığı görülmektedir:

“Dokuz dallı demir melez ağaca
Arancula ak kızıl atı
Dokuz kez dolayıp bağladı.” (Bars, 2014b: 396).

Abakan Tatarlarının efsanelerinde ise Ağaç Ana yedi dallıdır. Ağaç Ana’ya şu şekilde hitap edilmektedir: “Altın yapraklı kutsal kayın! Sekiz gölgeli kutsal kayın! Dokuz köklü, altın yapraklı, Bay Kayın!..” (Ögel, 2014: 1/104). Bu hitap, Altay yaratılış mitinin Holmberg tarafından tespit edilen varyantında yer alan ve yedi insana karşılık olarak yaratılan yedi ağacın simgesel hatırasından başka bir şey değildir.

Doğumu simgeleyen Ağaç Ana, şamanlar arasında da önemli bir yere sahiptir. Şaman adayının ruhunun doğmadan önce bir ağaçta bittiğine inanılmaktadır:

“Şaman literatüründe “Iyık Mas” denilen can veya ruh ağacının dallarında yapraklar şeklinde biten müstakbel Şamanların ruhları zamanla hamile kadınların rahmine iner. Şaman olacak bebek, anasının karnında iken ağaçtan inen can, vücuduna girer. O hâlde seçim bir kaderdir ve Şamanın dünyaya gelişinden önce ana rahminde başlamıştır. Ana rahmi öteki dünyayla bağlantılı olduğundan, doğacak Şamanla öteki âlem, başlangıçta birbirine bağlıdırlar.” (Bayat, 2015a: 35).

Şaman adayının vücut bulmasında etken olan şaman ağacı, onun ruhunun parçalanması evresinde de önemli bir rol oynamaktadır:

“Üç, dokuz veya yedi bakire kız dua okuya okuya adayın vücudunu bıçakla kesip, bedenini iğne ile delik-deşik ederler. Yerde adayın vücudu gerçekten de kesilmiş gibi azap çeker. Birkaç yıldan sonra adayı tekrar, terbiye aldığı Oyun Maha adlı ağacın yanına götürürler. Burada adayı karanlığa iterler.” (Bayat, 2015a: 59).

Şaman ağacına, *Oyun Maha* ya da *Aar Kuduk Mas* denilmektedir. Bu ağaç, şaman inançlarında şamanın ağaç anası olarak bilinmektedir. Şamanı dünyaya getiren

bu ağaç, onun yetişmesinde de önemli bir rol üstlenir. Bu ağacın doğuya bakan yuvasında terbiye alan şaman adayı, insanlara yardım eder ve hastaları iyileştirir. Batıya bakan kısmında terbiye alan şaman insanlara kötülük eder. Kuzeye bakan kısmında terbiye alan şaman da hem zarar verici hem de hastaları tedavi edici fonksiyonlara sahip olur. Güneye bakan kısmında terbiye alan aday ise çeşitli donlara girebilme yeteneğini kazanır. Şaman ağacında şamanların ruhunun aşağıdan yukarıya doğru hiyerarşik olarak dizilim içinde bulunduğu inanılır. Bu dizilim ise adayların gücüne göre belirlenmektedir (Bayat, 2015a: 92-93).

Şaman ağacı ile ilgili inançlar Saha (Yakut) Türklerinde de vardır.

“Saha (Yakut) Türklerinin inancına göre Tanrı, gökte ilk şamanı yarattığı zaman, onun evinin kapısının önüne bir de sekiz dallı bir ağaç dikmiştir. Bu ağaç da tıpkı gökteki şaman gibi ebedîdir, yaprakları solmaz ve gövdesi çürümez. Bu nedenle de bu ağaca “Tüspet-turuu” denilmiştir. Ölümlü şamanların yerdeki ağaçlarına ise sadece “turuu” denilmektedir. Gökteki bu ebedî ağaç zamanla büyümüş ve her tarafa dal budak salmıştır. Tanrı'nın çocuklarının hepsi de bu ağacın dallarına saklanıp onun himayesine girmişlerdir. İnsanların ruhları da bu ağacın dalları arasında uçuşur dururlarmış. Bir insan doğduğu zaman bu ağacın dalları arasında bir ruh gelir ve insana can vermiştir.” (Ergun, 2004: 271-272).

Görüldüğü üzere şamanlıkta Ağaç Ana, koruyucu olma özelliğinin yanı sıra can verme ve barınak olma işlevlerini de yerine getirmektedir. Ağaç Ana, yaşam boyunca sonsuz, canlı ve diri kalmaktadır. İnanışa göre Ağaç Ana'nın dalları ve yaprakları, onun çocuklarını simgeleyen nesnelere dir. Şaman anlatılarında karşımıza çıkan Ağaç Ana ile ilgili farklı bir inançta ise Ağaç Ana, şamanın çıktığı kartal yumurtasına mekânlık yapmaktadır. Bu özelliğiyle doğum alanı / yaratılış alanı olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Yakut Türklerinin inanışlarına göre şamanlar, yeryüzüne bir kartal tarafından getirilirlerdi. Onlara göre, şaman olacak bir çocuğun ruhu, çocuk daha doğmadan bir kartal tarafından yenirdi. Bu ruhu yiyen kartal, bundan sonra güneşli bir bölgeye göç ederdi. Ortası büyük bir çayırılıkta kaplı olan bu bölgede, güneşin ışıkları solmaz ve her zaman pırıl pırıl parlarmış. İneklerin ilk defa süte geldiği yer de, yine bu çayırılık alan imiş. Tam bu çayırların ortasında ise, kırmızı bir çam ile bir gürgen veya bir de kayın ağacı varmış. İşte bu kartal, bu ağaçların üzerine gelir ve yumurtasını bıraktıktan sonra gidermiş. Yumurta, bir süre ağaçların üzerinde kaldıktan sonra yarıılır ve içinden bir çocuk çıkarmış. Ağaçların altında da bir beşik bulunurmuş. Çocuk, yumurtadan çıkar çıkmaz, hemen bu beşiğin üzerine düşer ve orada büyümeğe başlarmış.” (Ögel, 2014: 1/648).

Şamanlıkta önemli bir yere sahip olan Ağaç Ana şamanın kullandığı aletlerde de karşımıza çıkmaktadır. Şaman aleti olan davul, kutsal sayılan kayın veya sedir ağacından yapılır. Bunun dışında davulun sapı da bu ağaçtan üretilir. Bu ağaç kutsal

olduğu için insan eli değmemiş ve herhangi bir hayvan tarafından kirletilmemiş olmalıdır. Şamanın kullandığı diğer bir alet olan tokmak da davul gibi kayın ağacından yapılır. Davulun üzerinde bulunan şekiller, dünya ağacını çağrıştırmaktadır. Aşağı kısmında olan şekiller ise gökkuşağını ifade etmektedir. Şekillerden anlaşılacağı üzere inanışlar sonucunda dünya, gök ve yer olarak ikiye ayrılmıştır. Ana merkezde ise dünya ağacı bulunmaktadır (Çoruhlu, 2015: 96, 100).

Sonuç olarak ağaç, Türk kültür ve yaşantısında hayatın başlangıcından sonuna kadar birçok fonksiyonla karşımıza çıkmaktadır. Ağacın kökü, gövdesi, doğumu simgelemesi ve doğum yapmak gibi anneye ait olan özellikleri bünyesinde barındırması anne ile arasında sıkı bir bağlantı kurulmasına sebep olmuştur. Ağaç Ana, *“topraktan özümlediği besleyici maddeleri, tıpkı bir canlı yaratığın kanı gibi, besi suyu içine karıştırarak, bunu gövde ve dallarının her tarafına, dengeli bir düzenle, dağıtır. Işık, hava ve ısıyla işbirliği yaparak, meyvelerini büyütür ve olgunlaştırır. Bir ana'nın evlatlarını yetiştirip, büyütmesine benzer bu işlevi.”* (Ersoy, 2007: 19).

Yukarıda verilen bilgilerden ve anlatılardan hareketle Türk kültüründe kutsal kabul edilen ağacın analık özellikleriyle ilgili şunları söyleyebiliriz: Ağaç Ana gerek inançlarda gerekse de destan, efsane gibi anlatılarda doğurganlık vasfıyla ön plana çıkmaktadır. Bu niteliğiyle onu ana rahmiyle özdeşleştirebiliriz. Nitekim destanlarda ağaçtan doğan çocuklar da ağacın bu özelliğiyle alakalıdır. Bu doğrultuda Ağaç Ana, bazı boyların soy annesi olmak gibi bir fonksiyonu da üstlenmiştir. Ağaç Ana'nın bu yönüne dair inanışlar günümüzde de yaşamaya devam etmektedir. Ağaçlara çaput bağlanarak ondan çocuk istenmesi bu inanış kapsamında değerlendirilmelidir. Yine bazı anlatılarda ise ağacın evladını beslediğini ve ona yeniden yaşam verdiğini de görmekteyiz.

I.1.1.2. Ak (Ağ, Ak Ene, Akine) Ana

Yaratılış ile ilgili mitlerde karşımıza çıkan Ak Ana, dünyaya ışık içinde gelmiştir. Dişil bir ruh olan Ak Ana'nın verdiği ilhamla yer-gök yaratılmış ve yeryüzündeki her şey can bulmuştur:

“Yer, gök yaratılmadan önce de var olup hayalî gökte dolaştığına inanılan “Ağ Ana” hayatın başlangıcı olan ne varsa hepsine ruh vererek, yaşamın döngüsünü omuzlarında taşıyan olarak düşünülmüştür. O, doğanın başlıca yaratıcı gücünü kendinde toplayarak, bir anlamda şuuraltı ezeli sırrı da sembolize eder.

Altay Türklerinin inancına göre, ışıktan bir kadın hayalî olan (varlığı ışıktan yoğrulan) Ağ Ana, Tanrı Ülgen'e yaratma gücü ve ilhamı vermiştir.” (Beydili, 2015: 24).

Mitolojik (Yer) Ana'nın görünüşlerinden biri olan Ak Ana, Verbitskiy tarafından derlenen Altay Türklerine ait yaratılış mitinde Tanrı'ya nasıl yaratacağını öğretir. Mitte Tanrı yaratmak istemekte ve nasıl yaratacağını bilmemektedir. Bu durumda sudan çıkan Ak Ana, ona çeşitli öğütler vererek şöyle yol gösterir:

*“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
“Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer!
“Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
“Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak.
“Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu,
“Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu.
“Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi:
“- Tut önündeki şeyi, hemen yakala!” dedi.
“Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerini,
“İçinden tekrarladı, Semânın sözlerini.
“Denizden çıkan bir taş, fırladı çıktı yüze,
“Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne!
“Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi,
“Üzerinde duracak bir yeri olmuş idi.
“Göklerin emri ile bulunca Ülgen durak,
“Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!
“Ülgen hep düşünmüştü, ta göklere bakarak:
“- Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım!
“Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım!
“Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!
“Bir Ak Ana (Ak Ene) var idi, yaşardı su içinde,
Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde:
“- Yaratmak istiyorsan, sende bir şeyler Ülgen,
“Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!
“De ki hep, “Yaptım oldu!” Başka bir şey söyleme!
“Hele yaratır iken, “Yaptım olmadı!” Deme!
“Ak Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,
“Denize dalıp gitti, bilinmez noluverdi.*

“Ülgen’in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı,

“İnsana bu öğüdü iletmekten bıkmadı:

“- Dinleyin, ey insanlar! “Var’ı yok demeyiniz!

“Varlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz! ...” (Ögel, 2014: 1/465-466).

Tanrı Ülgen’e bu şekilde yaratma kudreti veren Ak Ana, göğün on yedinci katından dünyayı idare etmektedir (Banarlı, 1983: 12). Ak Ana, aynı zamanda denizde görünür ve beyaz anne olarak da bilinmektedir. Tanrı Ülgen’in Ak Ana’dan aldığı yaratma ilhamı olmasaydı, Ülgen *“ilhamsız kalır ve hiçbir şey yaratmaya muktedir olamazdı.”* Ak Ana’nın *“Var olan şeyi yok diyen, yok olur; hiçbir vakit bu şey olamaz deme!”* şeklindeki söylemi Tanrı Ülgen’in, Ak Ana’dan *“ahlakın esası olan doğruluk ve metaneti”* öğrendiğine işarettir (İnan, 1998: 274). Bu öğüt, hâlâ bir inanç olarak Anadolu’da yaşamaktadır. Büyükler gençlere yok demeyin, yok diye diye yok olur şeklinde öğüt vermektedirler. Bu öğüde uymayanların ise yokluk içerisine düşeceği inancı hâkimdir.

Ak Ana’nın yaratma, hayat verme ve yol gösterme şeklinde çeşitlenen fonksiyonları vardır. Ögel, Ülgen’e yaratma gücünü veren ve yol gösterenin Ulu Tanrı’nın kendisi olduğunu fikrindedir (Ögel, 2014: 1/471). Tüm bunlar dikkate alındığında aslında Ak Ana, Gök Tanrı’nın bir görünümüdür denilebilir.

Mitte su üzerinde uçan ve konacak yer arayan Ülgen de aslında Ak Ana tarafından yaratılmıştır. Nitekim suda bulunan Ak Ana, yaratma gücüne sahiptir. Aslında Ülgen’in konacak yer araması baştan beri su üzerinde olmadığına göstergesidir. Buradan anlıyoruz ki Ak Ana, Ülgen’in annesidir. Ayrıca Ak Ana’nın Ülgen’e söyledikleri de yine ancak bir annenin çocuğuna verebileceği öğütlerdir. Bu bağlamda Ak Ana koruyucu, şefkatli ve merhametli bir anne olarak karşımıza çıkmaktadır (Türküne, 1995: 102).

Ak Ana’nın suyun içinde bulunması da değerlendirilmesi gereken diğer bir husustur. Dişil bir varlık olarak kabul edilen su yaratıcı potansiyelin, doğurganlığın ve ana rahminin sembolüdür. Nitekim Hint mitolojisinde suya annelerin en yücresi, annelerin annesi adı verilmiştir (Fedakar, 2014: 10). Dolayısıyla sudan çıkan kadın, bu anne sembolünü (suyu) daha da güçlendirmektedir.

Ak Ana iyesinin aynı zamanda suyun bir yansıtıcısı olduğu düşünülürse Ak Ana ayna fonksiyonunda da karşımıza çıkmaktadır. Alevî-Bektaşî inancında yer alan *“Ayna’ya baktım, Ali’yi gördüm”* inancının Ak Ana / Ak Ene / Ayna ilişkisinden

olduğu dikkat çekici bir noktadır (Kalafat, 2010: 105). Nitekim Ak Ana, Türk kültüründe *Ürüng Ene* ve *Şura Ene* olarak da bilinmektedir (Karakurt, 2012: 44).

Ögel, Yakut mitolojisine göre her şeyin yaratıcısı olan ve hiyerarşik düzende bütün ruhların en üstünde bulunan *Ürüng Ayıg Toyon* (Beyaz Yaratıcı)'nın, Ak Ana ile aynı kişi olabileceğini söylemektedir (Ögel, 2014: 1/477). Aşağıda verilen mitte tüm dünyanın ve canlıların bu ruh tarafından yaratılması bunu destekler niteliktedir:

“Beyaz yaratıcı (Ürüng Ayıg Toyon), diğer yaratıcı ruhların en üstünde olanıdır. O büyük bir varlık ve iyi bir ruhtur. Kâinatı o yaratmıştır. Dünyayı idare eden de odur. İnsanlara yaratıcı gücü ile çocukları o verir. Yerin ve toprağın verimli olmasını da o sağlar. Hayvanların çoğalması ve bolluk da onun desteği ile olur. Yeri, havayı ve insanları o yaratmıştır. İnsana can veren de odur. Fakat bu büyük yaratıcı, diğer küçükler gibi insanların özel işlerine karışmaz. Onların zengin olması için özel bir etkide bulunmaz. Şahsi dileklerini de dinlemez. Ancak insanlarsa yardım ederek, onları çaresiz bir ölümden kurtarabilir. Bu yardımını da her zaman yapmaz. Ancak bu lütfunu, büyük efsane kahramanları için gösterir.” (Ögel, 2014: 1/463-464).

Altay Türklerinde ise *ak* sözü cennet anlamına gelmektedir. Ak renk, Tanrı'nın kutsallığını ve ölümsüzlüğünü simgeler. Tanrı *Ülgen*'in kızlarına da *Ak Kızlar* denilmektedir. *Ülgen*'in kızları olan *Ak Kızlar* da *Ak Ana*'nın yaratma gücüne sahiptirler (İnan, 1995: 33-34). *Ak Ana*'nın ilhamı ile yaratılış gerçekleşirken *Ak Kızlar*'ın ilhamı ile de şaman yaptığı ayinde göğün katlarına çıkar. Şaman onların ilhamı olmadan bu yolculuğu gerçekleştiremez. Bu arada *Erlik*'in *Kara Kızlar*'ı da şamanı yolundan alıkoymaya çalışırlar. *Ak Kızlar* şamana bu yolculukta ilhamlarıyla yardım ederek bir taraftan da onu *Kara Kızlar*'a karşı da korurlar (Fedakar, 2014: 11). *Ak Kızlar*, bu koruyucu ve yol gösterici özellikleriyle aslında *Ak Ana*'nın farklı bir görünümünden ibarettirler. Nitekim bu dişi ruhlar arasındaki (*Ak Ana / Ak Kızlar*) ad benzerliği de bunu kanıtlamaktadır.

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan *Köroğlu Destanı*'nın Kazak varyantında da *Köroğlu*'nun annesinin adı *Ağ Ana* olarak karşımıza çıkmaktadır. *Ağ* sözcüğü, kişinin kutsal bir özellik taşıdığına işarettir. Bu sözcüğün Altay şaman metinlerinde de *mübarek yüzlü* anlamına gelmesi dikkat çekicidir (Beydili, 2015: 25).

Ak Ana, Tanrı *Ülgen*'e yaratma gücünü verip bir daha görülmemiş ve kozmik âlemden çekilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, *Ak Ana*'nın fonksiyonu evreni yaratmakla sınırlı kalmıştır (Bayat, 2015b: 85).

Sonuç olarak Tanrı'ya yaratma ilhamı verme, doğada bulunan nesnelere hayat bahsetme, yol gösterme vb. fonksiyonlarla karşımıza çıkan Ak Ana, yaratılışın kaynağını kadına bağlayarak Türk kültüründe ana / kadının kutsallığını gözler önüne sermiştir. Hayatın başlangıcı olan Ak Ana yaşam döngüsünü sağlamıştır. Günümüzde gerek inançlarda gerekse de anlatılarda Ak Ana'nın doğrudan fonksiyonuna rastlanılmamıştır.

I.1.1.3. Alahçın Ana / Darhan Ana (Aan Alahçın Hotun, Aan Darhan Ana)

Türk mitolojisinde *Yaşam Tanrıçası* olarak karşımıza çıkan Alahçın Ana, bütün kâinatın hâkimidir ve yer iyesi olarak bilinmektedir. İyiliğin de sembolü olan bu ana, genellikle güzel vücutlu bir kadın olarak tasvir edilmektedir (Dilek, 2014: 11).

Celal Beydili Alahçın Ana ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“O hem Ulu Ana (Yer Ana) motifinin bir görüntüsü, hem de başka bir deyişle yer ilâhesidir. Aan Alahçın Hatun, ruhların en büyüğü ve en görkemlisi sayılır. İnanışa göre o, doğada ne varsa hepsinin-insanların ve diğer tüm canlıların-iyi olmalarını isteyen ve onlara yardım eden mistik bir güçtür.” (Beydili, 2015: 13).

Buradan anlıyoruz ki, Alahçın Ana iyi niyetli, temiz kalpli, yardımsever, merhamet duygusu olan ve insanların zarar görmesini istemeyen bir ruhtur. Kısacası iyi bir annede bulunması gereken bütün fonksiyonları taşıyan bir iyedir.

Alahçın Ana aynı zamanda *Aan Darhan Ana* olarak da bilinmektedir. Darhan Ana da bir yer ilâhesidir. Aan Darhan Hatun'un *“ışıklı bir yüze, beyaz saçlara sahip yaşlı bir kadın görünüşünde kutsal ağaçta yaşadığına inanılır.”* (Beydili, 2015: 13).

Bu iye, Yakut mitolojisinde ise *Aan Alahçın Hotun* olarak bilinmektedir. Yakutların mitolojik inançlarında yer alan iyeler içerisinde en eskisi ve en büyük olanıdır. Önce doğanın koruyucu ruhu olan Aan Alahçın Hoton daha sonra insanların koruyucusu olmuştur. Aan Alahçın Hoton'un kayın ağacında yaşadığına inanılmaktadır. Bu ruh ile beraber Aan Darhan Ana adında bir ruh da o ağaçta yaşar. Dolayısıyla bu iki yer iyesi birbirine karışmıştır (Bayat, 2016a: 18). Buradan hareketle dişil bir varlık olan Alahçın Ana'nın -Ağaç Ana başlığı altında hakkında bilgi verdiğimiz ve ileriki bölümlerde de üzerinde duracağımız- Kübey Ana gibi ağacın içerisinde yaşadığı ve bütün canlı varlıkların koruyucusu olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Yakut mitolojisine göre Mitolojik (Yer) Ana'nın bir türevidir olan bu ruh, orta dünyada (yeryüzü) bulunmakta ve dünyanın en büyük ruhu olarak tanınmaktadır.

Bu ana yeryüzünde bulunan her şeyin hâkimidir, her şey ondan doğmuş ve onda yok olmuştur (Bayat, 2016a: 18).

Aan Alahçın Ana insanlar doğaya zarar verdikleri zaman, bitkileri ve ağaçları kırıp yok ettiklerinde üzüntü duyup ağlar. Onun düz ve yeşil alanlarda gezdiğine, ağaçlara, tepelere ve dağ eteklerine yerleştiğine inanılır (Dilek, 2014: 11). Aan Alahçın Ana (Darhan Ana)'nın bitkilerin koruyucu ruhları olan *Ereke* ve *Cereke* adlı bir oğlu ile bir kızı vardır. Bu ruhlar ağaçlara, bitkilere ve otlara can vermektedir. Nefesleriyle bu bitkilerin çiçek açmasını sağlamaktadırlar (Küçük, 2013: 118-119). Bu doğrultuda Aan Alahçın Ana, can verme özelliğiyle çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde hakkında bilgi vereceğimiz Yayıçi Ana ile benzer özelliklere sahiptir.

Verilen bilgiler ışığında bu iye için şunları söyleyebiliriz: Türk mitolojisinde en büyük yer iyisi olarak bilinen Alahçın / Darhan Ana koruyuculuk fonksiyonu ile ön plana çıkmaktadır. Sadece doğayı değil bütün canlı varlıkları koruyan bu tanrıça, Mitolojik (Yer) Ana kültü içerisinde yer almaktadır. Sonuç olarak insanların yanı sıra tüm canlı varlıkları kötülüklerden koruyan ve onlara zarar gelmesini engelleyen bu ruhu koruyucu bir iye olarak değerlendirebiliriz.

I.1.1.4. Alankova Ana (Alangova, Alanguva, Alanhova)

Eski Türklerde ruhun kişinin ölümünden sonra dünyadaki akrabalarıyla bağlarını kesmeyeceği, onlara çeşitli şekillerde iyilik veya kötülüklerde bulunmaya devam edeceği inancı yaygındır. Türk ve Moğol mitolojisinde önemli bir yere sahip olan ve Cengiz Han'ın annesi olan Alankova Ana da bir rivayete göre yine öldükten sonra dünyaya dönen kocasının ruhundan hamile kalmıştır. Hakkındaki iki söylentiye göre Alankova Ana, Moğolların soyunu devam ettiren ana olarak karşımıza çıkmaktadır (Karakurt, 2012: 57).

Ziya Gökalp, *Türk Töresi* adlı kitabında *Şecere-i Türki'*ye dayanarak Alankova Ana ile ilgili şunları söylemektedir: “Alan kova adlı melikenin bir çadırına gökten yeşil gözlü bir ilâh iner. Alan kova bundan gebe kalır. Kayı sülalesi bunun iki oğlundan ürer.” (Gökalp, 1976: 106).

Alankova Ana ile ilgili iki rivayet vardır. Bunlarda Alankova'nın olağanüstü hamileliği söz konusu edilir:

“...Kız kendi evinde yatarken, geceleyin birden eve parlak bir “ay” giriyor ve Alan-Kova bu parlak aydan gebe kalıyor. Ay çadırdan içeri girerken arslan ve

kurt gibi bir şeyler de görünüyor. Sabah olunca, kız kendisinde bazı değişiklikler hissediyor ve gebe kaldığını anlıyor. Aradan biraz daha geçince karnında bir şişkinlik meydana geliyor. Daha sonra da, karnında bir şeylerin kimildadığını hissediyor. Kız durumu annesine anlatıyor. Annesi de şüpheleniyor. Fakat kızının henüz daha bir bâkire olduğunu görünce o da şaşırıyor. Bu suretle, kızın çadıra inen aydan gebe kaldığı anlaşılıyor.” (Ögel, 2014: 1/444-445).

Diğer rivayet ise şu şekildedir:

“Dubun Bayan büyüyünce ona bir kız aldılar. Adı Alanguva’ydı. Dubun’un bu kızdan önce üç erkek çocuğu oldu. Fakat Dubun öldükten sonra bir nur huzmesi olup yine dünyaya geldi Alanguva’yı yine hamile bıraktı ve bir bozkurt şekline girerek çıkıp gitti.” (Banarlı, 1983: 274).

Görüldüğü üzere Alankova bir rivayette ay ışığından, diğerinde ise öldükten sonra bir ışık huzmesi şeklinde çadırına girip bozkurt şeklinde çadırdan çıkan kocasından hamile kalmıştır. Türk mitolojisinde ay erkek, güneş ise dişidir. Aydan hamile kalma olayı Türk efsanelerinde oldukça azdır. Alankova’nın gebe kalmasında etkin rol oynayan şey, ay ışığı ve bu ışıktan inen Tanrı’nın çeşitli suretlerle gönderdiği havyan şekline giren ise Tanrı’nın kendisi ya da elçisidir (Ögel, 2014: 1/149-150). Yine aynı şekilde bir ışık şeklinde inen ve bozkurt suretinde çadırdan çıkan ölmüş kocası da Tanrı’nın bir elçisi olarak değerlendirilebilir.

Türk mitolojisinde insan dışı varlıklardan hamile kalan kadınlarla ilgili birçok anlatı vardır. Cengiz Han’ın annesi olan Alankova Ana da bu kadınlardan birisidir. Yukarıda verilen rivayetlerden hareketle Alankova Ana’nın soyun devamını sağlama ve üreme / çoğalma gibi fonksiyonları üstlendiğini söyleyebiliriz.

I.1.1.5. Ama Ana

Türk ve Altay mitolojisinde *Yaratıcı Tanrıça* olarak karşımıza çıkan Ama Ana, Umay Ana ile benzer özelliklere sahiptir. *Amma Hanım* olarak da bilinmektedir. İskitlerdeki *Apa (Apay)* adlı tanrıça ile arasında bir bağ vardır. Sümerlerde de *Ama* adlı bir tanrıça bulunmaktadır. Bu tanrıçanın evi koruduğuna da inanılmaktadır. Kelime kökü olarak *ama* vb. kelimeler, kadın ve onun akrabaları ile ilgilidir (Karakurt, 2012: 90).

Hakkında verilen kısa bilgilerden hareketle yaratıcılık ve koruyuculuk fonksiyonlarına sahip olduğu görülen bu iye, Umay Ana ile benzerdir diyebiliriz.

I.1.1.6. Ambar / Anbar Ana

Bu ananın kökeni, aslında Orta Asya Türkmenleri arasında İslamî bir varlık olarak bilinen Baba Kambar’dır. Baba Kambar, zamanla farklı bir ada bürünerek ve

çeşitli fonksiyonlar kazanarak Kazan Tatarlarında mitolojik bir varlık olan Ambar Ana'ya dönüşmüştür (Bayat, 2016a: 89). Yani mitolojik zemine ilk etapta eril olarak çıkmış, zamanla bu özelliğini kaybederek dişil bir varlığa dönüşmüştür.

Ambar Ana ve ruhu etrafında oluşan inancın kökenini ise Celal Beydili Avesta'daki Bolluk İlâhesi *Anahit*'e dayandırır. Bundan hareketle Ambar Ana, bolluk ve bereketin sembolüdür. Başka bir görüşe göre de Ambar Ana ilk olarak Hâkim Ata'nın, onun vefatından sonra da Zengi Baba'nın eşi olarak karşımıza çıkmaktadır (Beydili, 2015: 59).

Türk mitolojisinde ve Altay mitolojisinde dişil bir tanrıça olarak karşımıza çıkan Ambar Ana / Anbar Ana kadınları ve kadınların yaptıkları işleri koruyan koruyucu iyedir (Beydili, 2015: 59). Ambar Ana, Orta Asya'da ise çeşitli meslek dallarının, ebelerin, bakıcıların (falcı) ve kadınların koruyucusu fonksiyonunu üstlenmiştir. Özbeklerde ise Ambar Ana'nın terzilik, dokumacılık ve halıcılık sanatı ile uğraşan kadınları koruduğuna inanılmaktadır (Bayat, 2016a: 89).

Kazan Tatarlarında hayvanların koruyucusu olan Ambar Ana'nın oğlu *Höbbi* suyun hâkimidir. Harezm Özbeklerinde kadın işlerinin koruyucusu olan Ambar Ana, eski zamanlarda su ile ilişkilendirilmiştir. Zamanla bu özelliğini oğlu *Höbbi*'ye devretmiştir (Bayat, 2016a: 251).

Verilen bilgilerden hareketle Ambar Ana'nın özelliklerini şöyle belirleyebiliriz: Ambar Ana Türk dünyasında bazı meslek gruplarının yanı sıra tüm kadınların koruyucusu fonksiyonunu üstlenmiş, annelerin / kadınların yaptıkları işlerde onlara yardım etmiştir. Bereketi sembolize etmesi ve kökenini *Bolluk Tanrıçası*'ndan alması dolayısıyla Kybele ile aynı işlevi yerine getirdiği söylenilebilir.

I.1.1.7. Ana Maygıl

Ulus anası olan Ana Maygıl, ulusu koruyan dişil bir iyedir. Göktürk çağında karşımıza çıkan Ana Maygıl'ın, evrenin merkezindeki Tanrı'ya uzanan kozmik ağaçta ya da ışık yolunda olduğuna inanılmaktadır. Ötüken'in batısındaki bir dağda bulunan Ana Maygıl, *Bodun İnli* olarak da anılmaktadır. *Bodun İnli* ve Ana Maygıl'ın fonksiyonları aynıdır. Ana vatan ve ana yurt kavramları bu iyeler ile beraber ortaya çıkmıştır (İnan, 1995: 39; Kalafat, 2010: 103). Nitekim *Bodun İnli*, aynı zamanda Türklerin eski yurdunda bulunan dağların ve ormanların adıdır (İnan, 1995: 48). Bunun dışında ulusu korumakla görevli bir iye daha vardır: *İl İnesi İnkey*. Bu iye de

vatanı koruyan kutsal bir ruhtur (Türköne, 1995: 101). Yani Tanrı'ya ulaşmada aracı olan bu iye, aynı zamanda vatanı korumakla yükümlüdür. *Bodun İnli* ve *İl İnesi İnkey* de bu iyeyle birlikte değerlendirilmelidir.

Ana Maygıl, at gözlü, kartal gagalı, eşek kulaklı ve yılan saçlı olarak tasvir edilmektedir. Ülgen'e şaman ruhlarını kurban eden Ana Maygıl, ruhların hayatları ile ilgili her şeyi bilmektedir (Küçük, 2013: 120).

Ana Maygıl, eski Türk inanç sisteminde halkın yanında olan, onlar için savaşıyor, onları koruyan ve onlara yardım eden bir ruhtur. Bugün halk inançlarında *yeşil sarıklılar* olarak karşımıza çıkmaktadır (turkoloji.cu.edu.tr / HALKBILIM / kalafat_siirt.pdf).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle bu ananın özelliklerini şöyle belirleyebiliriz: Ana Maygıl, Türk mitolojik inançlarında koruyucu bir iye olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dişi ruh, diğer koruyucu ruhlardan farklı olarak bireyi değil milleti korumaktadır. Toplum ve milletin koruyuculuğunu üstlenen bu varlık, bir ananın çocuğuna sahip çıktığı gibi vatana ve yurda sahip çıkar. Ana Maygıl, üstlendiği bu fonksiyon dolayısıyla ana vatanla bağdaştırılmıştır.

I.1.1.8. Ateş (Od) Ana

Türk kültüründe ateş, koruyucu bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutsal sayılan ateşin bir ruhu olduğuna inanılmaktadır. Ateş sözcüğü (*od*), *ut* / *ot* kökünden türemiş ve kadını ifade eden bir kelimedir. Arkaik zamanlarda kadını simgeleyen Ateş Ana, yer-su iyelerindedir (Bayat, 2016a: 39).

Türk kavimleri arasında ateş iyesine farklı isimler verildiği görülmektedir. Bu iye, Sibirya'da *Udgan*, *Otkan* (ateşin sahibi, hâkimi), Moğollarda *Otgan-Galahan ehe*, *El-Galahan ehe*, *Otehe*, *Odehe*, *Utehe*, Yakutlarda *Odhan*, *Aal Uot İççite*, *Tangha Dalaraksı* adlarıyla bilinmektedir (Bayat, 2016a: 120). Bunun dışında Altay Türkleri arasında da *Kırık Baştu Kıs Ene*, *Oduş Baştu*, şaman dualarında ise *Alır Od*, *Al Yangın Ot Ene*, *ya da Od Ene* olarak da karşımıza çıkmaktadır (Dilek, 2014: 142; Beydili, 2015: 439). Buryat Türkleri ateş ruhuna *Gal Zayaşi* derler. Şamanlar arasında yaygın olan bir inanca göre ise ateş koruyucusu *Udagan* olarak adlandırılmaktadır. Yakut Türklerinde kadın şamanlara da *Udagan* denilmektedir. Nitekim ilk şaman, ateşi koruyan kadın olarak bilinmektedir. Sibirya halkları inançlarında da karşımıza çıkan ateş ve ocak iyesinin eski dönemden beri kadın olduğuna inanılmaktadır. Bu iye,

Udgan veya Otkan (ateşin sahibi ve hâkimi) olarak adlandırılmıştır (Bayat, 2016a: 120).

Ateş Ana, genellikle insan şeklinde düşünülerek somutlaştırılmıştır:

“İnsan ocağa yanan ateşe bakarak, ateşin çeşitli hallerini, rengini, hareketini, çıkardığı sesleri vb. insana ait vasıflara benzeterek, ateşin mukaddes iyesinin böyle bir görünümde olduğunu tahayyül eder. Çünkü insan, bu noktada “madde”yi ve “öz”ü birbirinden ayırmaz, onu bir tutar; onun için ocağa yanan ateş ile bu ateşin mukaddes iyesi birdir.” (Kumartaşlıoğlu, 2012: 111).

Ateş iyesi Türk toplumlarında çeşitli şekillerde tasavvur edilmiştir. Ateş iyesiyle ilgili tasvirlerin genellikle fizikî boyutta olduğu ve bunlarda ateş iyesinin çoğunlukla kadın olarak şekillendiği görülmektedir:

Sibiryaya toplumlarında Ateş Ana, *“ocağın alevlerinde eğik bir vaziyette oturan ihtiyar bir kadın şeklinde tasavvur edilmiştir.”* (Çoruhlu, 2015: 58).

Teleütler Ateş Ana'yı, *“parmak boyunda olan sarı samur şeklinde tasvir ederler.”* Altaylılar ise Kız Ana olarak adlandırdıkları Ateş Ana'yı, *“beyaz, güzel bir kız gibi tasvir ederler.”* (Bayat, 2016a: 117).

Ateş Ana, Balagansk bölgesinde tanrıça olarak bilinmekte ve şu şekilde tasvir edilmektedir:

“...gözleri cam boncuklu; başı, eli, vücudu, siyah koyun derisi ile kaplıdır. Tanrıçanın göğsünde boncuk vardır ve kalaydan yapılmış süs parçaları bulunur. Ateş Tanrıçasının üzerindeki siyah ve kırmızı renkler kömürün siyah ve kırmızı renklerini temsil eder.” (Kırcı, 1998: 401).

Yakutlarda ise *“küçük boylu beyaz saçlı ihtiyar”* olarak tasavvur edilmiştir. Azerbaycan masallarının mitolojik metinlerinde Ateş Ana genelin aksine erkek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak daha eski zamanlarda ateş iyesinin kadın olarak tasavvur edildiği bilinmektedir (Bayat, 2016a: 117).

Ateş Ana'nın fizikî görünümüyle ilgili başka bir görüş ise şöyledir: Kırmızı bir kaftan giymiş, genç, al bir kısrak üzerinde gezinen, uzun örülü saçları ve göğüsleri büyük olan bir varlıktır (Karakurt, 2012: 574).

Ateşin ortaya çıkışı, kullanımı ve ateşe yapılan dualar ile ilgili çeşitli söylenceler ve mitolojik inançlar vardır. Bu doğrultuda ateşin ortaya çıkışıyla ilgili bir Altay miti şu şekildedir:

“Bir Altay efsanesine göre ilk kişi Arün-südün'den kovulup yeryüzüne indikten sonra Tanrı Ülgen ona otları ve meyvaları göstererek “bunları tecrübe et,

hoşuna gidenleri ye!’ demiştir, Targın Neme adını taşıyan ilk kişi otları ve meyvaları tecrübe etti, hepsinin besleyici gıdalar olduğunu anladı. İlk yazını ot ve meyva yemekle geçirdi, sağlam ve dinç idi. Yaz geçip kış geldiği zaman Targın Neme çok sıkıntı çekti; güçbelâ yaza çıktı. Bundan sonra kış için erzak hazırlamağı öğrendi. Fakat kışın, topladığı erzağa türlü hayvanlar musallat olup rahatsız ettiler. Kişi bunları sopa ile kovuyordu. Hayvanlar Ülgen’e şikâyet ettiler. Ülgen şu yargısını ilân etti: “Hayvanlar ot yesinler. Kişi onların etini yesin, derilerinden elbise yapsın.” (İnan, 1995: 66).

Metinden de anlaşılacağı üzere ilk insanların ateşe sonradan ihtiyacı olmuştur. Geçimini sağlamak isteyen Targın Neme’nin yaşadığı sıkıntılar sonucunda Tanrı tarafından gönderilen emir ile ateş ortaya çıkmış ve doğanın hiyerarşik yapısı şekillenmiştir.

Ateşin ortaya çıkışıyla ilgili başka bir Altay mitinde ise ateşi ilk yakan Tanrı’dır:

“Tanrı insanı yarattıktan sonra, insanın çıplak olduğunu ve soğuğa dayanamayacağını düşünüp ateş bulmalı dedi. Ülgen’in üç kızı ateşi yakamadı, (ateşi bulamadılar). Tanrı geldi, sakalı uzundu, yere deşiyordu, ayakları sakalına dolaşp yıkılıyordu. Ülgen’in üç kızı Tanrı’yla eğlendiler (alay ettiler). Tanrı gücenip geri gitti. Ülgen’in üç kızı “Tanrı bu? Ne yapalım?” diye konuşup yolda beklediler. Tanrı toprağı iyice kaldırıp, demirin katını bulup çakıp ateşi yaktı!” (Dilek, 2014: 141).

Bu metin ateşin nasıl ortaya çıktığı sorusunu cevaplar niteliktedir. Ateşin ortaya çıkmasında Ülgen’in kızlarının Tanrı’yı sinirlendirmesi ve gücendirmesi önemli bir etken olmuştur.

Ateşin ortaya çıkışıyla ilgili Teleütlere ait bir efsane de dikkat çekicidir. Efsanede Tanrı Kuday yeryüzünde her şeyi yaratmış, ancak Teleütlerden ateşi kendilerinin bulmalarını istemiştir:

“ ‘Ben size her şey verdim. Nasıl istiyorsanız öyle yaşayın; ama ateşi kendiniz bulun.’ Kuşlar, ateşin yokluğunu hissetmiyorlardı. Onlar, yemi çiğ yiyorlardı. Vahşi hayvanlar kendinden zayıfları yiyorlardı. İnsanın vaziyeti ise kötüydü. Öyle ki insan ateşsiz yaşayamazdı. Kuşlar, insanın bu durumuna acıdılar. Ve insanlara yardım etmek kararı aldılar; ama onlardan hiçbiri insanlara nasıl yardım edebileceğini bilmiyorlardı. Yeryüzünde her tarafa bir hayli uçtular. Kuşlar geri döndükten sonra o Korobolko adlı kuş, diğer kuşlara şöyle dedi. “Kayın ağacının dibinde koz göbeleği biter. Dağlarda taş var, insanda ise temiz demir var. İnsan bunları birbirine vurarak ateş çıkarsın.” (Bayat, 2016a: 132).

Bir Kırgız mitinde ise insanlara ateş yakmayı öğreten dağdır. Mitte Türk mitolojisinde iki önemli kült olan dağ ve ateşin bir arada bulunması ve dağın ateşi doğurması kültlerin birbiriyle ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir:

“İnsanlara vasıtasız bir biçimde ateş yaratmayı dağ öğretmiştir. Oyrot Han’ın devrinde Kırgızlar savaş hâlindeydi. Bütün halk dağda gizlenmiştir. Kırgızlar Oyrotlardan (Kalmık) birçoğunu mahvetmişti. Geriye kalanlar ya hayvan ya da kuş avlıyorlardı; ama kuşları pişirip yemeye ateş yoktu. Bunun üzerine Dağ onlara şöyle dedi: “Benden iki taş götürün. Sizin atlarınızın kurumuş gübresi var. Taşlardan yararlanarak tezekten ateş yapın.” (Bayat, 2016a: 132-133).

Şamanistler arasında ise ateşi, Ateş Ana’nın yarattığına dair bir inanç vardır. Şamanistler, Ateş Ana dışında bir de Ateş Tanrısı’nın olduğuna inanırlar:

“Teleütler, her bir ocakta yaşayan Ateş Ana’dan başka daha büyük yüksek Ateş Tanrısının varlığına inanırlardı. Onlara göre bu Tanrı ocaktaki taşın içerisinde yaşayan bir ateştir. Bu Tanrı üç ocağın sahibi Dağ ruhu ile birlikte yaşar. Türklerde Ateş Tanrısı ile Dağ ruhunun birlikte yaşaması inancı, ilk ateşin taştan, dağdan alınması ile bağlantılıdır.” (Bayat, 2016a: 132).

Şamanların yaptıkları ayinlerde çeşitli ruhların yanı sıra Ateş Ana’ya da dua edildiği görülmektedir. Bu dualarda genellikle Ateş Ana’nın fizikî özellikleri, ona sunulan kurbanlar ve onun koruyucu özelliği ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bunlarda Ateş Ana’ya tıpkı bir tanrı gibi yakarılmakta ve ondan rızık istenmektedir:

“Otuz dişli ateş anam, kırk dişli kayın ana, gündüzleri bizim için çalışıp çabalıyorsun, karanlık gecelerde bizi (kötü ruhlardan) koruyorsun; gelenlerin başındasın; gidenlerin arkasındasın!... Orağa benzeyen hilâl değişiyor, eski yıl gidiyor, yeni yıl geliyor. Ben de senin kurumuş ağzını (saçılarla) ıslatmağa geldim. Sen karanlık gecelerde genç kızlar gibi saçlarını dalgalandırarak oynuyorsun, kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak genç al kısrak üzerinde geziyorsun, aydın gecelerde masum çocuk suretine giriyorsun! Ulusun koruyucusu, sürülerimizin bekçisisin! Altın yapraklı mukaddes kayın ağacının (yahut huş ağacının) gölgesinde dinleniyorsun! Siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun! Kuyruk yağının sağ yanından kesilip dokuz tane şişte kızartılmış yağlarla ağzını yağlıyorsun. Dokuz parça kırmızı ve beyaz şeritler paçavralar seni süslüyor. Koyunun göğsü sana kurban olsun! Elbisen hakanlara mahsus zırhtır. Kızıl boya ile boyanmış kiş (bir hayvan) tırnakları sana süs olsun! Koyun göğsü sana kurban olsun! Mukaddes ayın adıyla sağılan ak ineğin südü sana saç olsun! Altmış tane saç örgüsü arkanda, elli tane saç örgüsü omuzlarındadır. Önünde Abakan ırmağı, arkanda Yenisey ırmağı kıvrıla kıvrıla akıyor. Eteklerinde sıra dağlar uzanıyor, damarlarında büyük ırmaklar akıyor. Yandığın yerde ot bitmez! Ülger yıldızı arkadaşın, Bir (Tanrı)dan fermanlısın!. Göklere doğru sivrilen dağların ilk defa yaratıldığı, kanatlı kuşlar uçmak için ilk defa kanatlarını açtığı, sert kayalar ilk defa meydana çıktığı, katı kara çelik ilk defa döğülmeğe başladığı zaman altı dallı otların başları yanmağa başladı, altı hemşire dünyayı dolaşmağa başladı... Kökleri altmış dal olan ateş anamız, açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın, yemeklerimizi pişirmek için sacayaklarımız kurdun, üzerinde dokuz kulplu tunç kazanımızı kaynattın! Göklerde yüzen ak bulutları ısıtıyorsun, kızartıyorsun! Umay anam, sana aş veriyorum, ye! Geceleri bizi koruyor, gündüzleri bizi bekliyorsun! Mukaddes ayın adını anarak beyaz ineğin südiyle seni besliyorum. Ellerin masum kızların elleri gibi temizdir, her gün seni takdis ediyoruz! Bizi sağ avucunda oynat,

sağ memenle besle! Beşik bağlarımızı berk eyle! Küçük büyük kardeşler çoğalsın! Başımızın altındaki yastıklarımız dağılmasın! Yakalarımızdaki düğmemiz çözülmesin! Önümüzde ay parlansın, çevremizi güneş aydınlatsın: Köklerimizi şeytan koparmasın! Büyük yaradan yakarışımızı kabul etsin! Ey ateş anamız, sen, dokuz ırmağın kavşağında dokuz köşeli bakır evde oturan ve ırmakları, denizlerin hatunu (melikesi) olan su Tanrısıyla konuşuyorsun! Altmış türlü ırmakların ilk defa aktıkları, mübarek kayın ağacının ilk defa kök salıverdiği, dokuz dağ sıralarında altın yapraklı kayın ağaçlarının ilk defa sallandıkları, temiz kurbanların ilk sunulduğu, yağız yerin yedi kapısının ilk defa açıldığı, yüksek Gök Tanrının ilk defa gürlendiği, yağız yer altmış türlü çiçeklerle ilk defa bezendiği, altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kişnediği ve melediği zaman sen yaradıldın! Irmakların ve denizlerin hâkimi olan ruhun bulunduğu yerde ak boz üzerinde geziyorsun! Akar suyun yanında biten altın yapraklı mübarek kayın ağacını (senin şerefine) diktik, altı ayaklı altın masayı (kurban sunmak için) kuruyoruz; mübarek kayın ağacını dolaşiyor, kara yanaklı beyaz koçu kurban ediyoruz.” (İnan, 1995: 68-70).

Yukarıdaki duada Ateş Ana'nın dış görüntüsü hakkında bilgiler verilmiştir. Giydiği kıyafet, genç kızlara benzetilmesi ve saçlarının uzunluğu hakkındaki söylemler bir insanda var olan özelliklerin Ateş Ana'ya da verilmiş olduğunu gösteriyor. Ayrıca duada Ateş Ana'nın, yer ile bağlantısı olduğu, ateşin koruyucu fonksiyonu vb. gibi işlevleri karşımıza çıkmaktadır.

Ateş Ana, Yakut mitolojisinde göğün dokuzuncu katında bulunan *Dalkın Eezi* ile birlikte yaşamaktadır. Ateş Ana'nın, gökte dokuzuncu katta yaşaması Türk mitolojisinde Ateş Ana'ya verilen değer bir göstergesidir (Bayat, 2016a: 117). Ateşin gök ile bağdaştırılması bazı şaman dualarında da söz konusudur:

“Üç köşeli taş ocak, alevli yanan al ateşim! Taş ocağımız yerinden oynamasın, daima yansın! Yaktığımız ateş alevli olsun. Tarhana pişirdiğimiz ocağın külü çok olsun! Neslimiz kesilmesin, sürsün, biri giderse biri gelsin! Ey Abukan dağının payı, ey ay ve güneşin parçası (olan ateş)! Bereket ver, kısmetimiz bol olsun.” (İnan, 1995: 70).

Bu duadan hareketle Ateş Ana'nın soyun devamını sağladığı ve ateşin güneşten yaratıldığı bilgisine ulaşıyoruz.

Ateş Ana kültürünün düğün merasimlerinde de önemli bir yeri vardır. Gelin ve damat, düğün merasimlerinde Ateş Ana'ya hürmet gösterirler ve ona şöyle dua ederler:

*“Ey melikem, ey anam ateş! Sen Hangay Han ve Burhatu Han dağlarının tepesinde biten karaağaç (*Ulmus campestris*) den yaradılmışsın! Gök yerden ayrıldığı zaman doğmuşsun; Ötügen anamızın tabanından (kademinden) peyda olmuşsun! Anamız ateş, senin baban sert çelik, anan çakmak taşı, ecdadın karaağaçtır. Senin nurun göklere ulaşır, yerin altına nüfuz eder. Gökte yaşayanın çakmağıyle çakılmışsın, anamız Uluken hatunun eliyle yakılmışsın! Sarı başlı*

koyundan aldığımız sarı yağları sana kurban sunuyoruz. Neşeli ve sağlam, oğlun, güzel kız-gelinin var! Ey daima göklere uzanan ve bakan ateş! Biz sana fincan fincan raki, kap kap yağ sunuyoruz; güveye ve geline ve bütün ulusumuza sağlık ve güven ver! Biz sana secde ediyoruz.” (İnan, 1995: 70).

Ateşe karşı yapılan bir başka şaman duasında, “*Umay anam, sana aş veriyorum ye!*” ifadesi yer almaktadır. Duada Umay adının geçmesi, Türk kültüründe ateş ve Umay Ana'nın sıkı bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Nitekim ikisinin de koruyucu fonksiyonunun ön planda olduğu bilinmektedir (Bayat, 2016a: 119). Bütün kültürlerin Mitolojik (Yer) Ana kültü içerisinde olduğunu daha önce belirtilmiştir. Kültler zamanla bu kültürten ayrılarak farklı birer iye hâline gelmişlerdir. Bu iyelerin birbirleriyle bağlantısı ise her zaman devam etmiştir. Bu doğrultuda Ateş Ana ve Umay'ın birbiriyle ilişkisinin olması kaçınılmazdır.

Eski dönem halk inançlarında ise koca karılar ateşe sahiptiler. Ateşe sahip olan koca karılar, yemek pişirmek için ateşten faydalanıyorlardı (Eliade, 2003c: 85). Türk halk inançlarında ise ateş, evi, soyu ve aileyi korur. Bir anne gibi çocukları ve insanları zararlı düşüncelerden arındırır. İnsanlarla birlikte onların evlerinde ve ocaklarında yaşar. Bundan dolayı ateş kutsal kabul edilir ve evin içindeki ateş dışarı çıkarılmaz (Bayat, 2016a: 121).

Ateş iyesine kurban sunulması ve ona saygıda kusur edilmemesi gerekir. Yakut Türklerinde ateş ve ocak iyesini beslemek ve ona yemek vermek gerekir. Şor Türkleri av için hazırlandıkları sırada ateşe ve ocağa kurban sunarlar. Çuvaş Türklerinde evin içinde olan Ateş Ana'ya tören yapılır. Bunların dışında ateş ve ocak iyesine saygısızlık yapılmaz, yapıldığı zaman o ateş ve ocağın evi terk edeceğine inanılır (Kumartaşlıoğlu, 2012: 111-112).

Ateş Ana ile ilgili inançlar günümüzde de devam etmektedir. Ateşe tükürmek, ateşe saygısızlık etmek, su dökmek, ateşe keskin bir alet ile dokunmak vb. şeyler yapmak ateş ve ocak kültürünü küstürmek bunları yapan kişinin ailesine zarar getirir. Yakut Türkleri arasında da yeni doğum yapmış kişilerin 40 gün boyunca yemek pişirmesi ve sobanın önünden geçmesi yasaktır (Bayat, 2016a: 137). Sır bölgesinde yaşayan Kazakların inançlarında da Ateş Ana önemli bir yer tutmaktadır. Duvak açma töreni sona erdikten sonra “*ateş ana, yağ ana koru*” şeklinde dualar okunarak ateşin üzerine yağ dökülür. Bu inanç ve uygulamanın şamanlıktan kalma olduğu bilinmektedir (Kartaeva, 2014: 178).

Ateşin ortaya çıkışı ve ateş ruhu hakkında verilen bu bilgilerden sonra ateşin kadınlıkla dolayısıyla analıkla ilgili sembolleri üzerinde durmak istiyoruz: Üçgen ile sembolize edilen ateş, dişiliği, bereketi ve soyu ifade etmektedir (Işık, 2004: 55). Mircea Eliade'ye göre ateş, özel anlamı ile döl yatağı ve ana göğsüdür. Ateş, “*bir çubuğun (eril öge), bir parça odun üstündeki yarıktaki (dişil öge), gidip gelmesiyle (birleşme) sonucu ortaya çıkmıştır.*” Ateş ile ilgili cinsel simgelere eski dönemlerde de sıkça rastlanmaktadır (Eliade, 2003c: 41). Yani bir kadın ve bir erkeğin birleşmesi sonucu ortaya çıkan çocuk gibi, ateşin oluşumu da dişil ve eril öğelerin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı ateş ve ana rahmi benzer fonksiyonlara sahiptir.

Ateş Ana, ocak kültü ile beraber düşünülmüş ve her iki kült birbirinden ayrılmamıştır (Kumartaşlıoğlu, 2012: 111). Ocak kelimesinin birbirinden farklı anlamları vardır:

“1- Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma vb. amaçlarla kullanılan yer. 2- Şömine. 3- Isı vererek üzerine veya içine konulan maddeleri ısıtan, pişiren, kaynatan, eriten, araç veya alet. 4- Kahvelerde, kuruluşlarda çay, kahve vb.nin yapıldığı yer. 5- Yer üstünde veya yer altında cevher çıkarılan yer. 6- Bahçelerde ve bostanlarda her türlü meyve ve sebze ekimine ayrılmış, çevresinden biraz yükseltilmiş toprak parçası. 7- Aynı amaç ve düşünceyi paylaşanların kurdukları kuruluş veya toplandıkları, görev yaptıkları yer. 8- Yılın birinci ayı, kânunusani. 9- Yeniçeri ocaklarını oluşturan odalardan her biri. 10- Ev, aile, soy. 11- Halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı İyileştirdiğine inanılan aile.” (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b095f56e89507.18397499).

Ateş ve ocak çerçevesinde gelişen ocak kültürünün Türk kültür ve mitolojisinde çok önemli bir yeri vardır. Konumuzla alakalı olarak ocağın bizim açımızdan en dikkat çekici özelliği ev, aile ve soyu temsil etmesidir. Her evin bir ocağı vardır. Ateşin yakıldığı yer olan ocak, hem somut hem de soyut anlamıyla ateş ile iç içe geçmiştir.

Ateş ve ocak iyesi, bünyesinde hem iyi hem de kötü ruhları barındırmaktadır (Bayat, 2016a: 50). Bunun sebebini ise şöyle açıklayabiliriz: “*yeraltı tanrısı Erlik, gökten kovulduğu zaman onunla beraber bir sürü hizmetçisi de yere dökülür. Suya düşenler su iyesi, dağa düşenler dağ ve tayga iyeleri olarak bilinmeye başlarlar. Eve düşenleri de ev iyeleri olarak kabul ederler.*” (Kumartaşlıoğlu, 2012: 124). Bu durum bize gösteriyor ki gökten yere düşen kötü ruhlu varlıklar, yeryüzünde bulunan iyi

ruhları kendi âlemlerine alarak kötü ruhlu varlıklara dönüştürmüşlerdir. Bu duruma en güzel örnek ise Al ruhudur.

Kadın görünümlü ateş ve ocak kültürünün çocukların koruyucu ruhu ve ana rahmi fonksiyonlarına sahip olan Umay ile de sıkı bir bağlantısı vardır. Umay ve ateş-ocak kültürünün ortak işlevi ise koruyucu iye olmalarıdır. Çocukları koruyan bu iyeler aynı zamanda aile üyelerini, ev ve aile ortamını ve aile ocağını koruyan iyeler olarak bilinirler. Umay Ana da diğer ev iyeleri gibi ocak etrafında hayat bulur (Kumartaşlıoğlu, 2012: 122).

Koruyucu bir ruh olan Umay Ana'nın nasıl ocak ile bağlantısı varsa Altay Türkleri arasında demonik bir ruh olarak kabul edilen *Hara İmay*'ın da ocakta yaşadığına inanılmaktadır. Çocuklara zarar veren bu kötü ruh için *İmay Çabıraga* (Umayı ezmek) adlı tören yapılır. Bu tören sırasında ateş ve ocak söndürülür (Bayat, 2016a: 50).

Ateş ve ocak ile ilgili diğer bir ruh ise Tatar Türklerinde karşımıza çıkan *Biçura* adlı varlıktır. Bu varlık genellikle evlerdeki ocakların arka kısmında ya da kilerde yaşamaktadır. Bu varlığın zıddı bir hareket yapılırsa o evde yangın çıkacağına inanılmaktadır (Kumartaşlıoğlu, 2012: 123).

Renginden dolayı Al ruhunun da ateş kültü ile bağlantısı vardır. Saka Türklerinde ise Al, ateş ruhu olarak bilinmektedir. Bundan dolayı ateş ve ocak kültü Al ruhundan türemiştir. Al ruhu, ilk zamanlar hayırsever bir varlık iken zamanla bu hüviyeti değişmiş ve kötü karakterli bir varlığa dönüşmüştür. Demonik bir varlık olan Al ruhunun sarışın genç bir kız veya keçi şeklinde tasvir edilmesi, onun ateş ve ocak ruhu ile bağlantısını bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Zira sarı renk ateşin rengi olarak kabul edilmektedir. Keçi ise ateş ile ilgisinden dolayı yaz mevsimini temsil etmektedir. Al ruhu (Alkarısı) tüm bunlardan dolayı ateş ve ocak iyesi olarak bilinmektedir. Aslında anaerkil dönemin ürünü olan ateş iyесinin kötü varlığa dönüşmesinde ataerkil döneme geçiş etkili olmuştur (Kumartaşlıoğlu, 2012: 124).

Ateş ve ocak zaman içerisinde bu kutsallıklarıyla dinî bir kurum niteliğine bürünmüştür. Bu doğrultuda Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da kutsal kabul edilen yerler ocak olarak kültürümüzdeki yerini almıştır. Alevî ve Bektaşî topluluklarında ise ocak ve ocaklık özel bir statü kazanmıştır. Alevî toplumunda bulunan dedelere ocak denmesi, ocak kültü ile alakalıdır. Ocaklı kişilere inanış ve onların soyunun Hz.

Muhammet soyundan gelmesi ocak kültürünün günümüzde de etkin olduğunun göstergesidir (Bayat, 2016a: 122). Konumuzla ilgisinden dolayı biz ocak kültürü ve ocaklılar bağlamında sadece kadın ocaklılar hakkında genel bir bilgi vermeye çalışacağız. Ocaklı kelimesinin tanımı, ocak kültürü anlayışının gelişimi ve kadın ocaklılar ise konu sınırimız olacaktır.

Halk hekimliğinde çeşitli hastalıkları tedavi etme gücüne sahip olan ocaklar vardır. Hastaları iyileştirme gücüne sahip olan kişilere ise ocaklı denilmektedir. Kumartaşlıoğlu, ocak ve ocaklı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Türk halkının hakikî doktoru bunlardır. Her hastalığın ayrı bir ocağı vardır: sıtma ocağı, kuduz ocağı, sarılık ocağı gibi. Ocak deyince akla, belirli bir hastalıkla uğraşan aile gelir. Bu ailenin tedavi ile uğraşan fertlerine ocaklı adı verilmektedir. Bu ocaklı tedavi etmek kudretini ailesinde kan yoluyla alır. Bunun için bir öğrenim ve eğitim devresine ihtiyacı yoktur. Falan ocaklının sulbünden gelmek yeterlidir.” (Kumartaşlıoğlu, 2012: 211-212).

Ocaklılar çeşitli adlar ile anılmaktadır. İzinli, bakıcı, el almış, eli sebepli, okuyucu, yılcıklı, kırık çıkıkçı, bıçakçı vb. (Kumartaşlıoğlu, 2012: 212).

Ocaklının, soy ile bağlantısı vardır. El alma-el verme şeklinde gerçekleşen yeteneğin aktarılması olayını şu şekilde açıklayabiliriz: Hastaları tedavi eden ocaklı, kendi soyundan ya da soyun üyesi olmayan kişilere el verir. El alma-el verme şeklinde gerçekleşen bu olayla ocaklı, kendisinde bulunan gücü el verdiği kişiye aktarır. Ocaklıların bazıları sadece soyundan gelene el verirken, bazıları ise soyundan gelmeyenlere de el vermektedirler. Bu durumda olan kişilere ise izinli denmektedir. El alma-el verme, bir tören şeklinde yapılır. Bu törende el sahibi olan kadın, el verdiği kişinin ağzına tükürür. El alma-el verme farklı şekillerde de yapılabilmektedir. Örneğin Balıkesir / Balya'ya bağlı olan Habipler köyünde siyahlama yapan ocaklı kadın, Çamavşar köyündeki siyahlama ocağından el almıştır. Konya'da köstebek ocağı olan kadın küçükken dedesinin ağzına tükürdüğünü söylemektedir. Afyonkarahisar'da ise el veren ocaklı bir ekmeğe tükürür ve el alacak kişi de bu ekmeği yer (Kumartaşlıoğlu, 2012: 215, 224).

Ocaklar hakkında verilen bu genel bilgilerden sonra kadın ocaklılar hakkında şunları söyleyebiliriz: Bunlar, çocuk tutma ocağı, el-yüz çalma ocağı, pöccük çekme ocağı, korku çaputu ocağı, değirmi ocağı, hoşürük ocağı, yanık ocağı, yılan kovma ocağı, dilaltı kesme ocağı, piroz ocağı, sarılık ocağı, sinir (siğil, sinil) ocağı, göbek çekme ocağı, tuzlama ocağı, tuz çevirme ocağı, kabakulak ocağı, kırklama ocağı,

Alkarısı ocağı şeklinde çeşitlenmektedir (Özaslan, 2012: 33-68). Bu ocaklarda kadın ocaklılar, hasta kişiyi çeşitli geleneksel yöntemlerle tedavi ederler. Tezimizin sınırlarını ve konu bakımından kapsamını göz önünde bulundurarak bu tedavi yöntemleri hakkında bilgi vermiyoruz.

Ateş ve ocak hakkında verilen bilgilerden hareketle şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Ateş kaynağını gökyüzünden almış ve Tanrı tarafından insanoğluna verilmiştir. Ateş Ana'nın tasviri toplumlar arasında farklılık göstermektedir. Çeşitli benzetmeler ile karşımıza çıkan Ateş Ana, bazen ihtiyar bir kadın, bazen beyaz saçlı bir kız, bazen de beyaz saçlı ihtiyar veya sarı samur olarak tasvir edilmiştir. Koruyucu bir varlık olan ateş anne ile özdeşleştirilmiş ona ayrıca kurtarıcılık, soyun devamını sağlama, besleyicilik, aileyi birleştirme vb. gibi işlevler de yüklenmiştir. Bunlar dikkate alındığında ateş iyesinin anne ile benzer fonksiyonlara sahip olduğu görülmüştür.

I.1.1.9. Ay Ana

Ay Ana, Türk mitolojisinde koruyucu iyeler arasında yer almaktadır. Bu koruyucu iyenin bir ruhu olduğuna dair çeşitli inanışlar vardır. Ay kelimesinin anlamı Yakut Türklerinde “yaratan, türetendir” (Bayat, 2015b: 275). Arkaik dönemlerde ay, kadın başlangıç olarak görülmüştür. Türkler ayı gök ve yerin bekçisi kabul etmişlerdir (Bayat, 2015b: 270). Joseph Campbell'a göre ay “*rahmin yaşam yaratan ritminin ölçü ve ilahıdır, varlıklar onunla aynı zamanda gelir ve giderler.*” (Campbell, 2003: 16). Üretici bir varlık olan Ay Ana, bu özelliğinden dolayı kadın ile özdeşleştirilmiştir (Ersoy, 2007: 61). Bu doğrultuda Ay Ana'yı ana rahmiyle bağlantılandırabiliriz.

Yaratılışa dair bir mitte Ay Ana ile ilgili bazı bilgiler mevcuttur. Bu mit şu şekildedir:

*“...Güneş alçak burçtayken, yeniden toprak pişmiş,
“İkinci yaratık da birinciye tam eşmiş,
“Birincisi Ay-Ata, nasıl idiyse kişi,
“Bu ikinci şahıs da, yaratılmıştı dişi,
“Ay-Va demişler herkes, bu dişinin adına
“Ak-Yüzlü anlamına, böyle denmiş kadına,
“Ay-Atam ile Ay-Va, birleşip evlenmişler,
“Kırk çocuk doğurmuşlar, toplanıp derlenmişler...” (Ögel, 2014: 1/521).*

İlk olarak yaratılış mitinde karşımıza çıkan Ay Ana dişil bir varlıktır. Üremeyi ve türemeyi ifade eden Ay Ana, daha sonra *Oğuz Kağan Destanı*'nda karşımıza çıkmaktadır ve ilk kadın olarak görülmektedir. Destanda Oğuz Kağan'ın annesinin Ay Kağan olması, aslında Oğuz'un gök oğlu olduğunun göstergesidir (Beydili, 2015: 76). Ay Ana'nın göğün altıncı katında yaşadığına inanılması (Küçük, 2013: 129) da Ay ve Oğuz Kağan'ın gökle bağlantısını kuvvetlendirmektedir.

Fuzuli Bayat, Ay Ana'nın zamanla kadınların koruyucu hamisi olan Umay Ana'ya dönüştüğünü belirtmektedir. Umay kelimesinin içinde yer alan *ay* hecesi de bunu göstermektedir (Bayat, 2015b: 272). Buradan hareketle Mitolojik (Yer) Ana, içerisinde yer alan bu kült, bir süre sonra ayrı bir iye olarak kendini göstermiştir diyebiliriz.

Fuzuli Bayat'a göre dişil bir varlık olan Ay Ana, aynı zamanda bakireliği ifade etmektedir. Türk ve dünya mitolojisinde bakire olup çocuk dünyaya getiren bazı analar vardır. Bunlar, ay ananın insan suretine bürünen yeryüzündeki varyantlarıdır. "*Anadolu'daki Kyble Ana, Babil'deki İştara Ana, Mısır'daki İsis Ana, Hıristiyanlarda Meryem Ana, Moğollardaki Alankova Ana*" bu analar arasındadır (Bayat, 2015b: 272).

Ayın hareketlerine göre tarihin hemen hemen her döneminde ay ile ilgili çeşitli inanışlar mevcut olmuştur. Ay'ın oluşumu kadın yumurtasının periyodik değişimi ile ilişkilidir. Ay, kadınların üreme işlevlerini, döllenmeyi ve doğurganlığı sembolize etmektedir (Ateş, 2001: 135). Bunların yanı sıra verimlilik ve ölümü de simgelemektedir. Nitekim ölümü simgeleyen ay, yeni bir hayatı ve oluşu da başlatır (Eliade, 2005: 207).

Ayın döngüsü yaşamın evrelerini ifade etmektedir. İnsan gibi ay da önce doğar, sonra büyür, bir süre sonra batar ve ölür. Bu döngü sürekli kendini yeniler (Ersoy, 2007: 59). Bundan hareketle ayın yaşadığı evreler ile anne karnında bulunan çocuğun yaşadığı evreleri birbirine benzetebiliriz. Ayın doğuşunu çocuğun anne rahmine düşüşü, ayın büyüyerek şekil değiştirmesini anne karnında bulunan çocuğun yavaş yavaş büyümesi, ayın batmasını ise çocuğun dünyaya gelişiyle bağdaştırabiliriz.

Türk kültüründe ay merkezli birçok inanç ve varlık ortaya çıkmıştır. Ay Va, Ayusit, Umay gibi doğum ve üremenin simgesi olan varlıkların adlarının ya kelime kökünde ya da kelime sonunda *ay* hecesinin bulunması ay merkezli bir inancın

sonucudur (Bayat, 2016a 37). Bu durum ayın türemede önemli bir sembol olduğunu göstermektedir. Ay Ana ile ilgili inanışlar *Köroğlu Destanı*'nda da kendisine yer bulmuştur. Destanda ay, daha çok Köroğlu'nun çevresinde bulunan kadınların adları ile ilişkilendirilmiştir. Destanın varyantlarında (Azerbaycan, Özbek, Uygur, Kazak, Tacik vb.) ay kültürünün izleri oldukça belirgindir. Özbek ve Kazak varyantlarında kahramanın annesinin adı Hilal-ay ve Akan-ay'dır. Bu iki ana, Köroğlu'nu mezarda dünyaya getirmişlerdir. Özbek varyantında Köroğlu'nun dedesi Bibi Ay ile evlenir. Bu evlilik sonucunda ise Ravşan (Işık) dünyaya gelir. Yine Özbeklere ait bir varyantta kahramanın dayısının eşinin adı (Akbilek Ayım) ay ile ilişkilidir. Uygur varyantında Köroğlu'nun ölen annesinin adı Zulper Ayım'dır. Köroğlu'nun dayısının eşinin adı ise Ezim Köz Ayım'dır. Tacik varyantında Köroğlu'nun annesinin adı Bibi Hilal'dir. *Köroğlu Destanı*'nın Azerbaycan varyantının Ağcaguzu kolunda ise kahramanın karısının adı Aypara'dır (Bayat, 2016b: 118-121). Buradan anlıyoruz ki ay kültürü, Köroğlu anlatılarında önemli bir sembol olarak yaşamaktadır. Ay kültürü inancı, destanda ya kahramanın annesinin ya da dayısının eşinin adında yaşamaya devam etmiştir. Ayrıca Orta Asya versiyonlarında ay kültürünün simgesi olan annenin, Köroğlu'nu mezarda dünyaya getirmesi ayın yeni hayat verme özelliğiyle alakalıdır.

Ay kültürünün izlerinin sembolik anlamda yaşadığı diğer bir anlatı ise *Manas Destanı*'dir. Manas'ın oğlu Semetey, Akın'ın kızı olan Ay Çörek'le evlenmek ister. Çok güçlü bir kız olan Ay Çörek'in şahsında ayın türemeyi sembolize etmesinin izleri vardır (Ögel, 2014: 1/580). Yine *Manas Destanı*'ndaki kahramanlardan Akılay ise kıskanç ve kötü kalpli bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Güzellikten ziyade aklın öncelikli olduğunu vurgulayan bu isim, *Manas Destanı*'nda hırçın bir kadın olarak tanıtılmaktadır (Günay, 1998: 52). Türk inanç sisteminde kağanların Tanrı tarafından yeryüzüne gönderildiğine inanılmaktadır (Aça, 2000: 10). Destan kahramanlarının annelerinin veya eşlerinin adlarının ay ile bağlantılı olması bu inançla bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Ay Ana, bir anne gibi üretken ve verimlidir, temizliği ve güzelliği sembolize eder. Doğurganlık ve koruyuculuk gibi işlevleri vardır. Bu bakımdan anne ile benzer özelliklere sahiptir.

I.1.1.10. Ayı Ana

Türk mitolojisinde çok etkisi olmamakla beraber Ayı Ana, gücü, toprağı, savaşçılığı ve büyüklüğü ifade etmektedir. Ayı Ana, Türk topluluklarında farklı adlarla anılmıştır: *Adı, Azı, Azığ, Adığ Ana* (Karakurt, 2012: 130).

Altay Türklerinin kuzeyinde yaşayan bazı Türk toplulukları ayıdan türediklerine inanmaktadırlar (Ögel, 2014: 2/675). Orman ruhunun sembolü olan ayıya daha çok Sibiryalı halklarının inançlarında rastlanmaktadır. Bu ruh, zaman içinde fonksiyonunu kaybederek yerini başka varlıklara bırakmıştır (Bayat, 2016a: 172).

Simgesel bağlamda ise Ayı Ana, şaman kıyafetinde yaşamaya devam etmiştir. Şamanın *manyak* adı verilen cübbesi üzerindeki aksesuarlar dikkate alındığında dış görünüm itibarıyla üç hayvan tasviriyle şekillendiği görülmektedir. Bu hayvanlardan birisi de ayıdır. Aslında şamanın ayin yaparken giydiği bu cübbe, şamanın hayvan anasını simgelemektedir. Şaman bu cübbede yaşayan koruyucu ruhları sayesinde ayin yapabilir ve kötü ruhlarla savaşabilir, yani bu cübbe şaman için koruyucu bir zırh vazifesini görür (Bayat, 2015a: 174, 177, 179). Bundan hareketle Ayı Ana'nın Şamanizm devrinde sıradan insanları korumayı bırakarak şamanları korumaya başladığını söyleyebiliriz.

Tüm bu hususları göz önünde bulundurarak Ayı Ana, koruyuculuk ve türeme fonksiyonlarına sahip olduğu için anne ile benzer özellikler taşımaktadır diyebiliriz.

I.1.1.11. Ayısıt (Ayzıt, Ayıhıt) Ana

Yakut Türklerinin inançlarında karşımıza çıkan Ayısıt, kelime olarak *yaratan, yaratıcı* ve *halik* anlamlarına gelmektedir. *Doğurganlık* ve *Üreme Tanrıçası* olarak bilinmektedir. Göğün doğu kesiminin birinci katında bulunan Ayısıt Ana, Gök Tanrı'nın eşi olarak kabul edilmektedir. *Güzellik Tanrıçası* olarak bilinen Ayısıt Ana, Yunan mitolojisinde *Afrodite*'e, Sümer mitolojisinde ise *İştara*'a benzetilmiştir (Dilek, 2014: 32; Küçük, 2013: 116).

Dişil bir iye olan Ayısıt Ana, bereket ve refah sağlar. İnsan yavrularını, kadınları, havyan yavrularını ve dişi hayvanları koruduğuna inanılmaktadır. Korudukları varlıklara göre adının farklılaştığı görülmektedir. *Nelbey Ayısıt* çocukların koruyucusudur. *Sılgı Ayuhıta, Cösögöy Toyon, Kieng ve Kieli Balı Toyon* atların, *Inah Ayuhıta* ve *İsegeg Ayısıt* sığırların ve boynuzlu hayvanların, *Noruluya It Ayuhıta* köpeklerin; *Sasil Ayuhıta* ise tilkilerin hem koruyuculuğunu yapmakta hem

de üremelerine yardımcı olmaktadır (Bayat, 2016a: 60; Dilek, 2014: 32). Ayrıca namusu simgeleyen Ayısıt Ana'nın, sadece namuslu kadınların lohusalığına gittiğine inanılmaktadır (Gültepe, 2017: 123).

Ayısıt Ana, “*dağınık hâlde bulunan hayat unsurlarını toplayıp birleştirir ve kut yapar. Bu kut denilen nesneyi ana karnındaki çocuğa üflerler. Böylece çocuğa can verilir.*” (İnan, 1995: 37). Yani bu iye, bütün varlıkları bir arada toplayan ve anne karnındaki çocuğa hayat veren tanrıçadır.

Bazı söylemlere göre lohusa bir kadın doğum yaptığında Ayısıt Ana, bazı ruhları yanına alarak (tarla, çiçek ve yemiş) doğum yapan kadının yanına gider. Bu ruhlar lohusa kadına üç gün üç gece hizmet ederler. Ayısıt Ana, Cennet olarak tasvir edilen yerden yani *Süt Ak Göl*'den getirdiği damlayı yeni doğmuş çocuğun ağzına damlatır ve böylece ona ruh verir (Bayat, 2016a: 61). Ayısıt Ana'nın damlattığı süt ile can verdiğini açıklayan şöyle bir dua vardır: “*Ey Halik benim için lütfet, sen ki orta makamda (yani arzda) iken hayat mayiini bana akıtır ver dersin: Sen sürekli nefese ve ölmez hayata nail olacaksın ve bu sana sağılan inekten gelecek, bunun sayesinde doğan çocukların çoğalacaktır.*” (Çoruhlu, 2015: 48). Ayısıt Ana, anne karnındaki çocuğa can vermesiyle ilerideki bölümlerde inceleyeceğimiz Kübey Ana'ya benzemektedir.

Yakut Türklerinde Ayısıt Ana, *Kotun (Katun / Hatun)* olarak da bilinmektedir. Hristiyanlık döneminde Allah'ın anası olarak karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu, 2015: 48). Çığırkan kuşu veya beyaz turna Ayısıt Ana'yı simgelemektedir. Bu yüzden Yakut Türkleri bu kuşlara zarar vermezler (Dilek, 2014: 33).

Yer kültü içerisinde bulunan Ayısıt Ana şerefine yapılan bazı törenler vardır. Bu törenlerle ilgili olarak Abdulkadir İnan, şu bilgileri vermektedir:

“*Ayısıt âyini yapmak için şaman dokuz yiğit ve dokuz kız hazırlar. Bunlar masum ve afif gençler olmalıdır. Şaman, kızları sol yanına, yiğitleri sağ yanına alıp halka teşkil eder. İlahiler okuyup dansa başlarlar. Şaman, böylece dokuz oloh'u geçerek Ayısıt dergâhına ulaşır.*” (İnan, 1995: 38).

Ayısıt Ana'ya bu törenle ulaşan kadın ondan çocuk ister. *Doğum Tanrıçası* olan Ayısıt Ana'nın gökten geldiğine ve beyaz at şeklinde yeryüzüne indiğine inanılır (İnan, 1995: 37).

Verilen bu bilgilerden hareketle Ayısıt'ın can verme ve soyun devamını sağlama fonksiyonlarını üstlendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu ruhun simgelerinin

beyaz renkli hayvanlar olması ve yalnızca namuslu kadınların doğumlarına gitmesi onun iffeti de sembolize etmesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca Ayıısıt Ana'nın, koruyucu özelliği dolayısıyla onu bir melek olarak da değerlendirebiliriz.

I.1.1.12. Baay Bayanay Ana

Dinî-mitolojik söylencelerde koruyucu bir ruh olarak karşımıza çıkar. Altay Türklerinin inançlarına göre yaşlı insanları ve yeni doğmuş çocukları koruyan iyedir (Beydili, 2015: 95). *Bayana*, *Payana* veya *Payna* olarak da karşımıza çıkmaktadır (Karakurt, 2012: 165). Altaylılarda bu ruhun diğer bir adı *Zayaçı*'dir. Yakutların inanışlarına göre bu ruhun sayısı yedidir. İlk başta Baay Bayanay yer alır. Bu iye, orman ruhu ise *Tia Bayanay*, su ruhu ise *Uu Bayanay* gibi adlar alır (Beydili, 2015: 87). Koruyucu bir ruh olduğu için Umay Ana ile bağlantısı olduğunu söyleyebiliriz.

Orman ruhları arasında değerlendirilen bu ruh, avcılarını korur ve avcılar onun için bir tören düzenlerler. Bu tören sırasında ona dua ederek ondan avlarının bereketli geçmesini isterler. Yaşlı bir kadın olarak tasvir edilen bu varlık, aynı zamanda soyun koruyuculuğunu da üstlenmiştir (Beydili, 2015: 95).

Verilen bilgilerden hareketle Umay Ana ile bağlantısı olan bu iyenin sayısının fazla olduğu ve koruyucu fonksiyona sahip olduğu görülmektedir. Taşdığı bu koruyuculuk fonksiyonuyla soy ile bağlantılı olduğundan anne ile ilişkilendirilebilir.

I.1.1.13. Barak (Köpek) Ana

Sadakat ve güvenin simgesi olan Barak (Köpek) Ana mitolojik inançlarda karşımıza çıkmaktadır (Ersoy, 2007: 267). Barak (Köpek) Ana, Moğollarda *Nokay Eçe* olarak bilinmektedir (Karakurt, 2012: 156).

Divânü Lûgai't-Türk'te barak, “çok tüylü köpek” olarak geçmekte ve soyunun, kerkes kuşu ve tüylü köpekten türediği belirtilmektedir:

“Türklerin inancına göre, kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlamış, bunların üzerine oturmuş, yumurtanın içinden Barak çıkarmış, Bu, köpeklerin en çok koşanı, en iyi avlayanı olurmuş. Öbür yumurtadan da bir yavru çıkarmış; bu son yavrusu olurmuş.” (Atalay, 1985: 1/377-378).

Bazı Türk boylarının mesela Kırgızların ve Çin'in kuzeyinde bulunan eski Türk kavimlerinin köpekten türediklerine dair inançlar vardır (Çoruhlu, 2015: 196). Barak (Köpek) Ana ile ilgili çeşitli söylemler ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda *Han-nâme* adlı eserde Barak (Köpek) Ana ile ilgili bazı bilgiler mevcuttur:

“Nuh’un, Hâm, Sâm, Yafes adlı üç oğlu ile bir de Vâjile adlı bir kızı vardı. Nuh, Tufanda gemi yapan marangozlara kızını vermeği vâad etmişti. Tufan bittikten sonra, gemiyi yapan üç marangoz gelmiş ve Nuh’a bu sözünü hatırlatmışlar. Nuh Peygamber Allah’ın izniyle bu sözü vermiş. Fakat Tufandan sonra bu sözü yerine getirmek ona çok güç gelmiş. Tanrı Nuh’a Cebrail’i gönderir ve bir eşekle bir köpek alıp, onları kızı Vajile ile birlikte bir odaya kapamasını emreder. Nuh Tanrı’nın emrini yerine getirir ve bir müddet sonra gidip odanın kapısını açınca, içeride birbirine benzeyen üç kızın oturup durduğunu görür. Nuh, bu üç kızı üç marangoza pay ederek verir ve merakla da sonucunu bekler. Kızların çocukları olur, aradan epey bir zaman geçtikten sonra, Nuh marangozlara sorar. Hanım ve çocuklarınız nasıl diye. Marangozlardan biri, benimki çok huysuz ve sert, der. Nuh Peygamber içinden, tamam der, “bu kız köpeğin neslinden” olmalıdır...” (Ögel, 2014: 1/409).

Bu dişi köpeğin soyundan gelenlerden ise çingeneler türemiştir (Ögel, 2014: 1/411). Bunun dışında Köpek Ana ile ilgili bilgilere, Ebulgazi Bahadır Han’ın eserine aldığı *Oğuz Kağan Destanı*’nda da rastlamaktayız:

“Oğuz Han’ın İt Barak ülkesine karşı başlıca üç akını vardır. Oğuz Han birinci akınında mağlup olmuş ve bir adaya çekilmek zorunda kalmıştır. Bu ada, iki ırmak arasında idi. Türk mitolojisinde, iki ırmak arasında veya ırmakların kavşağında tek adalar kutsal idiler. Nitekim Uygurların menşe efsanesinde de, Uygurların ataları, Tula ve Selenga nehirlerinin birleştikleri yerde bulunan bir adacıktaki kayın ağacından doğmuşlardı. Bu adada da Kıpçak, anası tarafından bir ağaç koğuğu içinde doğmuştur. Babasının harpte ölmesi sebebi ile Oğuz Han, onu evlatlık olarak almıştı.” (Ögel, 2014: 1/208).

Bu çocuğun annesinin İt Barak kavminden olduğunu söyleyebiliriz. Oğuz Han’ın savaştığı İt Barak kavminin erkeklerinin kafalarının köpek başlı olduğu bilinmektedir (Ögel, 2014: 1/219, 610).

Barak (Köpek) Ana, Türk kültüründe ve mitolojisinde fazla yer bulamamıştır. Anne ile ortak fonksiyonu ise koruyuculuk, sadakat ve güvendir denilebilir.

I.1.1.14. Bayrım (Bayrım Biyçe) Ana

Bayrım Ana, Karaçay Balkar Türklerinde *Meryem Ana* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bayrım kelime olarak kadın evliya, pir anlamlarına gelmektedir. Kelime, zaman içinde bu anlamından uzaklaşmış ve Meryem Ana’yı nitelemeye başlamıştır. Kimden gebe kaldığı bilinmeyen Bayrım Ana’nın (Bayrım Biyçe) kadınları ve çocukları koruduğuna inanılır. Bu dişi ruhun *Bayrım Öy* denilen bir mekânı vardır. Çocukları olmayan kadınlar burada ona dua ederler ve dilekte bulunurlar. Kadınlar, çocuk dileklerini *Bayrım Gün* adı verilen günde bu iyeye iletirler (Karakurt, 2012: 169). Kadın evliya olan Bayrım Ana’nın kimden hamile kaldığının bilinmemesi, Hz.

Meryem'in Hz. İsa'yı babasız dünyaya getirmesiyle alakalıdır. Nitekim ondan çocuk istenmesi de aslında onun bu olağanüstü niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Bayrım Ana'ya dua edilerek ondan çocuk istenir. Çocukları olmayan kadınlar, Bayrım Ana'nın taşı etrafında aşağıdaki duayı okurlar ve kendilerine çocuk vermesi için ona yakarırlar:

*“Bayrım biyçe, bay biyçe
Yalvarırım dileğimi kabul et
Koç kurban ederim
Toprağa yağış veren
Kişilere güç veren
Senin ilâhî gücüne inanırım.”* (Beydili, 2015: 98).

Verilen bilgilerden hareketle çocukların ve kadınların koruyucu olan Bayrım Ana'nın zaman içinde bu fonksiyonunu kaybettiği görülmektedir. Kelimenin sonradan Meryem Ana'yı nitelemeye başlaması da bunu ispatlamaktadır.

I.1.1.15. Belen Ana

Türk kültüründe yol gösterici ruh olarak karşımıza çıkmaktadır. Belen Ana'nın yolculuk yapan kişileri, yolda başlarına gelebilecek kötü durumlara karşı koruduğuna inanılmaktadır. *Pelen Ana* olarak da bilinen bu iye, aslında *Yolculuk Tanrıçası*'dır (Çetin, 2014: 33; Karakurt, 2012: 176). Yolcular, yolculuğun güzel geçmesi için Belen Ana'ya dua ederler. Yolculuk yapan kişi, bu anaya kurban olarak saçını saçar. Kutsal olan ağaçlara dilekte bulunur ve bez bağlar (Karakurt, 2012: 176).

Koruyucu ve dişil bir iye olan Belen Ana, aslında evladını yola salan gerçek bir anne gibidir. Nasıl ki anneler içgüdüleriyle çocuklarının başlarına kötü bir şeylerin geleceğini hisseder ve yolculukları boyunca onlara dua ederler, Belen Ana da kadınsal bir dürtüyle onları kötülüklerden korumaya çalışır.

I.1.1.16. Dağ Ana

Halk inanışları arasında tabiatta bulunan varlıkların birçoğunun (ateş, su, dağ) koruyucu iyisi vardır. Tabiatta bulunan bu varlıkların koruyucu ruhları insanlara iyilik yapar ve onları kötülüklerden korur. Ayrıca kötülük yapanları cezalandırır, huzurlu ve rahat bir ortam sağlarlar (Sönmez, 2008: 79).

Dağ kültü, yer ruhlarının en önemlisi olarak kabul edilir. Şamanistler arasında bu kült Gök Tanrı ile ilişkilendirilmiştir (İnan, 1995: 48). Her boyun veya milletin kutsal kabul ettikleri bir dağ vardır. Uygur Türklerinin saadetini ve bolluğunu sağlayan kutsal kabul ettikleri dağları *Kuttağ*'dır. Moğolların ise saadet dağı diye adlandırdıkları *Erdene-Ula* dağı vardır. Bu dağı Çinliler alıp götürmüşler ve kadın bir şaman ayin yaparak onu geri getirmiştir. Türk boyları arasında da *Altay Dağları* kutsal kabul edilir. Dinî törenler genellikle bu dağda yapılır. Burada Tanrı'ya kurban sunulur. Çocuğu olmayan kadınlar çocuk istemek için bu dağa dua ederler. Hastalar ise iyileşmek için bu dağdan yardım beklerler. Azerbaycan Türkleri arasında ise *Alviz Dağı* kutsal olarak kabul edilmektedir. Bu dağ, İran'da *Elbruz* olarak bilinir. Adı, Azerbaycan Türkçesinde *Albız*, *Alviz* veya *Yalbuz* şekline dönüşmüştür (İnan, 1995: 50; Ergun, 1996: 67; Beydili, 2015: 148). Kadınların dağdan çocuk istemesini dağ kültürünün kadın ile özdeşleştirilmesine bağlayabiliriz.

Dağ Ana hayatın başlangıcı, soyun devamını sağlayan bir iye ve ana vatan sembolü olarak görülmektedir. Dağ Ana, doğum mekânı, beşik ve mağara vasıflarını taşıdığından dolayı da mitolojik görüş içerisinde önemini korumuştur (Beydili, 2015: 145). Dağ iyesi, ana olarak bilinmesinin yanında, koruyucu vasfı olması ve kurbanların sunulduğu yer olması dolayısıyla aynı zamanda kozmik model eksenidir (Bayat, 2016a: 229-231). Eliade'ye göre ise gök ve yeri birleştiren merkezdir (Eliade, 2003b: 114). Bu bağlamda dağ göğe yakınlığı, yer ile göğü birleştirmesi ve yüceliği sembolize etmesi gibi fonksiyonlardan dolayı kutsallığını hiçbir zaman kaybetmemiştir diyebiliriz.

Dağ Ana, Türk halklarının mitolojik metinlerinde birbirinden farklı olarak tasvir edilmiştir. Mitolojik Ana kompleksinden ayrılarak koruyucu bir iye olan ruh, Altay-Sayan Türkleri arasında sarı saçlı bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Bunun dışında dağ iyesi çeşitli şekillerde de görünmektedir. Bazen bir kurt şeklinde karşımıza çıkan Dağ Ana, bazen erkek ya da kadın bazen de yaşlı veya genç olarak tasavvur edilmiştir. Dağ kültü zaman içerisinde değişime ve dönüşüme uğramıştır. Ancak bu dönüşüme rağmen dağ kültürünün koruyucu iyesi aslında kadındır. Altay Türklerinin efsanelerinde karşımıza çıkan Manahan (Maniyhan) adlı dağ iyesinin kadın olarak tasvir edilmesi de bunun bir kanıtıdır (Bayat, 2016a: 223).

Araştırmacıların incelediği efsanelerden hareketle Dağ Ana genellikle “*çıplak ve iri göğüslüdür*”, Kızılların ve Şorların inançlarında “*iri döşleri olan genç çıplak bir*

kadın”dır. Mitolojik metinlerde ise Dağ kültü “*iri döşleriyle ocağın külünü süpüren dev karısı*” şeklinde tasvir edilir. Dağ Ana bazen *Tag eezi* şeklinde de karşımıza çıkar ve sarışın bir kadın olarak bilinir. İkel toplumlarda da kadın olarak bilinen dağ iyisi, genç ve bekâr avcılarla beraber olması, avcılara yardım ederek onlara av vermesi ile ön plana çıkan bir ruhtur. Dağ kültü avcının karısı olursa ona bol av verir (Bayat, 2016a: 224).

Dağ Ana dış görünüşünden dolayı kötü ruhlu olan *Al-Hal* iyisine benzetilir. Şor halk anlatıları içerisinde yer alan bir mitte dağın bu özelliği ön plana çıkmaktadır:

“Dağ sahibi, geceleri insanın yanına gelir, kendini koca yapmak istediği erkeğin yanına uzanıp onu kucaklar. Adam onun Dağ ruhu olduğunu anlarsa hemen sallanan iri göğüslerini tutup, başının üstünden geri atar. Böyle yapıldığında, Dağ sahibi, “senden bana koca olmaz” deyip çeker gider. Eğer ona karşı böyle yapılmazsa, Dağ sahibi, bu adamın canını alır götürür. Ondan sonra o adam, aklını yitirip kamlık etmeye başlar. Gezer dolaşır, sonunda da ölür.” (Beydili, 2015: 148).

Dağ Ana, yukarıda da belirtildiği gibi Mitolojik Ana’dan türemiştir. Dağ, sabah olduğunda güneşi rahminden dışarı bırakır, gece olunca ise onu geri alır (Bayat, 2016a: 226). Yani Dağ Ana’nın anne gibi koruyucu vasfı, güneşi saklaması ve geri çıkarması annenin çocuğunu koruduğu gibi dağın da güneşi koruduğunu göstermektedir.

Altay-Sayan Türkleri Dağ Ana’yı vatan sembolü olarak görmüşlerdir. Doğurgan bir varlık olan Dağ Ana ile ilgili çeşitli efsaneler vardır. Aşağıda verilen Türk-Memlûk yaratılış miti dağın doğurganlığı etrafında şekillenmiştir:

*“Yılları sayılamaz, çok çok eski bir çağmış,
“Gökler sanki delinmiş, çok çok yağmurlar yağmış,
“Dünya sele boğulmuş, bu şiddetle yağmurla,
“Yeryüzü hep kaplanmış, sürüklenen çamurla,
“Sellerin önündeki, çamurlar bir yol bulmuş,
“Kara-Dağcı dağında, bir mağaraya dolmuş,
“Mağaranın içinde, kayalar yarılmışmış,
“Yarıkların bazısı, insanı andırırmış,
“Kayaların yarığı, insan kalıbı olmuş,
“Kalıpların içi de, kille çamurla dolmuş,
“Aradan zaman geçmiş, yıllar asırlar dolmuş...”* (Ögel, 2014: 1/520).

İnsanların oluşumunu anlatan bu mitte dağ, bir sığınak ve ana rahmi vazifesi görmüştür. İnsanlar ana rahmi olarak kabul edilen mağaranın içinde vücut bulmuştur. Bu mağara ise bir dağda yer almaktadır.

Türk halk anlatılarında Dağ kültü, *Ök-dağ ana, ata ana, ulu ana* olarak da bilinmektedir. İlk insanı dağ ve taşın doğurduğuna inanılmaktadır. Bu durum Hakas Türklerinin *Altın Arık Destanı*'nda da karşımıza çıkmaktadır. Hakasların millî destan kahramanı Altın Arık ve atı dağdan doğmuştur. Altay Türklerine ait *Maaday Kara Destanı*'nda Maaday Kara'yı da Dağ Ana doğurmuştur. Maaday Kara elinde dokuz köşeli bir taşla doğmuştur. Maaday Kara'nın babası onu kötülüklerden korumak için dağa emanet eder (Bayat, 2016a: 229, 230, 231).

Köroğlu Destanı'nda da Dağ Ana ile ilgili söylemler vardır. Bir yer adı olarak karşımıza çıkan Çamlıbel (Çenlibel), Köroğlu'nu dünyaya getiren kadın olarak bilinir. Köroğlu'nun varyantları arasında çeşitli farklılıklar vardır. Türkmen varyantında Köroğlu'nu dünyaya getiren kişi Dağ Ana'dır. Ayrıca Çenlibel (Çamlıbel, Çendibel) Köroğlu'nun yaşadığı yer yani vatandır. Bu vatanın adları farklı olsa da sonuç aynıdır. Bu durum Köroğlu'nun dağ iyesinden doğduğunun kanıtıdır (Beydili, 2015: 137).

Bazı halkların inançlarında da dağ iyesinden türeme söz konusudur. Bu bağlamda Hakasların ilk atasının dağ iyesinin kızıyla evlendiğine inanılır. Hakasların soyu ise oradan türemiştir (Sönmez, 2008: 83).

Görünüm itibariyle zamanla değişime uğrayan dağ iyesinin fonksiyonunun da değiştiği görülmektedir. Şamanizm'in ortaya çıkması ve yayılması sonucunda dağ iyesi, şamanların koruyucu ruhu olmuştur (Sönmez, 2008: 83).

Aşağıda verilen Uygur mitinde ise mekân olarak dağın farklı bir özelliği söz konusu edilmiştir. Gök ruhlarının mekânı olan dağlar, insanlara saadet bahşetmektedir:

“Yü-lun tahta çıktıktan sonra, Çin'deki Tang Sülâlesi (M.S. 618-905) ile birçok savaşlar yaptı. Kendi halkını sulha ve rahata kavuşturmak istiyordu. Bunun için de Çin sarayından bir kız alarak aralarında akrabalık kurdu. (Böylece sulh olunca da) ordusunu savaşlardan çekti. Ayrıca bu Tigin'in oğlu Ko-li ile de Çinli, Pirenses Chin-lien evlendirildi. (Bu Çinli Pirenses), Kara-Korum'da bulunan Pieh-li Po-li Ta adlı bir yerde oturuyordu. Bu sözün manası, “Hatun'un oturduğu dağ” demektir. Bu dağa Tien Koli Ta-ha dağı adı da verilirdi. Bunun da anlamı ise “Gök ruhlarının dağı” demektir. Bu dağın güneyinde kayalık bir dağ vardır. Bu dağın adı da Kutluğ-Dağ'dır. “Kutluğ-Dağ” demek, “İyi talih ve saadet getiren dağ demektir...” (Ögel, 2014: 1/93).

Bazı mitler ise dağ iyesinin ortaya çıkışı hakkında bilgi vermektedir. Aşağıdaki mitte isteği yerine gelmeyen genç kızın dağ iyesine dönüşümü görülmektedir:

“Burgaltay köyünün Şüher soyundan gelen Mağşam’ın karısı Haara soyundan gelen şaman kızıydı. Bir gün işini bitirip evine dönerken evdekilerine şöyle haber göndermiş: “Ben eve döndüğümde Üher dağının yanında beni siyah koyun başıyla ikram ederek karşılayın.” Fakat evdekiler bunu yapmamışlar ve kadın dönerken tam söylediği yerde onun boz atı kadını yere düşürdü. Kadın burada öldü ve bu dağın sahibi olarak kaldı.” (Ochirova, 2013: 121).

Bu mitin farklı bir varyantında ise evlenmek istemeyen genç bir kızın intihar ederek dağ iyesine dönüşmesi söz konusu edilmiştir:

“Hüühen Bumbay adlı kız ailenin tek çocuğuymuş. Kız büyüyünce Moğolistan’dan gelen birisiyle evlendireceklermiş. Fakat kız misafirler evdeyken dışarı çıkıp intihar etmiş. Evlenmek istemiyormuş. Fakat başka efsanelere göre köydeki bir zenginle evlendireceklermiş. Kızın anne babası şaman soyundan gelen insanlarmış. Babasının adı Baanti’dir, Baanti’nin kızıydı. Kızın ruhu da dağ sahibi olarak kalmış.” (Ochirova, 2013: 121-122).

Şaman inançlarında da dağların kutsandığı görülmektedir. Şamanlar yaptıkları ayinlerde dağ ruhuna da dua ederler ve dağ ruhunu canlı bir varlık olarak görürler. Nitekim şaman adayının kostümünde dağ ve dağ ruhunun simgelerinin yer alması bunu ispatlar niteliktedir (Radloff, 2008: 253; Sönmez, 2008: 89). Şamanların kutsal kabul ettikleri Altay Dağları’na duaları ve seslenmeleri âdeta Tanrı’ya bir yakarma gibidir:

“Bu kurbanım mukaddes ve ulu Altay’a ulaşsın, onun karar vereceği yere (yargı yerine) bağlansın. Güttüğümüz dâvayı halledecek mi? Bereket ve refah bize verecek mi? Bu kurbanım her engeli (büdak’ları) aşarak ulu ve Mukaddes Altay’a ulaşsın.”

“Ey mukaddes ve geniş Altay’ın yargı (hüküm) yeri! Durmadan kismet veren Altay! Bizi yıpratmamak için hüküm veren Altay! Saçları ağarmış ihtiyarlarımıza istiharat sağlayan Altay!.. Yer ve denizler yaratıldığı zaman ata babalarımızın takdis ettiği ve taptığı Altay!”

“Temiz yurdumuz yıpranıyor, az ulusumuz sıkıntı çekiyor. Ey mukaddes Altayım, ne yapalım! Ak sakallı atalarımızın takdis ettiği ulu Altayım, geçim versen ne olur! Vücutumuz kirlenmese, gözlerimiz yaşarmasa ne olur? Bereketli sürülerimizin kut’larını yaradan mukaddes Altayım, yer-suyum!..” (İnan, 1995: 51).

Bu duadan da anlaşıldığı üzere dağdan yardım beklenmektedir. Yapılan duada tıpkı bir Tanrı gibi dağdan bereket, huzur ve kismet istenmektedir.

Tüm verilen bu bilgiler ışığında Dağ Ana, çeşitli Türk halkları arasında çıplak ve iri göğüslü bir kadın, genç bir kadın ya da sarışın bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Dağ Ana insanlara yardım ederek onları kötülüklerden korumuştur. Daima barınma ve sığınma yeri olmuştur. Soyun devamını sağlama fonksiyonuna da sahiptir. Ana vatan olarak görülen Dağ Ana, aynı zamanda yüceliğin, üremenin ve doğurganlığın sembolüdür. Yüksekte bulunması nedeniyle gök ruhlarının mekânı olarak kabul edilmiştir. Göğü ve yeri birleştirmesi dolayısıyla da dünyanın merkezi konumundadır.

Dağ ruhunun anne ile benzer fonksiyonları ise yücelik, üreme, doğurganlık, soyun devamını sağlama ve koruyuculuktur. Dağ iyisi, çocuğu konumundaki topluluğu doğuran, büyüten, besleyen ve koruyan bir anadır.

I.1.1.17. Dayıkın Ana

Altay mitolojisinde *Bebek Tanrıçası* olarak karşımıza çıkan bu iyenin çocukları koruduğuna inanılmaktadır. Çocuğun uykusunda gülmesi veya yeni yürümeye başlayan çocuğun ayakta durması Dayıkın Ana sayesinde (Karakurt, 2012: 261).

Bu tanrıçanın anne ile benzer fonksiyonu çocukları korumak ve anne şefkatine ihtiyacı olan çocuğun yanında olmaktır. Çocuk ilk adımlarını atmayı annesinin desteği ile öğrenir. Dayıkın Ana o sırada çocuğa yardım ederek çocuğun yürümesini sağlar.

I.1.1.18. Değirmen Ana

Türk kültüründe Değirmen Ana, değirmeni koruduğuna inanılan ruh olarak bilinmektedir. Çeşitli adlar ile karşımıza çıkar: *Değirmen İyesi, Tegerman Anası* (Çetin Zaripova, 2007: 19). Kelime olarak değirmen, “*öğüten araç veya alet; içinde öğütme yapılan yer*” (Salman, 2002: 76) anlamındadır. Kelime anlamından hareket ederek değirmenin ana rahmine benzediğini söyleyebiliriz. Ana rahmi gibi Değirmen Ana da üreten ve bereket sağlayan bir varlıktır.

Değirmen Ana, saçlarından başlayıp ayaklarına kadar vücudunun her yeri beyaz una bulanmış kısa boylu ihtiyar bir kadın olarak tasavvur edilir. Değirmen Ana'nın çeşitli işlevleri vardır: Kötü ruhları değirmene yaklaştırmaz ve onların değirmende bulunan una, tahıla ve ekmeğe dokunmasına izin vermez. Ayrıca değirmene gelenleri kötü ruhlardan korur (Çetin Zaripova, 2007: 19).

İnanışa göre değirmene gelenler, Değirmen Ana'ya yeterli miktarda tahıl bırakmak zorundadırlar. Bunu yapmadıkları takdirde Değirmen Ana'nın küsüp değirmeni terk edeceğine inanılmaktadır (Çetin Zaripova, 2007: 19). Buradan hareketle dişil bir varlık olan Değirmen Ana'nın, kötü ruhları (Alkarısı, Al Anası, Albastı) değirmene yaklaştırmadığı düşünülebilir. Bunun sebebi ise kötü ruhların unun öğütülmesine dolayısıyla bu unu yiyecek olan insanlara zarar vereceği düşüncesidir.

Değirmen Ana, sevdiği ve değer verdiği insanların ununu temiz bir şekilde öğütür. Kötü niyetli olduğunu anladığı insanların ununu iyi öğütmez. Onların unlarını kepekli ve yarmalı bir şekilde bırakır (Çetin Zaripova, 2007: 19).

Verilen bilgilerden hareketle Değirmen Ana, annenin doğurganlık fonksiyonunu üstlenmiştir diyebiliriz. Bir çocuğun ana rahmine düşüşünü ve doğuşunu buğdayın değirmende öğütülmesine benzetebiliriz. Çocuğun ana rahmine düşüşü buğday tanesi, rahimde büyüüşü un, doğuşu ise ekmek olarak değerlendirilebilir. Bu döngü hayat boyu devam eder ve insan soyu böylece yaşamını devam ettirir.

Annenin doğurganlık fonksiyonunu üstlenen Değirmen Ana, ayrıca koruyucu özelliğinin yanı sıra dişil bir öge olması yönü ile de anne ile benzer özelliklere sahiptir.

I.1.1.19. Ebey Ana

Yeryüzü Tanrıçası olarak karşımıza çıkan Ebey Ana, *Abay* ve *Apay* olarak da bilinmektedir. Bu tanrıça, yeryüzünü kötülöklere karşı korumaktadır. Ebey kelimesi kök olarak baktığımızda "ebe"den gelmektedir. Ebe ise hamile kadınları doğurtan kişidir (Karakurt, 2012: 293).

Görüldüğü üzere bu tanrıça, bir anlamda türemeyi ve çoğalmayı sembolize etmektedir. Hamile kadınları doğurtan Ebey Ana, analara yardım ederek onların sağlıklı bir şekilde doğum yapmalarını sağlar.

I.1.1.20. Geyik Ana

Geyik adı, *Divânü Lûgati't Türk'te İvuk, keyik; Mukaddimetü'l-Edeb'te ayruk; Orhun Abideleri'nde sıgun, kiyik ve keyik* olarak geçmektedir (Aytaş, 1999: 2). Türkçede *sıgun kiyik* tabiri de geyik karşılığı olarak kullanılmaktadır (Esin, 1978: 22).

Geyik Ana Türk topluluklarında çeşitli adlarda anılır. *Maral, Keyik, Kiyik, Giyik Ana ve Burçın (Burçin) Ana, Bulan (Bolan) Ana* (Karakurt, 2012: 334). Bunların dışında *Alageyik (Alakeyik, Alakiyik), Alabolan (Alabulan), Alabuğa (Alabuğu), Gökgeyik / Kökgeyik* şeklinde de kullanımına rastlanmıştır (Karakurt, 2012: 59). Kırgızlar arasında ise Geyik Ana “*Müyüzdüü Ene, müyüzdü baybiçe (boynuzlu ana)*” olarak adlandırılmıştır (Karadavut, 2010: 76).

Türk kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan Geyik Ana, Eski Türklerde ecdat olarak görülmüştür (Atnur, 2005: 215). Kutsiyet atfedilen hayvanlar Türk kültüründe zaman içerisinde sürekli değişikliğe uğramıştır. Hayvanların soyundan gelme anlayışı bu hayvanlara kutsallık verilmesi dolayısıyladır. Çeşitli Türk toplulukları kendilerine saldıran, yol gösteren ya da kendilerine besin kaynağı olan hayvanlar ile ilgili inanmalara sahiptirler (Mandaloğlu, 2013: 384). Geyik Ana da bu hayvanlar arasında yer almaktadır. Geyik Ana'nın eski dönemlerde taşlar üzerinde bulunan resimleri, evrenin kökeni ve nasıl oluştuğu hakkında da bilgi vermektedir. Evrenin oluşumu, yok oluşu ve yeniden var olma gibi durumlar geyik ile bağdaştırılmıştır (Dalkesen, 2015: 59).

Geyik Ana'nın tanrılara, destan kahramanlarına, İslamiyet'ten sonra ise evliyalara ve insanlara yardım ettiğine, onları koruduğuna ve onlara yol gösterdiğine inanılmıştır. Bu inanış, çeşitli halk anlatılarına da yansımıştır. Geyik Ana'nın evliyalara yardım etmesi onun kutsiyetini bir kez daha gözler önüne sermektedir (Dalkesen, 2015: 58).

Türk mitolojisinde kutsal sayılan Geyik Ana, çeşitli fonksiyonlara sahiptir. Geyik Ana mitlerde türeyiş, besleme, koruma ve yol göstericilik fonksiyonları ile karşımıza çıkmaktadır. Bahaeddin Ögel *Türk Mitolojisi* eserinde geyik ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

“Geyik, Türklerce kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde ve masallarında yeri çok büyüktür. Bununla beraber Türklere ait eski ve orijinal bir efsanede, Türklerin geyikten türediğine dair bir kayda rastlamıyoruz. Sibiryâ'nın tundralarında, her şeyin geyikle bittiği bölgelerde, Ren geyiği ile ilgili bazı türeyiş inançlarını bilmiyor değiliz. Fakat bunlar da çok az görülen örneklerdir. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir. Bunlar da Tanrı ile ilgisi olan birer İlâhe, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumunda idiler.” (Ögel, 2014: 1/619).

Ögel'in geyik hakkında verdiği bilgilerde dikkat çekici nokta Türk toplulukları arasında Geyik Ana'dan türeme olmadığıdır. Fakat bu tartışmalı bir konudur. Çünkü

Geyik Ana, türeyiş unsuru olarak birçok söylencede yerini almıştır. Örneğin Göktürlere ait bir söylencede Göktürklerin dişi bir geyikten türediği anlatılmaktadır. Bunun dışında Kırgız Türkleri soylarının Geyik Ana'dan geldiğine inanmaktadır. Cengiz Aytmатов'un *Beyaz Gemi* romanında yer alan *Boynuzlu Ana Efsanesi* bu kanıyı desteklemektedir. Yine Kırgız Türklerine ait olan söylencelerde Geyik Ana'dan türeme açık bir şekilde görülmektedir. Geyik Ana'dan türemeyi anlatan bir Göktürk efsanesi şu şekildedir:

“Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz-Tanrısı ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk ilgileri devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırılmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamağa başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan bir Ak-geyiği okuyla vurarak öldürmüş. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu Ak-geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerin kabilesinden verilirmiş.” (Ögel, 2014: 1/619-620).

Kırgızların Geyik Ana'dan türediğini ve çoğaldığını anlatan bir efsane ise şöyledir:

“Karamırza ve Asan adlı iki kardeş Alamişik dağına ava çıkar. Onlar avlanırken geyikler arasından boynuzlu çok güzel bir kız ve erkek çocuk görürler. Onlar erkeği vurup öldürürler ve kızı yakalarlar. Kız erkek kardeşinin cesedine sarılarak ağlar. Efsaneye göre kız iki avcıya beddua eder. Bu beddua üzerine Karamırza ile Asan bu dünyadan çocuksuz geçer. Onlar kızı getirip kabile reisi Mirzakul'a teslim ederler. Mirzakul kızı, torunu Camankul ile evlendirir. Anlattıklarına göre, bu kabilenin ilk annesi sıradan biri değildir, o kutsaldır. Onu sonradan Boynuzlu Hanım adıyla adlandırmışlar ve Boynuzlu Hanım akıllı oluşuyla öne çıkmıştır. Onun boynuzu her mevsim düşer ve yeniden çıkarmış. Boynuzlu Hanım başını yıkadığı suyu hizmetçi kadına verirken, suyu insanların basmayacağı bir yere dökmesi için uyarırmış. Bu işi yapan hizmetçi kadın bir gün suya merak sarmış. Bu suyu kimseye göstermeden içmiş. Suyu içen hizmetçi kadın hamile kalmış, bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Adını Celden koymuş. İşte bu çocuktan türeyen kabile Buğu kabilesiymiş. Onlar Boynuzlu Ananın suretini kutsal sayarlar ve başları sıkıştıkları zaman Boynuzlu Ana'yı anarlar, dua ederler ve kabile adına kurban keserler.” (Dıykanbayeva, 2009: 116).

Cengiz Aytmатов tarafından kaleme alınan *Beyaz Gemi* adlı romanda karşımıza çıkan *Boynuzlu Ana* söylencesi de Geyik Ana'dan türeme ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Romanın ilgili kısmının olay örgüsünü şu şekilde vermek mümkündür: Romanın kahramanı, yedi sekiz yaşlarında bir çocuktur. Isık Göl'ün kıyısında dedesi, ninesi, teyzesi ve teyzenin eşi ile birlikte yaşamaktadır. Annesi ve babası tarafından terk edilmiş olan roman kahramanını, dedesi Kıvrak Mümin

büyütmüştür. Mümin Dede, damadı Orozkul'un yanında orman işleri ile uğraşan pasif bir karakterdir. Mümin Dede'nin toplum içerisinde ne saygınlığı, ne ağırbaşlılığı, ne de sertliği vardır. Damadı Orozkul'un her isteğini yerine getirir, kızı Bekey ile damadının arasının bozulmaması için elinden geleni yapar. Roman kahramanı ise hayal dünyası oldukça geniş bir çocuktur. Dürbünü ile her gün yük ve yolcu taşıyan bir gemiyi izler. Gemide babasının bulunduğunu ve Orozkul'un dedesine yaptığı kötülükleri ona anlatmayı hayal eder. Dedesinin yanından ayrılmayan çocuk, onun anlattığı destan, masal ve efsanelerden çok etkilenir. Dedesinin anlattığı efsanelerden birisi ise *Boynuzlu Maral* efsanesidir. Efsanede, Kırgızların Maral Ana'dan nasıl türedikleri anlatılmaktadır: Kırgızlar, ölen yaşlı hakanlarını gömmek için Yenisey kıyısında toplanırlar. Düşman kabile, Kırgızlara saldırır ve Kırgızların toparlanmasına fırsat vermeden hepsini öldürür. Biri kız, biri erkek iki çocuk büyüklerini dinlemeyip ormana giderler. Bu iki çocuğun dışında Kırgızlardan kimse kalmaz. Çocuklar geri döndükleri zaman ne analarını ne babalarını bulurlar. Düşmanın peşine takılarak onları takip ederler. Düşman hakanı, çocukları Topal Nine'ye verir ve onları öldürüp Yenisey Nehri'ne atmasını emreder. Topal Nine, çocukları nehre atacağı sırada Maral Ana ortaya çıkar ve onların kendisine verilmesini ister. Topal Nine, çocukları Maral Ana'ya verir. Maral Ana onları besler ve büyütür. Çocuklar büyüdükten sonra onları Isık Göl'ün bulunduğu yere getirir ve onlara burasının vatanları olduğunu söyler. Çocuklar burada çoğalarak Buğu boyunu devam ettirir (Aytmatov, 2017: 54-63). Romanda geçen Boynuzlu Maral Ana'nın çocukları kendi sütüyle beslemesini, korumasını ve çocukları ölümden kurtarmasını annelik işleviyle bağlantılandırabiliriz.

Bu efsanede Kırgızlar iki kez yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Tehlike sona erdiğinde ise yeni yurtlarında tekrardan türeyişleri ve çoğalmaları anlatılmıştır. Kırgızlar Boynuzlu Ana'yı, yüce bir insan olarak kabul etmiş ve onu kutsal bir varlık saymışlardır (Özher, 2006: 82).

Türklerle komşu olan Moğollarda da Geyik Ana, soyun devamını sağlama fonksiyonuyla karşımıza çıkmaktadır:

“Babalarının öldürülmesinden sonra Tibet kralının üç oğlu farklı ülkelere kaçarlar. Börteçine adındaki en küçük kardeş Tenggis gölünü aşmaya karar verir; Koa Maral adlı bakireyi eş alır ve Baykal Gölü'ne, Burkan Kaldun tepesine varır. Böylece Moğol boyu türer.” (Yeşildal, 2015: 13).

Geyik Ana'nın türeyişi sembolize ettiğine dair bir işaret de Diyarbakır Karaca Dağ ile ilgili bir efsanede geçmektedir. Diğer mit ve efsanelerin aksine burada Ülker yıldızından hamile kalan geyik, bir insanı değil bulutları doğurmuştur:

“Buralarda güzün bir dişi geyik Ülker yıldızını görünce ondan gebe kalırmış. İlkbaharda tulum gibi bir nesne doğurmuş. Bunu tekmelermiş, tekmelermiş... O zaman içinden bir ejderha çıkarmış torbanın. Gökten melekler iner, ejderhayı göğe çıkarırlarmış. İşte, Karaca Dağ'ın başındaki bulutlar, kasırgalar bu ejderhalarmış; bunlar güzün yere inerler ve kışı dağdaki mağaralarda geçirirlermiş, baharda da yeniden göğe çıkarlar, bulutlara karışırlarmış.” (Yeşildal, 2015: 13).

Ana Geyik adlı efsanede ise geyiğin bir insan yavrusuna anneliği ve onu ölümden kurtararak soyunu devam ettirmesi konu edilmiştir:

“Köyde, bir hanımın sekiz erkek çocuğu vardır. O dönemlerde, geçim, bilek gücü ile sağlandığı için, herkes bu aileye imrenerek bakmaktadır. Yaylaya gitme vakti gelince, herkes gibi bunlar da hazırlıklara başlarlar ve yola çıkarlar. Ancak, yolda en küçük çocuk hastalanır. Anne: “Benim sekiz tane oğlum var, bunlardan birisi olmasa ne olur” diyerek çocuğunu yolun kenarındaki bir ağacın kovuğuna bırakır. Yaylaya gelince bu çocuklar bulaşıcı bir hastalığa yakalanır ve hepsi orada ölür. Üzüntülü anne, daha fazla yaylada kalamayarak, zamanından önce tekrar evine dönmek ister. Yolda, hasta çocuğunu bıraktığı yere gelince: “Ben burada hasta çocuğumu bırakmıştım, acaba ne oldu?” diyerek, ağaca yaklaşır. Kadın ağaç kovuğunun yanına yaklaşıncaya, oradan bir geyik çıkıp, hızla uzaklaşır. Anne bir de bakar ki, hastalıktan ölmek üzere olan çocuğu iyileşmiş, serpilmiş, sağlıklı bir çocuk olmuş. Çocuğu hemen kovuktan alarak evine döner. Geyiğin beslediği bu çocuktan “Yaylaoğulları” sülalesi meydana gelir.” (Şimşek, 1995: 17-18).

Geyik Ana'nın yer ya da gök unsuru olduğuna dair de bazı görüşler vardır. Bahaeddin Ögel, aşağıda verilen bir efsaneden hareketle buna açıklık getirmiştir:

“Ormanda yaşayan iki kardeş varmış. Bunlardan biri uçabiliyormuş. Diğeri ise öldürmekten hoşlanır ve eli kanlı imiş. Kendisini de çok yalnız hissedermiş. Günün birinde bu ikinci kardeş, tutup Rüzgâr Tanrısını öldürmüştü. Fakat rüzgâr olmayınca da ava gidememişler ve aç kalmışlar. Kardeşlerden biri aç yatarken, uykusunda bir rüya görmüş. Çok büyük bir teke geyik, dişi bir geyiğe yaklaşarak, dişi geyiğin bir avcı oku ile öldürüleceğini haber vermiş. Bunun üzerine uçan küçük kardeş gökte geyikleri aramağa koyulmuş ve gökle yerin birleştiği yerde teke geyiği bulup öldürmüştü. Dişi geyiğin de yedi tane yavrusu varmış.” (Ögel, 2014: 1/627-628).

Bu metinden anlaşılacağı üzere Geyik Ana gök unsurudur. Gökte geyikleri aramaya koyulan küçük kardeş geyiği öldürmüştür. Geyik Ana'nın yedi yavrusundan ise insanlık türemiştir (Ögel, 2014: 1/628). *“Çinggis Kahan'ın atası, yukarıdaki gökten, Tanrının buyruğuyla doğup (gelmiş), Göğümsü Kurt (Börte-Çino) idi. Karısı ise sarı-kızılımsı dişi geyik idi. (Buraya) denizi geçerek geldiler.”* (Ögel, 2014:

1/625). Bu alıntı ise Geyik Ana'nın yer unsuru olduğunu göstermektedir. Yer unsuru olan geyiklerin rengi sarı ve kızılımsıdır. Zira “*al ya da kahverengi geyikler yer veya yeraltı unsuru*” olarak bilinmektedir (Çoruhlu, 2015: 183).

Geyik Ana'nın dış görüntüsü de dikkat çekicidir. Görkemli bir yapıya sahip olan Geyik Ana'nın çatal gibi boynuzları ve kanatları vardır. İnsanı andıran vücudu güzel, ince ve birbiriyle orantılı bir şekilde tasvir edilmektedir (Karakurt, 2012: 334).

Geyiğin kadın ile bağlantısı olduğu eskiden beri söylenegelmiştir. Doğurganlık ayinlerinde şamanların boynuzlu maske takmaları, çocukları olmayan kadınların geyik boynuzlarına bez bağlayarak dilekte bulunmaları bunu desteklemektedir. Geyik boynuzuna bağlanan bezler plasentaya aşılınmış yumurtayı sembolize etmektedir (Ateş, 2001: 125).

Şaman inançlarında da Geyik Ana önemli bir yere sahiptir. Şamanın hayvan anası birbirinden farklı hayvanlar olabilir. Şaman mitlerinde şamanın hayvan anası bazen Geyik Ana'dır (Bayat, 2015a: 104).

Görüldüğü üzere ele alınan efsane metinlerinde Geyik Ana, bir anne gibi besleyici yönü ile karşımıza çıkmaktadır. Bu efsanelerde ayrıca geyiğe soyun devamını sağlama fonksiyonu ve türetme işlevi de verilmiştir. Genellikle dişil bir varlık olarak karşımıza çıkan Geyik Ana, hem yer unsuru hem de gök unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu da onun zıtlıkları bünyesinde taşımak suretiyle mükemmelleştiğini göstermektedir. Kutsal kabul edilen Geyik Ana, yol göstericilik, zor durumda olan kişilere yardım etme, yeniden var etme / diriltme gibi fonksiyonları da bünyesinde taşımaktadır.

I.1.1.21. Güneş (Gün-Yaşık) Ana

Güneş Ana, *Kün* veya *Yaşık Ana* olarak da bilinmektedir. Moğollarda ise *Güneş Ana*, *Nar (Nara) Ece* olarak karşımıza çıkmaktadır (Karakurt, 2012: 358). Ayrıca Altay ve Türk mitolojisinde *Kuyaş Ana* veya *Hevel Ana* adlarıyla da bilinmektedir. Ural Han'a ait efsanede ise Gök Tanrısı olan Samrav'ın iki karısından birisinin adı *Kuyaş Ana*'dır (Karakurt, 2011: 145).

Güneş Ana'nın insanların ilk büyük annesi olduğuna dair çeşitli inanışlar vardır (Karakurt, 2012: 358). Güneş Ana, tanrıların en büyüğü olan Ürün Aar Toyon'un (Ürün Ayı Toyon) karısıdır. Bu iye, *Kün Kübey Hoton (Ürün Arılı Hoton)*

olarak da bilinmektedir. Güneş Ana dünyayı ısıtır, temizler ve hayat döngüsünü devam ettirir (Çoruhlu, 2015: 27).

Hayat döngüsünü devam ettiren Güneş Ana, Türk mitolojisinde “*bilgelğin, bütünlüğün, gizemliliğin simgesidir.*” Göçebe toplumlarda Güneş, Tanrı’yı sembolize etmektedir. Bu durum dolayısıyla zaman içerisinde daha fazla anlam ve öneme sahip olmuş ve bu yüzden Tanrı’nın teklik ve birliğini gösteren bir imge hâline gelmiştir (Bayat, 2015b: 297).

Güneş Ana’nın, hangi yönü temsil ettiği ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Türk kavimleri arasında güneş, zaman zaman farklı yönleri simgelemiştir. Bahaeddin Ögel, bu konuda şöyle bilgi vermektedir: Hunlarda Güneş Ana doğuyu, Altaylılarda ise güneyi sembolize etmektedir (Ögel, 2014: 2/237).

Güneş Ana, Hun kavminde önemli bir yere sahipti. Hunlar, Güneş’e üç kez diz çökerek selam verirlerdi. Çadırın kapısının doğuya bakması da Güneş’in doğduğu yön ile ilgilidir. Göktürklerde de aynı inanç vardır. Göktürkler Güneş Ana’ya hürmet ederler. Güneş Ana, koruyuculuğunun yanında doğadaki canlılara hayat vermesi, ışık ve sıcaklığın kaynağı olması dolayısıyla kutsal bir varlık olarak önem kazanmıştır (Bayat, 2015b: 299).

Güneş Ana’nın oluşumu ile ilgili çeşitli söylenceler vardır. Bir Altay mitinde Güneş Ana şu şekilde ortaya çıkmıştır: “*...Ay ile güneşin, kendilerinin ayrı bir güçleri yoktu. Bunlar, yalnızca, Tanrı’nın verdiği ışık ile sıcaklığı yansıtıyorlardı. Bir maden parçası olan, bir ayna (toli) gibiydiler...*” (Ögel, 2014: 2/238).

Bir başka Altay mitine göre yer ve gök yaratılmadan her yer sularla kaplıydı. Güneş sonradan yaratıldı. Yine bu mite göre güneş, katlar hâlinde bulunan göğün yedinci katında oturmaktadır (Radloff, 1956: 6).

Kalmuklarda ise Güneş Ana’nın oluşumu insanların Tanrı tarafından yeryüzüne indirilmesinden sonradır:

“*... Önceleri insanoğlu, daha saf ve daha iyi idi. Zaten kendileri de, Cennet’te yaşıyorlarmış. Bunun için, ne güneşe ne de aya, gerekleri yokmuş. Tanrı, onları insan kılıfına sokup, yere indirince, günah işlemeğe başlamışlar. Tanrı onlardan, nur ve ışığını esirgemiş ve karanlıklar içinde kalmışlar. Kendileri ışık saçarlardı iken, artık saçamaz olmuşlar. Bunun üzerine toplanıp, Tanrı’ya kendilerini bağışlamasını istemişler. Tanrı da onları bağışlamış ve güneş ile ayı yaratmış...*” (Ögel, 2014: 2/239).

Şaman inançlarında da güneş dışı bir unsur olarak kabul edilmiş ve türemede önemli bir yere sahip olmuştur. Güneş Ana, dişil bir varlık olduğu için Umay Ana ile de bağlantısı vardır. Şaman dualarında ise Güneş Ana'dan şöyle bahsedilmiştir: “*Yiğitler, güneş ile ayın lütfu ile türemişlerdir.*” (Ögel, 2014: 2/241).

Güneş Ana sıcaklığın, bereketin, üremenin, çoğalmanın, yerin ve ölümün simgesidir. Güneş Ana'yı kutsal olarak gören Türkler “*Güneş'ten yere bereket gelir.*” inancı ile onun için çeşitli törenler düzenlemişlerdir (Bayat, 2015b: 300-302).

Verilen bilgilerden hareketle Güneş Ana'nın çeşitli fonksiyonları bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Güneş Ana bereket, üreme, sıcaklık ve çoğalma gibi özellik ve fonksiyonlara sahip olmasıyla ana rahmiyle dolayısıyla da anne ile özdeşleşmektedir. Yeryüzünde yaşamın güneşin ısı ve ışığı sayesinde devam etmesi ise bir annenin çocuklarına yaşam vermesine benzetilebilir. Bu durumda insanoğlu, Güneş Ana'nın yeryüzündeki çocukları yani neslidir. Güneş Ana ise gökyüzünden çocuklarını korumaya ve yaşatmaya devam etmektedir.

I.1.1.22. Hayvan Ana

Türk kültür ve mitolojisinde Âdem peygamber tarafından isimleri konulduğuna inanılan bütün hayvanların, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü ile ilişkisi vardır. Bu hayvanların, hepsi değil ama bir kısmı özel güç ve yeteneklere sahiptir. Çeşitli toplumların inançlarında bu hayvanlara kutsallık atfedilmiştir (Ersoy, 2007: 235). Kutsal kabul edilen hayvanlar ise Hayvan Ana kültü etrafında birleşmişlerdir. Bu kült etrafında çeşitli inançlar ortaya çıkmıştır.

Hayvan Ana kültü, Orta Asya ve Sibiryâ Türklerinde yaygın bir inanıştır. Bu doğrultuda şamanlar yardımcı bir ruhlarının olduğuna inanmaktadır. Bu ruh, Türk toplulukları arasında çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Altaylı şamanlar bu ruha *tös* (*töz*), Yakut Türkleri *ijakil* (*ana hayvan*) veya *emeget*, Türkistan ve Kırgız Türkleri ise *arvak* adını vermektedir. Bunlar içinde en ilginç ise Yakutların inancında yer alan *ije kıl*'dır. İje kıl şamanın ruhunun herhangi bir hayvanda bulunmasıdır. Şamanlar kendi canlarının bir hayvanda (kurt, ayı) olduğuna inanırlar. İje kıl ile şamanın hayatının birbirine bağlı olduğuna inanılır. Biri ölürse diğeri de ölür (İnan, 1995: 81).

Hayvan Ana, şamanın ikinci ruhu olarak bilinir. Şamanın ruhu, kadın varlıkta başlar. Bu durum bize şaman ruhunun anaerkil dönemde ortaya çıktığını gösterir. Şaman efsanelerinde karşılaştığımız Hayvan Ana (iye-kıl / ine kıl ya da kep kıl),

şamanın bir insan gibi görme, geçmiş ve geleceği hayal etme, şaman etrafında gelişen olayları aydınlatma ve yorumlama gibi durumları sembolize etmektedir (Bayat, 2015a: 57, 102).

Hayvan Ana (iya-kul), şamana her zaman yardım eder. Ruhu küçük olan hayvan analar, toplum içinde ve şamanlar arasında değer görmemiştir. Şaman gelişimini tamamlayınca ruhuna yeni bir Hayvan Ana'yı kabul eder. Bunu sadece üç kez yapabilir. İnanca göre Hayvan Ana, şamanın karşısına üç defa çıkar:

1. Şaman ruhunu doğurduğunda
2. Adayın bedeninin parçalanması esnasında
3. Şaman öldüğünde (Bayat, 2015a: 99-100).

Bu şekilde görünen Hayvan Ana, şaman için önemli olan anlarda ortaya çıkmaktadır. Ögel'e göre şamanın ruhuna giren hayvanlar ise iyi ve kötü hayvanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır: İyi Hayvan Analar, boğa, aygır, geyik, kartal ve ayıdır. Kötü Hayvan Analar ise kurt ve köpektir. (Ögel, 2014: 1/41). Buradan hareketle diyebiliriz ki, şamanın ruhuna giren hayvan onun karakteri ile bağlantılıdır. Şaman iyiyse onun ruhuna iyi hayvanlar, kötüyse kötü hayvanlar girer.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkan Hayvan Ana'nın kartal olarak görülmesi, Yakutların inancında ilk şamanların Tanrı tarafından gönderilmiş olan kartaldan doğduğu inancı ile ilişkilidir. Yakutların inanışında bu kartal *toyon keter* (kuş ağa) olarak adlandırılmaktadır. Yine bir Yakut mitine göre ilk şaman olan kişi, kartalla bir kadının ilişkisinin sonucunda dünyaya gelmiştir (Bayat, 2015a: 100).

Şamanın ruhunun yeniden canlanmasını sağlayan Hayvan Ana, aynı zamanda şamanı dünyaya da getirmektedir:

"...demir kanatlı kartala dönüşen bu hayvan ana dallarında yuvaları olan çam ağacının yanına gelir ve yuvalardan birinde kuluçkaya yatar. Kartal kuluçkaya üç yıl yatarsa, doğan Şaman güçlü, iki yıl yatarsa orta, bir yıl yatarsa güçsüz olur. Şaman yumurtadan çıktığı zaman hayvan ana onu terbiye etmesi için tek ayaklı, tek kollu, tek gözlü Buyurgestey-Udagan adlı şeytanî kadın şamana verir." (Bayat, 2015a: 100).

Şaman ruhunu dünyaya getiren Hayvan Ana, onu bir çam ağacı üzerine bırakır. Çam ağacı üzerinde can bulan aday, belirli bir eğitimden geçerek şaman olur. Yakut mitolojisinde yer alan bir mite göre şaman adayının annesi şöyle hamile kalır:

“Büyük bir şamanın annesi, çocuğunu doğurmadan önce güzel bir rüya görmüş. Rüyasında büyük ve güzel bir çayırılık içinde bulunuyormuş. Güneşin ışıkları ile pırıl pırıl aydınlanan bu çayırılığın ortasında, üç kırmızı çam ağacı varmış. Çamların üzerinde de üç kuş yuvası varmış. Kadın, bu ağaçlara yanaşmış ve bu yuvalardan en küçük olanını almış. Yuveyı alır almaz da karnında bir çocuğa gebe kalmış...” (Ögel, 2014: 1/648).

Çam ağacının dünyaya gelecek şaman adayına, annesinin karnına girmeden annelik yapmasında tepesinde yaratıcı Tanrı Ülgen’in oturduğu inancı yer almaktadır: “Altay mitolojisine göre gökyüzüne doğru çok büyük bir çam ağacı yükseliyordu. Gökleri delip çıkan bu ağacın tepesinde ise Tanrı Bay-Ülgen otururdu.” (Ögel, 2014: 1/103). Şamanı da diğer insanlar gibi Tanrı yarattığına göre bu ağacın tepesinde oturan Tanrı, onu yeryüzüne göndermek için çamı aracı kılmıştır. Şaman, böylece gökyüzünden aldığı hayat kaynağıyla olgunluğa erişmek için anasının karnına girerek âdeta ikinci bir doğum hadisesine hazırlanmıştır.

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere anaerkil yapıya sahip olan Hayvan Ana, kadın ile bağdaştırılmıştır. Onun genellikle dişi ruha sahip olan hayvanlarda bulunduğu inanılmaktadır. Hayvan Ana’nın bazen kartal, bazen geyik, bazen de kuş şeklinde karşımıza çıktığına yukarıda değindik. Çeşitli şekillerde tasavvur edilen Hayvan Ana’nın, anne ile ortak fonksiyonu ise bir anne gibi şamanı dünyaya getirmesi dolayısıyla doğurganlığıdır. Ayrıca Hayvan Ana, bir anne gibi kuvvetli hislere sahiptir. Hayvan Ana’nın gelecek ile ilgili yorum yapması, ya da olacak bir şeyi az çok tahmin etmesi, tıpkı annenin çocuğunun başına gelecekleri hissetmesine benzemektedir.

I.1.1.23. İyehsit Ana

Hamile kadınları koruduğuna inanılan bir ruhtur. *Doğum Tanrıçası* olarak bilinmektedir. *İnehsit Ana* olarak da karşımıza çıkmaktadır. Doğum zamanında gülmesi ile hamile kadınlara ve hayvanlara yardım ettiğine inanılmaktadır. Yine inanışa göre kısır bir kadın, bu ana adına yapılan törende sürekli gülerse kısırlıktan kurtulur (Karakurt, 2012: 415).

İyehsit Ana, hamile kadınların koruyuculuğunu yaptığı için Ayısıt Ana ile benzer özelliklere sahiptir diyebiliriz. Bu yönüyle koruyucu iyeler grubu içerisinde değerlendirebileceğimiz bu tanrıça, kadınlara yaptığı yardımlarla ön plana çıkmaktadır.

I.1.1.24. Kanıkey Ana

Kırgız Türklerine ait olan *Manas Destanı*'nda Manas'ın karısıdır. Kendisine *Kenıkey* de denmektedir. Kanıkey, kelime anlamı olarak pis, pasaklı, kirli anlamlarına gelmektedir. Kanıkey'e bu isim kötü ruhlardan korunmak için verilmiş olabilir. Güzel, akıllı, becerikli, cesaretli, cefakâr ve fedakâr bir kadın olarak tasvir edilen Kanıkey Ana'nın halk hekimliği konusunda da bilgisi vardır (Günay, 1998: 57-58). Zira Manas öldüğü zaman yaptığı ilaçla onu tekrar diriltir. Kanıkey, ayrıca kahraman bir kadın olup iyi bir savaşçı ve binicidir (Karakurt, 2012: 532).

Kanıkey, aynı zamanda kocası Manas öldükten sonra kayınbabasının dayatmasına rağmen kayınlarından biriyle evlenmemiş ve doğan oğlu Semetey'i alarak babasının yurduna kaçırmıştır. Oğlu büyüdüğünde ise babasının intikamını alması için ona yol göstererek yardımda bulunmuştur (Yıldız, 1995: 821-839). Kanıkey, bu bakımdan destanda âdeta Umay Ana'nın koruyucu ve kollayıcı fonksiyonunu üstlenerek çocuğunu er olarak yetiştirmiştir.

Sonuç olarak Kanıkey Ana, eşi ve oğlu için bütün fedakârlıklara göğüs geren bir kadındır. Dolayısıyla iyi bir eşin ve annenin sembolüdür.

I.1.1.25. Kartal (Semrük-Bürküt) Ana

Kartal Ana, Türkçede çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. *Bürküt*, *Merküt*, *Markut*, *Mörküt*, *Börkit*, *Börköt*, *Bürgid Ana* olarak da karşımıza çıkan Kartal Ana, Saha Türklerinde de *Hotoy Ene* olarak bilinmektedir. Moğollarda ise *Bürgüd Ece* ya da *Bürged Ece* olarak adlandırılmıştır (Karakurt, 2012: 214).

Türk kültüründe önemli bir yeri olan Kartal Ana, şaman mitolojisinde de yaygın şekilde kullanılan bir simgedir. Gök Tanrı'yı sembolize eden Kartal Ana'nın, Yakut Türklerinde şamanın ruhunu taşıdığına inanılmaktadır (Çoruhlu, 2015: 174). Kartal Ana'nın Gök Tanrı'nın habercisi ya da Gök Tanrı'nın yeryüzüne inmiş şekli olduğuna inanılmaktadır (Roux, 1984: 86). Gelecekte yaşanacak olaylardan haber veren, ruhlar ile bağlantısı olan, yer ve gök arasında aracılık yapan Kartal Ana, doğa olaylarının meydana gelmesinde etkin bir rol oynamıştır (Örnek, 1971: 132).

Kartal Ana, türemeyi de sembolize eden bir varlıktır. Yakutlara ait bir mitte Kartal Ana'dan türeme şöyle söz konusu edilmiştir:

“Yakut Türklerinin inanışlarına göre şamanlar, yeryüzüne bir kartal tarafından getirilirlerdi. Onlara göre, şaman olacak bir çocuğun ruhu, çocuk daha

doğmadan bir kartal tarafından yenirdi. Bu ruhu yiyen kartal, bundan sonra güneşli bir bölgeye göç ederdi. Ortası büyük bir çayırlıkla kaplı olan bu bölgede, güneşin ışıkları solmaz ve her zaman pırıl pırıl parlarmış. İneklerin ilk defa süte geldiği yer de, yine bu çayırlik alan imiş. Tam bu çayırların ortasında ise, kırmızı bir çam ile bir gürgen veya bir de kayın ağacı varmış. İşte bu kartal, bu ağaçların üzerine gelir ve yumurtasını bıraktıktan sonra gidermiş. Yumurta, bir süre ağaçların üzerinde kaldıktan sonra yarıılır ve içinden bir çocuk çıkmış. Ağaçların altında da bir beşik bulunmuş. Çocuk, yumurtadan çıkar çıkmaz, hemen bu beşiğin üzerine düşer ve orada büyümeğe başlarmış.” (Ögel, 2014: 1/648).

Bir başka Yakut mitinde ise Kartal Ana'nın hem iyi hem de kötü şamanları dünyaya getirdiği ve onların koruyuculuğunu üstlendiği bilgisi bulunmaktadır:

“Yakutların inanişına göre, iyi şamanlar kırmızı çam üzerindeki yumurtadan; kötü şamanlar ise, gürgen ağacı üzerindeki yumurtadan çıkarlarmış. Yumurtadan çıkan bu şamanlar, tabii olarak hayatları süresince, Kartal Ana'ları tarafından korunurlarmış. Bu kartal, onların her işlerinde büyük bir yardımcı olurmuş.” (Ögel, 2014: 1/648).

Yakut Türkleri arasında yaşayan bir inanca göre ise kısır kadınların kartala dua ederek ondan çocuk istemeleri (Bayat, 2015a: 37) kartalın doğurganlık ve üremeyle alakasını bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Efsane metinlerinde karşımıza çıkan Kartal Ana, göğü simgelediği için Kuzey Sibirya topluluklarında çift başlı kartal önemli bir motiftir. Aynı zamanda Selçuklu Devletinde de bir sembol olarak kullanılan çift başlı kartal hakkında Bahaeddin Ögel şu bilgileri vermektedir:

“Sibirya'da ve Altay bölgelerinde, şehirler ile yurtların yanında dikilmiş, uzun bir sırık bulunuyordu. Sırığın tepesinde ise, “ağaçtan yontulmuş, bir kuş figürü” vardı. Sırığın tepesindeki bu kuşa, “gök kuşu” denilirdi. Yakutlar ise bu kuşa “Öksökö” derler. Onlara göre bu sırık, “göğün direği” idi. Bu kuş, yaygın olarak, “çift başlı kartal şeklinde yapılırdı. “Dünyanın direği” dört köşe yontulmuş bir ağaçtı. İnanışlara göre bu sırık, “göğe uzanıyor” ve tepesinde de “kartal” bulunuyordu. Daha gelişmiş olan Yakut Türklerine göre, kartal “Tanrı'nın gücü ve erki'nin” sembolü idi. Dolganlara göre ise “kartal göğün kapısını kanatlarıyla” tutuyordu” Göğün kanatları, sırık üzerindeki 7 veya 8 dal göstermişti. Kartal ise “kırmızı renge” boyanmıştı. Gökte “Tanrı'nın katı, bu büyük kartalın bulunduğu yer idi. Ruhlar “kuş olup” uçuyorlardı. Yerde bir çocuk doğacağı zaman, bu küçük kuşlardan biri inerek, çocuğun ağzından girer ve ona ruh verirdi...” (Ögel, 2014: 2/224).

Bu açıklamalar bize Kartal Ana'nın gök ile yani Gök Tanrı bağlantısı olduğunu ve çocuklara ruh verdiğini göstermektedir.

Bazı halkların mitolojilerinde ise soylarının Kartal Ana'dan geldiği bilgisi mevcuttur. Bu bağlamda Eski Türkler arasında bulunan Arpad Sülâlesi de Kartal Ana'dan türemiştir:

“Macarlar bir zamanlar, Hazar Devleti’nin egemenliği altında yaşarlardı. Bunların da başlıca iki kralları vardı. Bu krallardan biri, Almos’un oğlu Arpad ve diğeri de Lebedias idi. Hazar Hakanı, Macarların başına, kral olarak önce Lebedias’ı seçmiş ve ayrıca kızını da ona vermişti. Fakat Hazar Hakanının kızından hiçbir çocuğu olmamış ve bu suretle de Lebedias’in soyu sona ermişti. Bunun üzerine Macar kabilelerinin başına Arpad kral olarak geçti. Macarların başına geçen bu yeni kral ailesi “Kartal Boyundan geliyorlardı.” (Ögel, 2014: 1/645).

Göktürk Devletinin idaresinde olan Şato Türkleri de kartaldan türediklerine inanmaktadır: *“Şato Türklerinin başkanı, kartal yuvasından doğdu.”* şeklindeki bilgi bu durumu kanıtlar niteliktedir (Ögel, 2014: 2/165). Buryat ve Finler kartaldan türemiş olan topluluklardır (Bayat, 2015a: 100). Bu toplulukların dışında Teleütler, Yurtaslar ve bazı Türk hükümdarlarının da Kartal Ana’dan tüediklerine inanılmaktadır. Teleüt Türklerinden Merküt adlı topluluk kara kartaldan, Berkut Yurtas topluluğu ise beyaz başlı bir kartaldan tüemiştir (Bayat, 2015b: 178; Ögel, 2014: 1/52).

Kartal Ana, kutsal kabul edildiği için zaman zaman ona kurbanlar da sunulmuştur. Örneğin Yakut Türkleri, gökte kartal gördükleri zaman ona dana kurban ederler ve kurban ettikleri hayvanın etini de diğer hayvanlara dağıtırlardı (Ateş, 2001: 127). Bu doğrultuda Yakut Türklerinin inancına göre kartalı öldürmek günah sayılmıştır. Kartal bir av sonucu veya tesadüfen öldürülmüşse onun ölüsü bir kayın ağacına asılmak suretiyle ruhunun huzur bulmasına yardımcı olunur (Kalafat, 2010: 211).

Bu kutsal varlık zaman içerisinde simgesel nitelikli bazı anlamlar da kazanmıştır. Gök iyesi olan Kartal Ana’nın sol kanadı Ay’ı, sağ kanadı ise Güneş’i sembolize etmektedir (Bayat, 2015b: 300). Göktürkler ve Uygurlar zamanında ise koruyucu bir ruh olarak bilinen Kartal Ana adaleti simgelemiştir (Çoruhlu, 2015: 174). İfade ettiği simgelerin yanı sıra Kartal Ana figürü, sembolik anlamda şaman kıyafetinde yaşamaya devam etmiştir (Bayat, 2015a: 177).

Verilen bu bilgilerden hareketle Kartal Ana’nın doğurganlığı ve dolayısıyla soyun devamını sağlayan kutsal bir varlık olduğunu söyleyebiliriz. Bu özellikleri kapsamında ana rahmiyle yani anayla özdeşleşmektedir. Çünkü Kartal Ana, ana rahminde bulunan yumurta olarak tasavvur edilmiştir. Anne, yeryüzünde bulunan diğer varlıkların hepsinden farklı olarak yücelik ve kuvveti de ifade eder. Kartal Ana, konumu dolayısıyla anne gibi yüceliği ve kuvveti sembolize etmektedir. Koruyuculuk

işlevi de bulunan bu varlık, aynı zamanda adaleti de simgelemektedir. Onun adaleti simgelemesi ise hiç şüphesiz Gök Tanrı ile bağdaştırılmasından kaynaklanmaktadır.

I.1.1.26. Kovak Ana

Kovak Ana, *Gök (Kök, Kük) Ene* ya da *Tüpe Ene* olarak da bilinir. Moğollarda ise *Tenger Ece* olarak adlandırılır. *Gökyüzü Tanrıçası* olarak karşımıza çıkan Kovak Ana, insan ve hayvanlara yardım ederek beslenmesi onlara için süt verir. Yakutların inanişına göre Kovak Ana, herkesin eşini bulan ve onları birleştiren bir iyedir. Kovak Ana, aynı zamanda yeni evli çiftleri korur ve onlara zarar gelmesini engeller (Karakurt, 2011: 138-139).

Sümer mitolojisindeki *İnanna*, Kovak (Gök) Ana ruhu ile aynıdır. İnanna'nın diğer bir adı ise *İştar*'dır. Bu tanrıça *Ay* ve *Güzellik Tanrıçası* olduğu için gök ile bağlantısı vardır (Karakurt, 2012: 495).

Görüldüğü üzere Kovak Ana koruyuculuk, besleyicilik, insanlara yuva kurma ve dolayısıyla neslin devamını sağlama vb. gibi işlevlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu fonksiyonları dolayısıyla da anne ile benzer özelliklere sahiptir. Bir anne, nasıl çocuğunu besleyip büyütüp evlendirirse Kovak Ana da çocukları olan tüm insanlığa annenin yaptığı bu hizmetleri sunmaktadır.

I.1.1.27. Kör Ana

Teleütlerin inançlarında karşımıza çıkan Kör Ene, Maygıl / Talay Kaan'dan ayrılarak ortaya çıkan bir ruhtur. Kör Ene'nin, Talay Kaan'ın işlerini yapan bir hizmetçi olduğuna ve çeşitli hastalıkları (kızamık, çiçek) tedavi ettiğine inanılmaktadır. Gözleri rahatsız olan çocuklar, şifa bulmak için Kör Ene'ye dua ederler. Aile üyelerinden birisi hasta olduğu zaman Kör Ene, evde her gün hasta için yeniden yemek yapılmasını ister. Hastanın olduğu eve kimsenin gelmesini istemez. Kör Ene at kokusunu sevmez ve bu nedenle Teleütler, atları evin çevresine yaklaştırmazlar. İnanişına göre, hasta iyileştiği zaman ailede bulunan en yaşlı kişi Talay Kaan'a ulaştırılması için içki, hamur işi, bal ve meyve göndermelidir. Eğer çocuk hastalıktan ölürse çocuğun kıyafetleri saklanır ve ilkbahar mevsiminde Talay Kaan'a ulaşsın diye bir sal ile nehre bırakılır (Dilek, 2014: 115).

Bu bilgilerden hareketle Kör Ene, koruyucu ve tedavi edici fonksiyonlarla ön plana çıkmaktadır diyebiliriz. Bir anne çocuğu hasta olduğu zaman kimseyi görmez, sadece onun iyi olması için çabalar. Anne çocuğunun iyileşmesi için çeşitli yöntemler

dener. K r Ene'nin hasta çocukları korumak ve tedavi etmek için sürekli taze yemek istemesi ise bu durumun bir kanıtıdır.

I.1.1.28. Ku u Ana

Güzellik sembolü olan ku u, genellikle  aman mitolojisinde ve metinlerinde yer almaktadır. Ku u Ana, *kel* ve *dazlak* olarak bilinse de ona kutsallık atfedildiği için karşımıza *beyaz ku *  eklinde de çıkar (Dilek, 2014: 118).

Kut ve beylik simgesi olan Ku u Ana, birbirinden farklı adlarla bilinmektedir. *Ku* (*Gu, Kuv, Kuba*), Moğollar arasında *Hun* (*Kun, Hung, Kung*) *Ece*, bunların dışında *Korday* gibi adlarla karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli halklar tarafından farklı şekillerde adlandırılan Ku u Ana, eski zamanlardan beri kutsiyet kazanmış bir varlıktır (Karakurt, 2011: 141; Esin, 2004: 41)

Ku u, Ayıusıt Ana'nın simgesidir (İnan, 1995: 37). Ku u öldüren kişilerin soyunun t keneceğine inanılır. Bu yüzden Yakut Türkleri ku u öldürmezler. İnançlarına göre, Ku u Ana'ya Yakut kadınlarının *kutu* sinmi tir ve bu kadınlar Yakut Türklerinin atasıdır (Dilek, 2014: 119).

Ku u Ana, yol g stericiliğin ve doğruluğun sembolüdür. Genç kız şeklinde tasavvur edilen Ku u Ana'nın bu şekilde karşımıza çıkmasının sebebi ise Ku u Gölü çevresinde gelişen etiyolojik bir mitte  oye açıklanmaktadır:

“Bir g l n yanından geçen bir adam, bir çıplak kadının yıkandığını görür. Yüzen kadınlardan birisinin giysilerini gizlice alır. Bunun  zerine, diğerleri uçup gittiği halde o kalır ve adamla evlenerek ona çocuklar verir. Ancak bir gün giysilerini yeniden bulduğu zaman tekrar ku u biçimine girecektir.” (Bonney, 2000: 378-379).

Bu mittin farklı olarak Lebed Tatarlarına ait olan kozmogonik bir mitte ise dünya bir kuğunun yardımıyla yaratılmıştır:

“ nce her taraf su idi ve hiçbir tarafta toprak yoktu. O zaman Tanrı suya ak bir ku u ku u göndererek bir gaga dolusu su getirmesini emretti. Fakat suya daldığında kuğunun gagasına bir parça toprak yapı mı  olduğundan ku u bunu üfleyerek fırlattı. Toprak parçaları küçük toz zerrelere şeklinde suya düşerek onun üzerinde yüzmeye ba ladılar. Bu tozlar büyümek ve yayılmak suretiyle yeri meydana getirdiler. Fakat arazi yassı ve düzdü. Tanrı gagası ile toprağı karı tırsın diye arzın üzerine ikinci bir ku u gönderdi. Bu yüzden arzın üzerinde dağ ve vadiler meydana geldi, fakat güzel ve ağaçsız arazi  eytan'ın hoşuna gitmedi. O da bataklıkları ile birlikte Kara Orman'ı yarattı. Burada yaşayan insanlar fakirdi ve geçinmeleri zordu. Tanrı önce arzın üzerinde yalnız başına yaşayan bir insan yarattı, bu insan bir erkekti. Bir gün uyurken  eytan onun göğsüne dokundu.

Bunun üzerine erkeğin kaburgalarından bir kemik büyüyerek yere düştü, daha fazla uzayınca bundan kadın meydana geldi.” (Çoruhlu, 2015: 135).

Mitten de anlaşılacağı üzere yeryüzü ve ilk insanın ortaya çıkışında kuğunun rolü oldukça büyüktür. Kuğu, ağzında bulunan toprağı fırlattığı zaman yer meydana gelmiştir. Daha sonra dağ ve vadiler oluşmuştur. En son ise erkek ve kadın yaratılmış ve ilk insan meydana gelmiştir. Kuğu, bu mitte yeryüzü ve ilk insanın yaratılmasında Tanrı'ya yardım etmesiyle yardımcılık fonksiyonunu kazanmıştır.

Kuğu Ana ile ilgili bir inanç da *Manas Destanı*'nda karşımıza çıkmaktadır. “*Manas Destanı'nda düşmanın saldırısını gören Semetey'in nişanlısı Ay Çörek, kahraman Semetey'e haber verebilmek için, kuğu kuşu suretine girip havalanır ve Talas'a doğru uçar.*” Altay masallarından olan Aymergen *Altın Kuspınan*'da ise kuğunun koruyucu bir varlık olduğu görülmektedir (Çoruhlu, 2015: 195).

Yakut Türklerinin inançlarında da Kuğu Ana önemli bir motif olarak yer almaktadır. Yakut gelinleri kuğuya saygı gösterir. Onu gördükleri zaman özel kıyafetleri olan *tangalay*ı giyerler. Eğer bu kıyafetleri yoksa kuğudan saklanırlar. Yakutlara ait bir efsanede “*Kuğu-şaman adlı herkese iyilik yapan ve çok iyi karakterli biri varmış. Bir gün hileyle öldürülmüş. Onun adından dolayı Naharlar kuğu kuşunu kutsamışlar ve hiçbir zaman onu öldürmemişler. Öldürdüklerinde ise cezalandırılacaklarına inanmışlar.*” (Dilek, 2014: 119). Bu efsanenin dışında başka bir efsanede Kuğu Ana'dan şu şekilde bahsedilmektedir:

“Eskiden Sesen Bologure adlı yerde anaerki sisteme sahip bir kabile varmış. Zamanın birinde bu kabilenin ergen çocukları bir hastalığa yakalanıp ölmüşler. Bu durumdan kurtulmak için bir şaman ayin yapmış. Şaman ayinin sonunda bir kuğunun başını uçar sincabın derisine sararak yeraltına açılan deliğin ağzını kapatmış. O günden sonra gençlerin ölümüne sebep olan hastalığın ruhu yeraltından çıkıp zarar veremez olmuş. Böylece bu kabile kuğuyu kendi totemleri olarak kabul etmişler.” (Dilek, 2014: 119).

Bu inancın dışında da şamanlar arasında kuğu simgelerine önem verildiği bilinmektedir. Nitekim Altaylıların şaman elbiselerinde kuğuyu simgeleyen şekillerin bulunması bunu ispatlamaktadır (Çoruhlu, 2015: 91).

Kuğu Ana, ilk söylencede yardımsever bir şaman olarak bilinir, herkese yardım ettiği için kuğu, bu topluluk arasında kutsal kabul edilmiş ve inançları gereği onu öldürmek yasaklanmıştır. Öldüren kişinin ise cezalandırılacağı düşüncesi, toplum arasında yaygın bir inanç hâline gelmiştir. İkinci söylencede ise Kuğu Ana, hasta çocuklara yardım eden kurtarıcı bir fonksiyon üstlenmiştir.

İncelenen metinler sonucunda Kuğu Ana doğruluğun, yol göstericiliğin, koruyuculuğun sembolüdür diyebiliriz. Kısacası bir annede bulunması gereken bütün iyi özellikleri taşımaktadır. Ayrıca güzelliği ve zarafeti simgeleyen Kuğu Ana, bu yönleriyle de anne ile benzer vasıfları taşımaktadır.

I.1.1.29. Kurt Ana

Kurt Türk mitolojisinde, destanlarında ve söylencelerinde önemli yeri olan bir varlıktır. Birbirinden farklı adlarla bilinmektedir: *Kort (Kord, Kurd, Gurt), Börü (Börö, Böri)*. Moğolcada *Çına (Şono, Şına)*, Kırım Tatarları Kıpçak Bölgesinde ise *Kaşkır* adlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Karakurt, 2012: 511; Kalafat, 2011: 49). Ayrıca kurtların çeşitlerini belirtmek için gök kurt, bozkurt, ak kurt veya al kurt tamlamaları da kullanılmaktadır (Çoruhlu, 2015: 176).

Kurdun menşei ile ilgili de çeşitli görüşler vardır. Yaşar Kalafat, Kurt Ana'nın gök menşeli bir varlık olduğunu söylemektedir. Fuzuli Bayat ise Kurt Ana'nın dağ ruhu olduğunu söylemekte ve onu sarı saçlı, gök gözlü olarak tasvir etmektedir (Kalafat, 2007a: 14; Bayat, 2015b: 177).

Türk mitolojisinde ve anlatılarında yol göstericilik, koruyuculuk ve besleyicilik fonksiyonları ile karşımıza çıkan Kurt Ana, günümüzde kutsiyetini hâlâ devam ettirmektedir. Soyun türemesinde önemli bir rolü olan bu varlık, Tanrı vasfına bürünmüştür (Bayat, 2015b: 165).

Fuzuli Bayat, kurdun bazı fonksiyonlarını şu şekilde değerlendirmiştir: İlk olarak kurt ecdattır. Çiğil, Karluk ile Yağma boylarının söylencelerinde ve Göktürkler arasında kurdun ecdat ve kurtarıcı fonksiyonu birleşmiştir. İkinci olarak ise kurt kurtarıcı fonksiyonu ile karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Kıpçak Türklerine ait söylencelerde de kendini göstermektedir (Bayat, 2015b: 173).

Kurt Ana'yı "*Tanrının gönderdiği kutsal bir varlık, kurtarıcı kahraman, koruyucu ruh, himayeci, hem de ecdat*" olarak görebiliriz. Kurttan türeme Türk kültüründe yeniden oluşmayı ifade eder. Nitekim ilk ecdat, dişi kurtla beraberlik sonucunda dünyaya gelmiştir (Bayat, 2015b: 172).

Kurt yukarıda da söylendiği gibi bazı mitlerde koruyuculuk fonksiyonunu üstlenmiş ve nesli tükenmek üzere olan bir millet, kurt sayesinde âdeta yeniden dirilmiştir. Bu bağlamda Wu-Sunların hayatta kalmasını bir dişi kurda bağlayan mit şu şekildedir:

“Wu-sun’ların Kralına Kun-mo derler. İştittiğimize göre, bu kralın babasının, Hanların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun hükümdarı, bu Wu-sun kralına taarruz etmiş ve Kun-mo’nun babası olan bu kralı öldürmüştü. Kun-mo da, o sıralarda çok küçükmüş. Hun hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ve ölümü ile kalımının, kendi kaderine bırakılmasını emretmiş. Çocuk çölde emeklerken, üzerinde dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşıp vermiş ve uzaklaşmış. Az sonra çocuğun etrafında, bu defa da bir dişi kurt dolaşmağa başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış. Bütün bu olan biten şeyleri, Hun hükümdarı da uzaktan seyredermiş. Bunları görünce, çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla da büyütülmesini emretmiş. Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek onu Wu-Sun kralı yapmış...” (Ögel, 2014: 1/18).

Bunun dışında Göktürklerin Kurt Ana’dan türeyişini konu alan üç efsane vardır. Burada konuyu dağıtmamak ve birbirinin varyantı durumundaki tüm efsaneleri almak yerine birbirinden farklı olan iki efsaneyi vermeyi uygun buluyoruz:

“Göktürkler (Tu-chüeh), eski Hunların (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, A-şi-na (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar hâlinde yaşamağa başladılar. Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler. (Mağlûbiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından, soyca öldürüldüler. (Tamamen öldürülen Göktürkler içinde), yalnızca on yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, (ona acımışlar ve) onu öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak (gitmişlerdi). (Bu sırada) çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek (çocuğu) besledi. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı (Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin) kralı, bu çocuğun hâlâ yaşadığını duydu ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla (çocuğu) yan yana gördüler. Askerler kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt (onları görünce) hemen kaçtı ve Kao-ch-ang (Turfan) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti. Bu dağda, derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştanbaşa ot ve çayırlarla kaplı idi. Kurt, kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi (İşte Göktürk devletinin kurucularının geldikleri), A-şi-na ailesi de (bu On-boydan) biridir...” (Ögel, 2014: 1/24-25).

Kurt Ana, burada başlangıçta koruyucu ve besleyici fonksiyonlarıyla ön plana çıkmaktadır. Çocuk hayatta kaldıktan sonra ise ona düşen görev, çocuğun soyunu devam ettirerek bir milleti yok olmaktan kurtarmaktır. Nitekim o da soyu devam ettirme işlevini yüklenerek bu görevi yerine getirmiştir.

Bu anlatıda dikkat çeken diğerk bir husus ise kurt ile çocuğun mağarada saklanıp daha sonra çoğalmalarıdır. Mağara, Türk kültüründe ve mitolojisinde önemli bir semboldür. Mağara, Türk kültüründe sığınak, korunacak yer ve dinî inançların uygulandığı mekândır. İnsanın kendini yeniden bulduğu yer olarak da karşımıza çıkan mağara, yeniden doğuşu ifade ettiği için bir doğum mekânıdır (Çetindağ, 2007: 444). Mağarayı yaşamın oluştuğu yer olarak da kabul edebiliriz. Çeşitli mitolojik işlevleri ifade eden mağara, dişiliğin sembolü, insanların ilk evi, dinî olayların yaşandığı mekân ve doğumun simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Bars, 2017: 76). Mağara, ilk ecdadın doğduğu yer olduğu için de önemlidir (Bayat, 2016a: 34). Dolayısıyla mağara, bu anlatıda ana rahmi vazifesi görmüştür. Ana rahmi, cenini kötülüklerden korur ve ona zarar gelmesini engeller. Mağara da bu anlatıda kutsal bir misyon üstlenen kurt ve çocuğa sığınak olmuş, onların orada çoğalmalarında âdeta bir ana rahmi vazifesi görmüştür.

Kurttan türeyişi konu alan bir başka Göktürk efsanesi ise şu şekildedir:

“Göktürklerin ataları, Hunların kuzeyinde bulunan Sou ülkesinden çıkmışlardır. Onların kabilelerinin reisine A Pang-pu denirdi. Onun on yedi tane büyük ve küçük kardeşi vardı. Büyük kardeşlerinden birinin adı İ-ci-Ni-su-tu idi. Bu çocuk kurttan doğmuştur. Bütün kardeşlerin yaratılış bakımından tabiatları, biraz budalaca idi. Bu sebeple de devletleri, düşmanlar tarafından sür’atle yok edildi.

Tabiatüstü bir kudret ve özelliklere sahip olan İ-ci-Ni-su-tu, yağmurun yağması ve rüzgârın esmesi hususunda emirler verebiliyordu. Onun iki karısı vardı. Bunlara, yaz ve kış tanrılarının kızları denirdi. Bu kadından birisi, dört tane çocuk doğurdu. Bu çocuklardan birisi beyaz bir leylek oldu. İkinci çocuk, A-fu ile Kem nehirleri arasında oturdu. Bunun adı da Çi-gu (Kırgız) idi. Üçüncü çocuk da Çu-cin suyunda yerleşti.

Dördüncü çocuk ise, Chien-su ve Şin dağlarında oturuyordu ve kardeşlerinin de en büyüğü idi. Bu dağlar üzerinde yıkılan eski devlet başkanı A Pang-pu’nun bir oymağı yaşıyordu. (Bu dağların çok soğuk olması sebebi ile), bu oymak da soğuktan çok ıstırap çekiyor (ve ısınmanın bir yolunu bulamıyordu). Dört çocuğun en büyüğü, burada ateşi bulmuş ve onları ısıtarak beslemişti. Bunun üzerine diğerk üç kardeş de birleşerek, büyük kardeşlerini başkan seçmişlerdi. Büyük kardeş başkan olunca da Türk unvanı verilmişti.

Bu Türk’ün özel adı da Na Tui-liu idi. 10 tane karısı vardı. Bu kadınların doğurdukları erkek çocukların hepsi de soyadlarını annelerinin adlarından alıyordu.

‘Göktürk Devletini kuran’ Aşina ailesi ise (Türk’ün) küçük karısının soyundan geliyordu. Türk ölünce, 10 ayrı anneden doğan çocukların hepsi toplandılar ve aralarından birisini başkan yapmak istediler. Hepsi bir arada büyük bir ağacın altına gittiler ve orada şöyle anlaştılar: “- Ağaca doğru, en çok kim

yükseğe atlayabilirse, o başkan olacaktır.” Aşina'nın oğlu diğerlerinin arasında en genç olmasına rağmen en yükseğe atladı. (Yüksek atlama rekorunu kırınca da), hepsi onu kendilerine başkan yaptılar.

Aşina'nın oğlu başkan olunca A Hsien Şad unvanını aldı.” (Sakaoğlu ve Duymaz, 2002: 207).

Efsaneden de anlaşılacağı üzere Aşina boyunun ilk atası olan İ-ci-Ni-su-tu da bir kurttan doğmuştur. İ-ci-Ni-su-tu'nun büyük oğlu Türk'ün, on karısından olan çocuklarının her biri annelerinin adıyla anılıyordu. Bunlardan birisinin annesinin adı Aşina'dır. Bu ad bize bu çocuğun da annesinin bir kurt olduğunu ya da kurt soyundan geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla Aşina boyunda ilk atanın yanı sıra kurttan türeyen ikinci bir kuşak daha vardır.

Kurt Ana'dan türeyişi konu alan diğer efsane ise şu şekildedir:

“Nart Örüzmek ve diğer Kafkas destanlarında Kurt Ana Nartların lideri olarak geçmektedir. Örüzmek, gökten düşen bir göktaşının içinden çıkmış ve dişi bir kurdun sütünü emerek beslenmiştir. Örüzmek'in doğuş motifi, özellikle de dişi bir kurdun sütüyle beslenmesi, eski Türk mitolojisinin izlerini taşımaktadır.” (Gültepe, 2017: 120).

Bazı halklarda Kurt Ana'nın kötü ruhları kovduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple Kurt Ana'yı Altaylıların Umay'ı ve Yakutların Ayıısı'tına benzetebiliriz. Kurt bireyin değil toplumun koruyucusudur. Bu bağlamda Gagavuzlar *Kurt Bayramı* adıyla yaptıkları törenlerde kurda yalvarırlar ve onları kötülükten korusun diye dua ederler (Bayat, 2015b: 176). Kurt Ana'nın koruyucu özelliği şaman folklorunda da ön plana çıkmaktadır. Nitekim şaman elbiselerinde ve şamanların kullandığı malzemelerde de Kurt Ana'nın çeşitli tasvirlerinin yer alması (Çoruhlu, 2015: 174) bunu ispatlar niteliktedir.

Semerkant'ta yaşayan Özbekler arasında dişi kurdun cinsel organını üzerinde bulunduran kişinin, üreme fonksiyonlarının artacağına ve soyunun çoğalacağına inanılmaktadır. Ayrıca dişi kurdun nazara karşı koruduğuna dair inançlar da bulunmaktadır (Beydili, 2015: 351). Erzincan ve çevresinde ise lohusa kadını al basmaması için yastığının altına kurt derisi konulmaktadır (Gültepe, 2017: 122).

Ele alınan efsane metinlerinden ve inançlardan hareketle Kurt Ana ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: İlk ecdadın ortaya çıkmasında büyük bir rol oynayan kurt, ana rahmi vazifesi görmüştür. Besleyici, kurtarıcı ve yol gösterici fonksiyonları ile anne ile benzer özellikleri taşımaktadır. Koruyucu fonksiyonu olan Kurt Ana, çocuğu mağaraya götürüp saklayarak ana rahmine dönüşü gerçekleştirmiştir. Çünkü

ana rahmi, bütün kötülüklerden koruyan bu doğrultuda en güvenli olan yerdir. Ayrıca doğurganlık fonksiyonuna sahip olan Kurt Ana, yaptığı doğumla bir soyun tükenmesini engellemiştir.

I.1.1.30. Kuş Ana

Kuş Ana, gök ile yer arasında aracı bir varlıktır. Türk toplulukları arasında ölen kişinin kuş olup gittiğine dair bir inanç vardır. Bunun dışında doğacak bir çocuğun ruhunun yine bir kuş tarafından getirildiğine inanılmıştır (Beydili, 2015: 355). Sibiryalı topluluklarından olan Teleütler ve Hakaslarda her aileye ait insan ruhlarının, kuş şeklinde bir ağacın üzerinde yaşadığına inanılmaktadır. Kadının vücuduna kuş girdiğinde kadın hamile kalır ve çocuk dünyaya gelir. Eğer çocuk bir yaşından önce ölürse ruhu yeniden ağaca döner ve yeni doğumu bekler (Gültepe, 2015: 444).

Umay Ana, bazen karşımıza Kuş Ana şeklinde de çıkmaktadır (Bayat, 2016a: 37). Yumurtayı sembolize eden Kuş Ana, doğurganlık ve dişilik ile özdeşdir. Kuş Ana, kutsal doğurgan yumurtayı, kadını ve rahmi sembolize eder. Şamanlar, düzenledikleri doğurganlık törenlerinde ve tören sırasında kullandıkları maskelerde tanrıça karnından çıkan yumurtayı ifade eden kuşun resimlerini bulundurlar (Ateş, 2001: 127-129).

Yakutların şaman efsanelerinde karşılaştığımız demircinin yerini demir gagalı, demir pençeli ve uzun kuyruklu olan Kuş Ana almıştır. Efsanelerde yer alan Kuş Anaların hepsi birbirine benzemektedir. Kuş Ana öncelikle şaman adayının ruhunu bir ağaca bırakır. Kuş Ana ve demircinin bazı ortak özellikleri vardır. Kuş Ana demirci gibi şaman olacak adayın bedenini parçalar, hastalık veya zarar getirecek kötü ruhları zarar vermesin diye hastanın yanına yaklaştırmaz ve kovar. Doğranmış etler, bütün ruhlara eşit şekilde dağıtılsa şaman hastayı doğru bir şekilde tedavi etmiş olur. Kuş Ana, tekrardan et ve kemikleri meydana getirerek adayı diriltir. Şaman efsane ve metinlerinde şaman adayının bedeninin parçalanması bu şekilde gerçekleşmiş olur (Bayat, 2015a: 71). Şamanın ayin yaparken giydiği cübbesinde de Kuş Ana ile ilgili semboller bulunmaktadır (Bayat, 2015a: 177).

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kuş Ana, ana rahmine düşen çocuğu korur ve ona can verilmesinde önemli bir rol üstlenir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Kuş Ana, kutsal doğurgan yumurtayı ifade ettiği için anne ile benzer özellikler taşımaktadır. Aslında Kuş Ana yeniden doğuşu ve ölümü sembolize etmektedir. Bir

çocuk anne rahmine Kuş Ana tarafından bırakılır, eğer anne karnında aşılammamış yumurta varsa ölümü işaret eder, yani çocuk oluşumunu tamamlamamıştır. Dolayısıyla yeniden doğuş ve ölüm Kuş Ana ile özdeşleşmiştir.

I.1.1.31. Kübey Ana

Ürüng Ayı Toyon'un karısı olan Kübey Ana'nın adı, bazı kaynaklarda *Acına Sier* olarak geçmektedir. Kübey Ana, parıltısı ile dünyayı aydınlatır, ısıtır ve kötülüklerden temizler (Dilek, 2014: 125). *Doğum Tanrıçası* olarak bilinen Kübey Ana, bir ağacın içinde bulunmaktadır. Ağacın can verme, besleme özelliği olduğunu ve soyu temsil ettiği (Bayat, 2016a: 59) daha önce belirtilmişti.

Dişi bir ruh olan Kübey Ana, süt gölünden getirdiği sütleri doğacak çocuğun ağzına damlatır. Daha çok süte ihtiyaç duyan çocuk, ana rahminden dışarı çıkmak ister. Kübey Ana, çocuğa ruh verir. İnsanların ve hayvanların anası olan Kübey Ana, yaşam ağacının içinde yaşar. İnanişe göre bu ağacın kökünden yaşam suyu akar. Kübey Ana'nın fiziksel özellikleri şöyle tasvir edilmiştir: “*yarı beline kadar çıplak olan ananın ayak ve bacak kısmı ağaç kökünü andırır. Göğsünden sağaltıcı özelliği olan süt verir. Orta yaşlı bir görünümü vardır. Bedeni şişman değildir. Ciddi bakışlı ve uzun saçları vardır.*” (Karakurt, 2012: 519).

Hamile kadınlara doğum sırasında yardımcı olan Kübey Ana, *Temizlik Tanrıçası* olarak da bilinmektedir. Çocuğun anne karnında can bulmasına ve anne karnından çıkmasına yardım eden tanrıça da Kübey Ana'dır (Karakurt, 2012: 519; Bayat, 2016a: 59).

Kübey Ana, halk anlatılarında ilk, *Er Sogotoh Destanı*'nda Er Sogotoh'un annesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

“*İnsanın ilk atasının adı, Er Sogotoh idi. Bu ilk atanın köşeleri gümüşlü, elli kapılı, kırk pencere, çatısı otuz kirişli bir evi vardı. Doğuda ise Ağaç Hakan bulunuyordu. Ağaç Hakanın, kökleri yeri kaplıyor, dalları ise gökleri deliyordu. Kökünden hayat suyu kaynıyor ve herkes can veriyordu. Bu ilk insana, “Yalnız İnsan” adı verilmiş idi. Babası, Gök Tanrısı ve annesi ise Kübey Hatun, idi...*” (Ögel, 2014: 2/613).

Ağacın gövdesinde yaşam bulan Kübey Ana, *Oğuz Kağan Destanı*'nda da yer almaktadır. Reşideddin varyantına göre;

“*Oğuz Kağan vaktiyle İt Barak adlı bir kavimle savaşmış, fakat mağlup olmuştu. Bunun üzerine iki büyük ırmak arasında bulunan bir adaya gitmiş ve bir süre bu adada kalmıştı. İşte tam bu sırada, kocası savaşta ölen kadınlardan birinin*

doğum ağrıları tutmuş ve doğumu yakınlaşmıştı. Etrafta sığınacak hiçbir yer yoktu. Çaresiz olarak kadın bir ağaç kovuğuna girmiş ve orada doğurmuştu. Bunu gören beyler, hemen gelir ve kadının durumunu Oğuz Han'a anlatırlar. Oğuz-Han kadına acır ve şöyle der: - "Mademki bu kadının kocası şehit olmuştur ve bu çocuğun da benden başkası başka bir kimsesi yoktur, şu hâlde bu doğan çocuk da benim oğlumdur. Bundan sonra herkes, bu çocuğu Oğuz- Han'ın bir oğluymuş gibi saydılar ve ona öyle baktılar. Oğuz Han ona Kıpçak adını verdi..." (Ögel, 2014: 1/189).

Burada verilen bilgilerden hareketle ağacın içerisinde yaşayan Kübey Ana, kendisine sığınan anne ve çocuğu korumuştur diyebiliriz. Onlara hem sığınak olmuş hem de besleyici fonksiyonu ile ağacın içerisinde doğum yapan kadını ve çocuğunu beslemiştir.

Ağaç, içerisinde yaşayan Kübey Ana için ağaç ana rahmi vazifesi görmüştür. Dolayısıyla ağaç ona bir sığınak ve ana olmuştur. Kübey Ana, ağacın içerisinde bulunan yaşam suyu ile beslenmiştir. Orada beslenmiş, yeniden can bulmuş ve ağacın kökünden akan yaşam suyu ile doğacak çocuklara can vermiştir. Bu şekilde hayat döngüsünü sağlayan Kübey Ana, lohusa kadınları ve çocukları da kötülüklerden korumuştur.

I.1.1.32. Ötüken (Etügen) Ana

Ötüken adı verilen kutsal mekân Türk milleti için önemli bir yerdir. Yazıtlarda *Ötüken yış* ve *Ötüken yir* (*Ötüken yeri*) olarak da geçmektedir. *Ötüğ*, bataklık yer demektir. Halk kültüründe ve mitolojisinde Ötüken Ana, kadın rahmi anlamına gelmektedir. Türkçe olan *-öte* sözcüğü ise bir vazifeyi yerine getirmek, Tanrı karşısındaki görevini yerine getirmek şeklinde anlamlandırılmıştır. Toprak ve vatan koruyucusu olan Ötüken, Moğol Buryatlarında *İtügen* veya *İtüge* olarak da bilinmektedir (Bayat, 2016a: 46, 141). Yakutlarda ise doğa ve çocukların dünyaya gelişi ile ilgili olduğundan Umay ile karıştırılmıştır (Çoruhlu, 2015: 121).

Mitolojik (Yer) Ana bünyesinde yer alan Ötüken Ana, zaman içinde bu kültten ayrılmış ve yeni bir kült olarak yaşamaya devam etmiştir. Vatan, beşik, toprak ve Umay Ana ile birlikte Mitolojik (Yer) Ana'nın en önemli sembollerindedir. Orhun-Yenisey Yazıtlarında ve Çin kaynaklarından elde edilen bilgilerde bu yer kutsanmış ve kutsal merkez sayılmıştır. Göktürkler döneminde ise bu merkez, kutsal vatan olarak kabul edilmiştir. Türk toplulukları arasında çeşitli inançlar doğrultusunda bu merkezin kutsallığı kanıtlanmıştır. Bu doğrultuda Tuvalılar arasında *Udugan* (*Ötüken*) diye bilinen dağ kutsal sayılmış ve bu dağa saygı duyulmuştur. Türk ve Moğol

inançlarında ise *Etügen*'in Yer Tanrısı olduğu inancı hâkimdir. Bu inanış Yakutlarda *Ütügen* veya *Yütyügen* adlarında karşımıza çıkmaktadır (Bayat, 2016a: 42-43).

Toprak ve yeri temsil eden bu tanrıçanın, devletin egemenliğini ve bütünlüğünü koruduğuna inanılmaktadır. Kahverengi saçlı olarak tasvir edilen Ötüken Ana, toprağı ve hasadı da korumaktadır. İnsanların bilmediğı bir kerpiç evde yaşadığına inanılmaktadır (Karakurt, 2012: 323). Ötüken Ana, Alar Buryatlarında ihtiyar bir kadın olarak tasvir edilir. Onun yerin içinde yaşadığına ve insanlara evlat verdiğine inanılır (Bayat, 2016a: 46).

Ötüken Ana, şaman dualarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu dualarda Ötüken Ana'dan meydana gelme ile ilgili söylemler vardır. Bunda şüphesiz Ötüken Ana'nın toprak ana (vatan) olarak görülmesinin etkisi vardır: "*Hangay Han ve Burhatu Han dağlarının üstünde biten ilma ağacından yaratılan ateş tanrısı Ut Ene, sen gökle yerin ayrıldığı zaman doğdun. Ötüken Ana'nın ayaklarından oluştu. Tanrıların hâkimi tarafından yaratıldın.*" (Bayat, 2016a: 121).

Verilen bilgiler doğrultusunda Türk kültüründe kutsal bir mekân olarak da karşımıza çıkan Ötüken Ana'nın özelliklerini şöyle özetleyebiliriz: Dişi ruh olan Ötüken Ana, Mitolojik Ana kültüründen kopmuş koruyucu bir iyedir. Vatan, toprak ve ana rahmini sembolize eden Ötüken Ana aynı zamanda üremeyi de ifade etmektedir. Üreme fonksiyonunun olması ve ana rahmi vasfını sembolize etmesi dolayısıyla da anne ile benzer özellikler göstermektedir.

I.1.1.33. Rom Ana

Türk kültüründe Karadeniz yöresinde ortaya çıkan bu iye, vahşi hayvanları ve insanları kötülüklerden koruyan ve onlara yardım eden bir varlıktır. *Romrom Ana* olarak da bilinmektedir. Daha çok insanların yardımına koşan bu varlık, *Ak Ana* ile benzer özelliklere sahiptir (Karakurt, 2012: 634).

Rom Ana, günümüzde fonksiyonunu kaybetmiş bir iyedir. Koruyucu fonksiyonu ile anne ile ortak özellik gösterdiği söylenilebilir. İnsanları kötülüklerden koruması ya da hayvanlara zarar verilmesini engellemesi yönleriyle merhamet duygusu olan anne ile özdeştir.

I.1.1.34. Satanay Ana

Türk, Kafkas ve Nart mitolojisinde adı geçen Satanay Ana, *Seteney* ve *Biyçe* (prenses) olarak da bilinmektedir. Karaçay-Malkar inançlarında halkın anası olarak kabul edilmektedir. Güzellik ve bilgeliği sembolize eder. Nartların lideri Özümek'in karısı olan Satanay Ana, bazı doğüstü güçlere sahiptir. Geleceği görebilir ve istediği insanın şekline girebilir. Halk arasında büyük saygı duyulan Satanay Ana'nın haberi olmadan herhangi bir iş yapılmaz (Karakurt, 2012: 646).

Görüldüğü üzere Satanay Ana, akli ve cazibesi ile halkını kötülüklerden korur. İyi hususiyetleri bünyesinde barındıran Satanay Ana, bu fonksiyonlarından dolayı anne ile benzer özelliklere sahiptir.

I.1.1.35. Su (Çay Ninesi) Ana

Türk inanışlarında dağ, su, ırmak, göl, ağaç-orman ve kaya kültleri, Yer-Su adı altında toplanmıştır (İnan, 1995: 48). Bu genel kategorinin yanı sıra aynı zamanda bir iye olan Su Ana, Türk toplumlarının inancında kutsal olarak kabul edilmektedir.

Su Ana, Türk toplulukları arasında birbirinden farklı adlarla bilinmektedir: *Uhun Ecen*, *Suceddin*, *Suv* (*Sub*, *Suğ*, *Siv*), *Su Issı*, *U İçite*, *Ukulaan Toyon*, *Çay Ninesi*, *Çeşme İyase* (Bayat, 2016a: 250-255; Karakurt, 2012: 663; Türkan, 2012: 136).

Su Ana, yeniden doğuşu bünyesinde barındıran dişil bir varlıktır (Murad, 2009: 112). Hayatın bütün aşamalarında yer alan Su Ana, Türk topluluklarında çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Genel özelliği sarı dalgalı saçlı bir varlık olmasıdır. Bu bağlamda Kumaklarda uzun sarı saçlı olarak karşımıza çıkar. Kazan Tatarlarının kahramanlık destanlarında Su Ana, uzun saçlarını tarakla tarayan bir varlıktır. Bu inanış, Karaçay-Balkar ve Başkurt Türklerinde de mevcuttur. Su Ana, Şor Türklerinde bütün ruhların üstünde bir varlık olarak kabul edilmiştir. Uzun boylu, uzun saçlı, büyük göğüslü ve büyük karınlı bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Hakas Türklerinde uzun saçlarını altın bir tarakla tarayan çıplak bir kadın olarak tasavvur edilir. Su Ana bazen de kırmızı derili bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Türklerinde ise yarısı kız, yarısı balık şeklinde bir varlıktır (Bayat, 2016a: 252-253).

Su ve Su Ana ile ilgili birçok inanış vardır. Bu doğrultuda sıcak suların cehennemden, iyi ve tatlı suların ise cennetten geldiğine inanılmaktadır (Türkan, 2012: 138). Kars yöresinde Su Ana'nın suyu koruduğuna inanılmaktadır. Su Kızı

veya Su Perisi olarak bilinen Su Ana, daha çok sakin sularda görünür. Bu yörenin halk inançlarında Su Perisi cin olarak bilinmektedir. Güzel bir kız kılığında olan bu varlığın insanlara kötülük yaptığına inanılmaktadır. Buradan anlıyoruz ki, Su Anası zamanla iyi fonksiyonlarını kaybedip kötülük yapan bir varlığa dönüşmüştür. Azerbaycan inançlarında da Su Ana'nın bu yönüyle karşılaşmaktayız (Bayat, 2016a: 253). Su Ana'nın, Su Ata'nın karısı olduğuna dair düşünceler de vardır. Su Ana'nın genellikle su kenarları, nehirler ve ırmaklarda yaşadığına inanılmaktadır (Çetin Zaripova, 2007: 27).

Su hayat verendir, ana rahminde çocuk doğmadan önce çocuğun her tarafı su ile çevrilidir. Bu sebepten kutsal kabul edilen suları içenlerin çocuğu olacağına dair bazı inançlar vardır. Bazı toplumlarda çocuğu olmayan kadınların, nisan yağmurunun suyunu içtiği zaman çocuklarının olacağına inanılır. Kısır kadınlar bazı mağaralara gidip orada tavandan akan suyu içer ya da karın bölgelerine sürerler. Yeni evlenen kadınlar ise kutsal kabul ettikleri göl ya da ırmaklar etrafında gezerler. Su Ana'nın kendilerini göreceğine ve böylece çocuk sahibi olacaklarına inanırlar. Su ile ilgili bu tür inançların ortaya çıkması, suyun yaratılıştaki önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Beydili, 2015: 503). Kazan Tatarlarında ise yeni evlenen gelin, koca evinde geçirdiği ilk günün sonunda su doldurmaya gittiğinde pınara para atar. Gelin, bu uygulamayla kocasının soyunu korumaya çalışır (Bayat, 2016a: 252).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bazı Türk topluluklarının inancında Su Ana, bazen demonik bir varlığa da dönüşmüştür. Su kenarından geçen birisi eğer suya bakarsa Su Ana, onu cezalandırır ve onun suya düşmesine sebep olur (Beydili, 2015: 136). Kutsal kabul edilen suya kötü bir hareket yapıldığında yapan kişinin Su Anası tarafından cezalandırılacağı düşüncesi, bu inancın oluşmasında etkindir. Bunun için Türkler arasında suya tükürmek, pislik atmak ve suyu kirletmek kesin olarak yasaklanmıştır (Bayat, 2016a: 255).

Su Ana ile ilgili inançlar Şamanistler arasında da yaygındır. Bu doğrultuda Şamanist düşüncede suyun bir ruhu olduğuna inanılmıştır. Yapılan şaman ayinlerinde suyun ruhunun bulunduğu ırmak, çöl, deniz ve göl adları anılmıştır. Yine şaman adayının da su tarafından arındırılması ve bu işlemin yılda ya da ayda bir kez tekrarlanması, Su Ana inancının önemini göstermektedir (Türkan, 2012: 137).

Hayatın kaynağı olan su, arındırıcı özelliği, bereketin sembolü olması ve analık vasfı taşıması dolayısıyla da kutsal kabul edilmiş ve ona saygı duyulmuştur. Su Ana, ayrıca vatani da sembolize etmektedir (Türkan, 2012: 138).

Türk kültür ve mitolojisinde önemli bir yere sahip olan ve Yer-Su inancı ile bağlantılı olan Su Ana'nın sembolize ettiği bazı kavramlar ise şunlardır: Doğurganlık, ana rahmi, temizlik, arındırma ve saflık (Bali, 2015: 144). Ay kültü ile de bağlantılı olan Su Ana, ay gibi masumiyeti ve temizliği de simgelemektedir (Ersoy, 2007: 496).

Su, aynı zamanda bütün dünyayı temsil etmektedir. Eliade su hakkında su bilgileri vermektedir: Su tedavi edici, hastalıkları yok edici ve iyileştirici özelliklere de sahip bir varlıktır. Su Ana ile kurulan her ilişki yaratılış ile ilgilidir. Hayatın her anında olan Su Ana, tohum ve döllerde oldukça fazladır (Eliade, 2005: 225-226). Bu durum da Su Ana'nın doğurganlık vasfı olduğunu göstermektedir.

Yaşamın kaynağı olan suyun ilk karşımıza çıktığı metin Altay yaratılış mitidir. Su, burada kozmosun ilk maddesi olarak yer almaktadır (Bayat, 2016a: 248). Bu düşünce de suyun hayatla olan bağlantısını göstermektedir: “*Evvelce ancak su vardı; yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile bir “kişi” vardı. Bunlar kara kaz şekline girip su üzerinde uçuyorlardı...*” (Sakaoğlu ve Duymaz, 2002: 168).

Verilen bilgilerden hareketle Su Ana'nın özelliklerini şöyle özetleyebiliriz: Su Ana, iklimi sembolize eder ve ezelden beri var olandır. Yeryüzünün yaratılışı esnasında hiçbir şey yokken her yer su ile kaplıdır. Su, hayatın her devresinde yer aldığı için su olmadan hayat devam edemez. Evrenin yaratılmasında rol oynayan su, insanın yaratılmasında da etkindir. Zira insanoğlu, ana rahmine düştüğü ilk andan itibaren su içerisinde bulunur. Su Ana, gerek inançlarda gerekse de çeşitli uygulamalarda birçok fonksiyon üstlenmiştir. Koruyucu bir iye olarak karşımıza çıkan Su Ana, aynı zamanda ana rahmini, saflığı ve temizliği de simgelemektedir. Bu özellikleriyle anne ile özdeşleşmiştir.

I.1.1.36. Suvolta Ana

Türk ve Altay mitolojisi içinde yer alan bu ruh, *Yaşam Tanrıçası* olarak bilinmektedir. *Suğolta Ana* olarak da anılmaktadır. Yaşam ağacında yaşadığına inanılan bu varlığın dallarında çocuklarının olduğu tasavvur edilmektedir. Bu iye aynı zamanda yaşam ağacını korumaktadır (Karakurt, 2012: 672).

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu tanrıça, K bey Ana ile benzer özelliklere sahiptir. Yukarıda da değinildiği gibi K bey Ana da bir ağacın içinde yaşamaktadır. Orası onun için bir sığınak ve yaşamını sürdürdüğü yerdir. Suvolta Ana da yaşam ağacında hayat bulur. Yaşam ağacı, onun yaşamını devam ettirdiği yer, yuvası ve annesidir.

I.1.1.37. şeşe Ana

şeşe Ana, Tatar Türklerinin inançlarında karşımıza çıkmaktadır. Onun ocuklara zarar veren haydut kuşunu yakalayarak öldürdüğüne inanılır. Söylencelerde bilinmez bir dünyadan gelen haydut kuşu, sadece erkek çocukları kaçırarak onları öldürür. Girdiği evdeki ocuk bir anda ölür. Bu kuş, yeni doğmuş bir çocuğun üstünden geçerse o ocuk da ölür. Dolayısıyla ocuklar büyüyene kadar yalnız bırakılmaz. Çocukları bu kötü ruhtan kurtaran ise şeşe Ana'dır. şeşe Ana haydut kuşlarının zarar verdiği çocukları iyileştirebilir. Ayrıca bu ruh, çocukları kötülüklerden korumak için onlara zarar veren kuşun adını söylemez. şeşe Ana'nın mücadele ettiği kuşlar arasında yarasa da yer almaktadır (Karakurt, 2012: 688).

Görüleceği üzere haydut kuşlarının elinden çocukları kurtaran bu ruhun en önemli fonksiyonu koruyuculuktur. Bu özelliğiyle onu çocukların koruyucusu olan Umay Ana'ya benzetebiliriz.

I.1.1.38. Tabiat (Doğa) Ana

Doğurgan bir varlık olan Tabiat Ana, insanın yaşam içerisinde hayat bulduğu yer olarak kabul edilebilir.

Doğ- fiilinden türeyen bu kelime, yaratılışa dair her şeyi bünyesinde bulundurur. Halk anlatılarında ve söylencelerinde sıklıkla karşımıza çıkan Tabiat (Doğa) doğurganlık ve dişiliği sembolize etmektedir. Ayrıca yaşamı ve bağışlayıcılığı da simgeleyen Tabiat Ana, koruyucu iye olan Umay ile bağdaştırılabilir (Karakurt, 2012: 740).

Görüldüğü üzere dişiliğin sembolü olan bu tanrıça, tabiattaki her şeye sahiptir. Bünyesinde bütün varlıkları bulunduran bu ana, onlara sahip çıkar ve onları bütün kötülüklerden korur. Bu yönü ile zaten anne ile benzerdir. Bütün varlıkların annesi olan Tabiat Ana, onları besler, korur ve onlar için sığınılacak yuva olur.

I.1.1.39. Toprak Ana

Türkler tarihin her devrinde doğada bulunan varlıklarla ilgilerini hiç kesmemişler, onlarla daima iletişim içinde olmuşlardır. Bu varlıklardan birisi olan toprak, verimliliği ve bereketi sağladığı için büyük önem kazanmıştır.

Türk toplulukları arasında *Tobra, Tobra, Tobura Tovura, Toburah, Tuprak, Tufrak Ana* gibi adlarla anılan Toprak Ana, Moğollarda *Gazar Eçe* olarak bilinmektedir (Karakurt, 2012: 739).

Kadın (anne) ile toprak arasında sıkı bir bağ kurulmuştur. Anne üretken bir varlıktır. Toprak da verimliliği, üretkenliği ve bereketi sembolize etmektedir. Bu benzer fonksiyonları dolayısıyla iki varlık iç içe geçmiş durumdadır (Olgunsoy, 2007: 72). Toprak da kadına benzer bir şekilde insanı doğurur (Kaya, 2002: 50). Bu bağlamda anneyle yakın ilgisi dolayısıyla toprağa ana denilmiştir.

Toprak, yeryüzünde hayatın oluşumunu sağlayan ana unsurdur (Aytaç, 2006: 4). Bereket kaynağı olan toprak, yaşam verici ve barındırıcıdır. Toprakta bitip tükenmek bilmeyen bir hayat enerjisi vardır. Toprak bereket bakımından çocuk ile de özdeşdir. Çünkü çocuk dünyaya geldiği zaman bereketi ile gelir, toprak da onu yetiştirenlere ve bakanlara ürün verdiği zaman bereketlidir (Gülgün, 2015: 60).

Toprak Ana, genelde kadınla özelde ise döl yatağı ile özdeşdir (Eliade, 2001: 107). Toprakta bulunan karıklar ile kadın rahmi eş değerdir. Topraktaki karık ile ana rahminde bulunan yarık, şekil itibariyle birbirine benzemektedir (Badinter, 1992: 67). Bazı Türk topluluklarında toprak, hamile kadın karnına benzetilmiştir. Toprak Ana'ya bağlılık doğarken başlar ve ölene kadar devam eder. Ölü gömüldükten sonra da üzerine atılan toprak yığını, hamile bir kadın karnını andırır. Bu durum aynı zamanda öldükten sonra tekrardan Toprak Ana'nın rahminde can bulunacağını göstergesidir (Arslan, 2002: 1544).

Dişi bir ruh olan Toprak Ana kutsal olarak kabul edilmektedir. Toprak Ana ne kadar verimli ise annenin de o kadar doğurgan bir yapıya sahip olduğuna inanılır. Zira anaerkil bir yapı içerisinde değerlendirilen Toprak Ana kadın tarafından keşfedilmiştir. Hayatın devamı için gerekli olan bitkileri kadın yetiştirmiştir. Toprak Ana, bundan dolayı kadının dinsel-büyüsel yapısı içerisinde toplumsal açıdan büyük bir değere sahip olmuştur (Eliade, 1991: 123).

Toprak ve kadın (anne) arasında kurulan sıkı bağ kutsal kitap Kuran-ı Kerim’de de kendini gösterir: *“Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için önceden (uygun davranışlarla) hazırlık yapın. Allah’tan korkun, biliniz ki siz O’na kavuşacaksınız. (Ya Muhammed!) müminleri müjdele!”* (<http://www.kuranmeali.net/diyanet-vakfi/bakara-suresi-223.ayet.htm>)

Toprak Ana yeryüzünde bulunan bütün öğelerin anasıdır. Dolayısıyla insanlar için gerekli olan şeyleri onlara sunan dişil bir öğedir (Berktay, 2016: 58). Bu dişil ve kutsal öge, ilk olarak karşımıza kozmogonik mitlerde çıkmaktadır. Bu mitlerde toprak, ilk insanın yaratıldığı nesnedir:

*“Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,
“Bakarak duruyordu, şaşırды birden bire,
“Bir toprak parçacığı, sularda yüzüyordu,
“Toprağın üzerinde, birde kil duruyordu.
“Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba,
“İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba,
“Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil,
“Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.
“İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlik,
“Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik” (Ögel, 2014: 1/468).*

Tanrı’nın ilk insanı topraktan yarattığı bilgisi, bu mitin farklı varyantlarında da yer almaktadır: *“Ülgen, insanoğlunu yaratırken, ellerini topraktan, kemiklerini de taştan yapıp, ona ilk örneğini verdi. Kadını da, erkeğin kaburga kemiklerinden meydana getirdi.”* (Ögel, 2014: 1/499).

İnsanoğlunun topraktan yaratıldığı hususuna Kuran-ı Kerim’de de yer verilmiştir: *“Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir özden yarattık.”* (<http://www.kuranmeali.net/muminun-suresi-12.ayet.htm>).

Sadece Türk mitolojisinde değil diğer milletlerin mitolojilerinde de toprağın önemli bir yeri vardır. Örneğin eski doğu inançlarında Toprak Ana en çok saygı duyulan varlıktır (Kafesoğlu, 1980: 43). Ayrıca Toprak Ana’nın Gök Tanrı ile evli olduğuna ve göğün üçüncü katında yaşadığına inanılmaktadır (Eliade, 1991: 123; Karakurt, 2012: 739).

Yeni doğan çocuğun toprağa yatırılması birçok Türk toplumunda uygulanan bir âdettir. Toprak bazen beşik, bazen de verimliliğinden dolayı canlı olarak kabul

edilir. Topraktan meydana gelen her şey hayat bulur, toprağa dönen her şeye de hayat verilir (Eliade, 2005: 294, 295, 300).

Şamanist düşüncede ise Toprak Ana şekil değiştirerek karşımıza çıkmaktadır. Şamanlar toprak, hava, su, dağ ve ateşi kutsal kabul ederek bunların bir iyeyi olduğuna inanırlar. Yaptıkları ayinlerde onlara hitaben dualar okurlar. Toprak Ana ise kendisini tepe, çukur ve mağaraya yapılan bu dualarda gösterir. Bundan dolayı bu yerler kutsal olarak kabul edilir (Kalafat, 2004: 123).

Bazı Türk topluluklarında ise Toprak Ana'ya doğrudan dua okunmaktadır. Bu bağlamda Tuva Türkleri dualarında Toprak Ana'ya şu şekilde yakarırlar:

“Toprak Ana bana mutluluk bahşet.

Toprak Ana bana şans bahşet.

Toprak Ana çocuklarıma bak.

Toprak Ana evimi koru” (Arıkoğlu, 2002: 311).

Duadan da anlaşılacağı üzere Toprak Ana, onların gözünde Tanrı konumundadır. Zira ondan ancak bir Tanrı'nın yapabileceği şeyler istenmiştir.

Verilen bu bilgilerden hareketle Toprak Ana'nın özellikleri ve fonksiyonlarını şöyle belirleyebiliriz: Kutsal ve dişi bir ruh olan Toprak Ana, hayatın bütün evrelerinde ve insanın varoluşunda ana etken durumundadır. Yer kültürü içerisinde bulunan Toprak Ana besleme, yaşam verme ve insanları barındırma fonksiyonlarına sahiptir.

Toprak Ana ve ana (kadın), üretkenlik, beslenme, doğurganlık, verimlilik gibi işlevleri dolayısıyla benzer özelliklere sahiptirler. Zira yer kültürü içerisinde önemli bir yeri olan Toprak Ana, bütün varlıkların annesi kabul edilmiş ve bundan dolayı kutsal sayılmıştır. Dişil bir varlık olan Toprak Ana, sayısız bedene can vermiştir. Toprak Ana olmadan verim, üretim ve bereket olmaz. Toprak üretkenliğiyle dolayısıyla da ana rahmine benzer. Ana rahmi nasıl soyun devamını sağlarsa toprak da aynı fonksiyonu yerine getirir. Ana rahminden çıkan bir çocuk ve Toprak Ana'dan çıkan herhangi bir ürün yeryüzünde hayat bulur. Yeryüzünde süren bu hayat, yine Toprak Ana'nın bağrında sonlanır. Sonuç olarak Toprak Ana, hem hayat vermekte hem de hayatı yeniden başlatmak için sonlandırmaktadır diyebiliriz.

I.1.1.40. Ud (İnek) Ana

Türk, Altay ve Moğol inanışlarında İnek, tanrıça olarak bilinmektedir. Bazı Türk boyları örneğin Kırgız Türkleri, soylarının inekten türediğine inanır (Karakurt, 2012: 767; Ögel, 2014: 2/679). Ud Ana'nın en eski görünümü Sümerlerde karşımıza çıkmaktadır. Sümer kahramanı Gilgamesh'ın anası *Tanrıça Nin-sun*, inek şeklinde tasavvur edilmiştir (Mollaibrahimoğlu, 2008: 28).

İnek Tanrıça, *Uy Ana* ve *Ud Ana*, Moğollarda ise *Üne (Üneğe) Ece* olarak bilinir. İnek Ana'nın sığırları koruduğuna ve boynuzundan dolayı gücü sembolize ettiğine inanılmaktadır. Boynuz aynı zamanda ay şeklini de andırmaktadır. Çocukların koruyucusu olan Umay Ana inanışında da ay şeklinin izleri mevcuttur. Yukarıda da belirtildiği gibi Kırgız Türkleri İnek Ana'yı ilk anaları olarak bilmekte ve bu ananın bir mağarada yaşadığına inanmaktadırlar. İnek Ana'nın mağarada yaşadığından hareketle mağarada bulunan boynuzlara ip bağlayarak çocuk isteme ritüeli, bu inancın devamı olarak değerlendirilebilir (Karakurt, 2012: 767).

Görülebileceği üzere İnek Ana, kutsal ve dişi bir ruh olarak karşımıza çıkmaktadır. Koruyucu bir iye olan İnek Ana, bu fonksiyonuyla anne ile benzerdir. Bazı toplulukların İnek Ana'dan türediklerine inanması ise ineğin inanç kültüründe etkin bir rol oynadığının göstergesidir.

I.1.1.41. Umay (May Ene, Payana, Bayana, Uluğ) Ana

Türk mitolojisi içerisinde yardımcı ve koruyucu bir iye olarak karşılaştığımız Umay'ın kelime anlamı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kaşgarlı Mahmut, Umay kelimesini "*son, kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne*" olarak açıklamıştır. Umay kelimesinin "*çocuğun anne karnındaki eşi*" anlamı da vardır (Atalay, 1985: 1/123). Radloff, Umay kelimesini *kadın ilah* olarak açıklamıştır. Bunun yanı sıra Şorlarda ölen kişiye rehberlik ederek ruhu ve çocukları koruduğuna inanılan varlık olarak tanıtılmıştır (Potapov, 1996: 216). Kara Tatarlar arasında da yaygın bir inanç olarak karşımıza çıkan Umay Ana ile ilgili Verbistkiy şunları söylemektedir: *Umay enezi, Umay ençezî, Umay içezî*, gençleri ve ölü ruhları koruduğuna inanılır. Katanov tarafından aktarılan Umay'a yapılan bir duada, onun fonksiyonu hakkında genel bilgiler bulunmaktadır: "*Sana anam İmay, yiyecek veriyorum, bu fincandakini iç... Senin çocuklarının (yani insanların) ipi sağlamlasacak ve yaşlı ve genç kardeşler (erkekler) çoğalacak! Beşiklerinin*

(çocuklarının) ipi sağlamlaşacak ve yaşlı ve genç kız kardeşler (kadınlar) çoğalacak.” (Potapov, 1996: 218).

Eski Türk Sözlüğünde ise Umay, “*Umai: çocuğun anne karnındaki yatağı, çocuğun yeri, ana rahmi. Tibetçe’de uma-anne, Volga’da yaşayan Tatarlar arasında uma-periton, Moğollar arasında ise, umay karın*” şeklinde açıklanmıştır (Dıykanbayeva, 2009: 90).

Umay kelimesinin menşei ile ilgili ise Fuzuli Bayat şu bilgileri vermektedir: Umay, Mitolojik (Yer) Ana ile Ay Tanrı inancının birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. *Um+ay* şeklinde karşımıza çıkan Umay, ay merkezli inanç sistemidir (Bayat, 2016a: 77). Çinli Türkologlar ise Umay kelimesinin menşeinin *um* ve *ay* kelimelerinden oluştuğunu dile getirmişlerdir. *Um* kelimesi, kadının cinsel organını ifade eden *am / em* kelimesinin şekil olarak değişmiş hâlidir. *Ay* kelimesi ise cinselliği ve kadını sembolize etmektedir. Bunlardan hareketle Umay, “dölleni doğuran kadın ilah”tır. Tatar inançlarında ise Umay için *ama, eme, imi, emeci, emecek* ve *imçek* kelimeleri kullanılmaktadır. Yani Umay kelimesinin kök olarak hem anne hem de doğum ile ilişkisi vardır (İnayet ve Öger, 2009: 1184).

Abdulkadir İnan ise bu kelimenin Sanskritçeden geldiğini ve Hint kökenli olduğunu ileri sürmüştür. İran edebiyatında da rastlanan bu kelime söylencelerde *Hüma* veya *Hümay* olarak geçmektedir (İnan, 1995: 37). Bu ruhun İran mitolojisindeki *Homay-Homa* ilahesi ile benzer özelliklere sahip olduğunu da belirtmektedir (İnan, 1998: 397). Umay, Hint mitolojisinde de bilinen bir ruhtur. Bu mitolojide adı *Uma* olarak geçmektedir. *Uma*, kelime olarak ışık anlamına gelmektedir. Işığın, ay ve güneş ile bağlantısından dolayı Umay ilahesi ile de ilişkisi vardır. *Uma*, metinlerde Hint tanrısı Siva’nın karısının adı olarak karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu, 2011: 44).

Bu konu üzerine çalışan bir başka araştırmacı olan Katonoff, *Imay* kelimesini Havva olarak çevirmiştir (İnan, 1998: 398). Roux ise Kaşgarlı Mahmut’un ana rahmi olarak açıkladığı Umay’ın kelime anlamının doğru verildiğini, çocukları ve anneleri koruduğundan dolayı bu işlevi yerine getirdiğini açıklamıştır. Umay, aynı zamanda imparatoriçe veya hatun anlamlarına da gelmektedir (Roux, 2011: 134). Hikmet Tanyu ise *Uma* kelimesini ana olarak açıklamış ve Umay’ın bir tanrıça olmadığını onun koruyucu bir melek olduğunu ileri sürmüştür (Tanyu, 1980: 32).

Umay kelimesinin geçtiği ilk yazılı belge *Orhun Abideleri*'dir. Bu yazıtlarda Umay, kadın olarak geçmektedir (Bayat, 2016a: 49). Kül Tigin yazıtında (D 31), Bilge Kağan annesini çocukların koruyucusu olan Umay'a benzetmiştir: "*Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kültigin erkeklik adını elde etti.*" (Tekin, 2010: 33). Bunun yanı sıra Tonyukuk yazıtında ise Umay Ana, Tanrı ve yer-su ile birlikte geçmekte ve bu ruhların Göktürlere yardım ettiği vurgulanmaktadır: "*Tenri umay iduk yer sub basa berti erinç neke tezerbiz.*" (Orkun, 1994: 113).

Genel anlamda Umay Ana, söylencelerde *ilahe* olarak yer almıştır. Umay Ana, halk inançlarında ise *Ana-Ene*, *ilahe* veya *melek* olarak geçmektedir (Beydili, 2015: 581-582).

Türk dünyasında Umay karşılığında kullanılan kelimeler ve bu kelimelere verilen anlamlar oldukça çeşitlidir. Bu kelimeleri ve bunların anlamlarını şu şekilde verebiliriz:

Altaylar: Umay, Imay, May / Çocuklara koruyuculuk yapan tanrıça.

Altay-Sayan Türkleri: Umay / Rahim ve döl yatağı.

Baykal Arkası Buryatları: Umay / Döl yatağı.

Başkurtlar: Imay-ine.

Beltirler: Imay / Çocukları koruyan ruhun tasviri, üç yaşına kadar olan çocukların ruhu.

Eski ve Orta Çağ Türkleri: Umay / Rahim ve döl yatağı.

Evenkler ve Kuzeydoğu Çin Evenkleri: Ome, Omi, Umi, Omisi, Umisi / Döl yatağı, rahim; çocuk ruhlarının aileler arasında eşit şekilde paylaşılmasını kontrol eden varlık.

Hakaslar: Umay, Imay, May, Imay-ine / Çocuklara koruyuculuk yapan tanrıça, mağara.

Kaçınler: Umay, ruh veya koruyucu ruh / Çocukları hastalıktan ve göz değmelerinden koruyan nazarlık.

Karaçay-Balkarlar: Umay-biyçe.

Kırgızlar: Umay Ene, Imay ene / Çocuk, aile koruyucusu, hayvanların çoğalmasını sağlayan ve bol mahsul veren iye.

Kumandinler: İmay-ene, Payna.

Mançular: Omosi, Mama / Doğumun ve soyun koruyucusu.

Nanaylar: Omson-Moma, Omo, Omiya / Çocukların ruhunun olduğu ağaçta bulunan gökyüzünün kadın ruhu, yuva, delik.

Negidallar: Omi / Bir yaşındaki çocuğun canı.

Sagaylar: Umay / Üç yaşına kadar olan çocukların ruhu, Süt Ak Göl'ün sahibi.

Şorlar: Umay, Umay-ene, İmay, May / Üç yaşına kadar olan çocukların ruhu, çocuklara koruyuculuk yapan tanrıça.

Tatarlar: İmay-ine.

Teleütler: Umay, İmay, May, May-ene / Çocuklara koruyuculuk yapan tanrıça.

Tunguzlar: Ome / Döl yatağı, rahim.

Türkhun Evenkleri: Ümük / Yuva.

Türkiye Tükleri: Omaci, Umaçı / Çocukları korkutan ruh.

Yakutlar: İmi-İmı / Kuş şeklinde tasavvur edilen ruh (Bayat, 2016a: 74-75).

Görüldüğü üzere Türk toplulukları arasında Umay Ana farklı adlarla bilinse de fonksiyonu aynıdır.

Ziya Avşar ise Umay Ana'nın on sekiz fonksiyonu olduğunu söylemektedir. Bunların tamamına yakını bereket verme ve korumaya dayalı işlevlerdir. Bu işlevlerden farklı olarak Umay'ın bazen can aldığından da bahsetmiştir (Avşar, 2014: 359-360).

Kuş şeklinde tasavvur eden Umay Ana, hem yeri hem göğü sembolize etmektedir. Fuzuli Bayat'a göre, Umay Ana gök ile bağlantılı bir varlıktır. Mitolojik Ana kompleksinden ayrılan Umay Ana, çocuk ruhlarını gökten alıp getirerek Ülgen'in yanında yerini almıştır (Bayat, 2016a: 68). Seyidov ise Umay Ana'nın dişil bir unsur olan yer kültü ile bağlantısı olduğunu ileri sürmüştür. Kutsal bir mekân olarak bilinen Ötüken topraklarında Türk topluluklarına yardım etmesi bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir (Akgün, / dokupdf.com / download / gemte-ve-bugn-umay-ana-_5a01b6a7d64ab2b9bd681099_pdf).

Türk kültürünün en eski ve kalıcı tanrıçası olan Umay Ana, Göktürkler arasında Gök Tanrı ve Erlik ile aynı noktada olduğu için kut sahibi, yer ile gök arasında iletişimi sağlayan varlık ve ebedî yaşamın simgesi olarak bilinmektedir. Umay Ana aynı zamanda Türklere zafer kazandırmış, ulus ve ordu koruyuculuğunu üstlenmiş bir tanrıçadır. Umay Ana hakkında yapılan araştırmalardan hareketle Göktürkler döneminde gökten inen Umay Ana kut sahibi, doğaya hükmeden, tüm varlıkların koruyucusu, iyelere yaşam veren, ölenleri hayat ağacına götüren, soyun, devletin, yaşamın ve ulusun koruyucusu olan bir varlıktır (Avşar, 2012: 8).

Umay Ana, bir çocuğun dünyaya geleceğini anladığı zaman oraya varır ve gök âleminden getirdiği sütü doğacak çocuğun dudaklarına sürmek suretiyle ona can verir. Doğan çocuğu ve anneyi üç gün boyunca korur (Sertkaya, 2012: 35-36). Bir inanca göre de Umay Ana, koruyuculuk fonksiyonunu yaşam boyunca sürdürür. Doğum sırasında, doğumdan sonra ve hatta çocuk ergenlik çağına ulaştığı zaman da onu korumaya devam eder (Kalafat, 2010: 98).

Umay Ana, çocuklar dışında hayvanları da koruyan bir iyedir. Umay Ana'nın gökyüzünden Tanrı Ülgen tarafından iki kayın ağacıyla birlikte yeryüzüne indirildiğine inanılmaktadır. Nitekim şaman davulunun üzerindeki kayın ağaçları hakkında bilgi verilirken bu hususa şöyle değinilmiştir: *“Biz bastap Ülgen adamnang törende Imay icemeng kada tüstir bu iki kazıng.”* Bu metnin çevirisi şu şekildedir: *“İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana ile beraber (gökten) inmiştir.”* Bu bilgi bize Umay Ana'nın ağaç ile de sıkı bir bağlantısı olduğunu göstermektedir. Bir başka metinde ise Umay Ana'nın yerinin evin üst başı olduğu ve ona zaman zaman saç yapıldığı bilgisi saklıdır: *“Defin törenine iştirak edenler için evde et pişirilir. Mezardan gelenler rakı içerken evin üst başı tarafına üç defa rakı saçarlar ki bu anamız Imay tarafınadır.”* (İnan, 1995: 34-35).

Umay Ana Türk toplulukları arasında çeşitli şekillerde tasavvur edilmektedir. *“Teleütlerde gümüşi renkli, dalgalı saçları olan genç bir kadın olarak tasvir edilir. Çocukları korumak için gökten ışık içinde elinde altın bir yay ile iner.”* Özbek ve Türkmenler arasında ise uzun dalgalı saçlı ve sarışın bir kadın şeklindedir. Umay Ana'nın heykellerde ve bazı kayalar üzerinde de tasvirleri bulunmaktadır. Göktürk döneminden kalan Kudirge kayası Umay Ana'nın resminin bulunduğu yerlerden birisidir. Kayada Umay Ana, ellerini kavuşturmuş ve bağdaş kurarak oturmuş yaşlı bir kadın şeklinde tasvir edilmiştir (Bayat, 2016a: 54-55).

Umay Ana'nın taş ve kayalardaki tasvirlerinde, elinde içinde süt bulunan bir kâsenin olduğu görülmektedir. İnanişaya göre bu kâsenin içinde dünyaya gelecek olan canlılar için embriyonlar yer almaktadır. Buna benzer bir düşünce de eski mezarlarda bulunan küpelerin sarkıntılılarıyla alakalıdır. Buna göre bu sarkıtlar, dünyaya gelecek olan varlıkların embriyonlarına işaret etmektedir (Avşar, 2012: 13-14).

Umay Ana, figür olarak taş ve kayaların dışında takılarda da kendini göstermiştir. Takılar üzerinde bulunan kuş figürü Umay Ana'nın simgesidir. Tan-Şan Kırgızları, Umay Ana'yı gökte bulunan bir kuş şeklinde, Hakaslar ise yeni doğan çocuğa can veren beyaz ya da mavi bir kuş olarak tasavvur etmişlerdir. Takılar üzerinde bulunan ok ve yay ile de Umay Ana'nın çocuklara zarar gelmesini engellediğine inanılmaktadır (Avşar, 2012: 17).

Umay Ana'nın dış görüntüsü ile ilgili bir başka tasvir ise şu şekildedir:

*“Bembeyaz süt gölünden su içen,
Surun Dağında hayat sürdüren
Taç görünümlü başıyla Umay-Ene,
Kıvırcık saçlı başıyla Bay-Kütken
Elinde tutar tacını o altından
Ayaklarını üst üste koyarak oturan
Altın saçlarıyla Umay-Ene...”* (Yüksel, 2007: 22).

Karaçay-Balkar Türklerinde ise Umay Ana, Tanrı'nın kızı olarak bilinmektedir. Onunla ilgili olan ve aşağıda verilen türküde Umay Ana'nın fizikî özelliklerini görmek mümkündür:

*“Nart oğulları Tanrı kulları
Nart oğulları yiğit evlatları
Nart oğulları anaları kurt
Çok sevdikleri Umay-biyçedir
May-biyçe Tanrının kızıdır
Umay-biyçe güzeller güzelidir
Vücudu çok hayret vericidir
Vücudu ceylan vücudu gibi
Yürüyüşü yıldızların uçuşu gibi
Boynuzları alnına dikilmiş yarımay
Kanatları kuş kanadı gibi*

Gözleri tan yıldızı gibi
Derisi güneş ışığı gibi
Üç ayaklı heybetli güzel Umay
Üç ayaklı geyik Umay
Doğru, sözüne sadık Umay” (Bayat, 2016a: 69).

Güzelliği, yürüyüşü ve kanatlarıyla âdeta bir meleği andıran Umay’ın türküde öne çıkan diğer bir özelliği de doğruluğu ve sözüne sadık olmasıdır.

Hakasların inançlarına göre gökte al ruhlarının arasında oturan bu ruh, çocukların dünyaya gelişini izler ve onları kötülüklerden korur. Umay Ana, bu topluluk arasında beyaz saçlı bir kadın olarak tasvir edilmiş ve insanlarla güçlü bir iletişim içinde olduğuna inanılmıştır. Sagaylar ve Altay-Sayan Türkleri arasında ise Süt Ak Göl’ün sahibi olarak bilinmektedir. Yine Altay-Sayan Türklerinin inançlarında üç boynuzlu olarak tasvir edilmiştir (Bayat, 2016a: 68-69).

Ana rahmiyle bağlantılı dişil bir ruh olan Umay etrafında Türk halkları arasında birçok inanç ve uygulama oluşmuştur. Bu doğrultuda Şor Türklerinde İmay, göbek olarak bilinmektedir. Şor Türkleri *İmay* olarak bildikleri göbeği, akağaç kabuğuna sararak evin içinde bulunan ocağa gömerlermiş. Umay adını hem çocuklarına isim olarak koyar hem de göbek için kullanırlarmış. Teleütler ise ana rahmine *İmay* derler ve onu ocağa yakın yerlere gömerlermiş. Gömerken “*Arpa gibi köklü ol*”, “*Ardıç gibi dallı ol*” şeklinde dualar ederlermiş (Çoruhlu, 2011: 45). Bu dua bize ana rahmini ve dolayısıyla üremeyi simgeleyen Umay Ana’nın aynı zamanda ocak ve soyla da bağlantısını göstermektedir.

Yine Teleütlerin inançlarına göre Umay Ana bir dağ ruhudur ve Sürü Dağı’nda yaşamaktadır (Dlujnevskaja, 1996: 237). Umay Ana’nın izlerine Yakutların inançlarında da rastlanmaktadır. Yakutlarda *Ogo İmita* adlı bir ruh vardır. Bu ruh *çocuk ımısı* olarak bilinmektedir. *İmi* denen ruh kuş şeklindedir. Çocuğun başı etrafında gezer ve öter. Çocuğun başının etrafında gezmesi onun neslinin bereketli olacağı şeklinde yorumlanır (İnan, 1995: 35). Umay Ana, Saka Türkleri arasında ise iyilik yapan bir ruh olarak bilinmektedir. Sakalar Umay Ana’ya *Uluk Ak İne (Ulu Ağ Ana)* demişlerdir. Bunun nedeni Tanrı’ya yaratma gücünü veren Ağ Ana ile Umay arasında bağlantı olmasıdır (Beydili, 2015: 24).

Tunguzlar, Güney Sibiryaya ve Altay Türkleri arasında ise Umay, her zaman çocuğun yanında olan ve onun koruyuculuğunu üstlenen bir varlıktır. Umay bazen

çocuğu terk eder. Şayet geri gelmezse çocuk hastalanır. Umay'ın çocuğun yanında olduğu ise onun gülmesinden belli olmaktadır. Umay çocuğu terk ettiği zaman çocuk ağlar ve hastalanır. Umay'ın geri gelmesini sağlamak için bir kam çağırılır. Şorlar, Sagaylar ve Beltirler arasında bu iyenin üç yaşına kadar çocuğu terk etmediğine dair bir inanış vardır (Çoruhlu, 2015: 45).

Umay Ana'ya tapma, Kırgızlar arasında da yaygın bir inançtır. Onun her şeyin koruyucusu olduğuna inanırlar. Bu inanç günümüzde de devam etmektedir. Araştırmacılar, Umay Ana'nın neslin devamını sağlayan bir iye olduğunu söylemişler ve bu durumu kadın ana kültü ile ilişkilendirmişlerdir. Çocuklar tedavi edilirken “*Benim elim değil Umay Ananın elidir.*” şeklinde bir ifade kullanılır. Eskiden kadınlar Umay Ana'nın, Fatma ve Zühre Ana'nın anası olduğuna inanmışlardır. Çocukları tedavi eden ve çocuğun doğumu sırasında yardım eden kadın, “*Benim elim değil Umay Ananın elidir.*” diyerek Umay Ana'dan yardım isteğinde bulunur. Yeni doğmuş bebeklerin yüzünü Umay Ana'nın yıkadığına dair inançlar da vardır. Bundan dolayı çocukların yüzü her zaman yıkanmaz. Umay Ana sadece çocukların koruyucusu değildir, aynı zamanda insanlar ondan hasat zamanı bolluk ve bereket ister. Hasat bol olduğu zaman insanlar, Umay Ana'nın memelerinden süt akıtığına inanılmaktadır (Dıykanbayeva, 2009: 87-89).

Umay Ana'nın koruyucu fonksiyonu onun savaşçı ve kahraman bir varlık olduğunu da göstermektedir. Örneğin Altay-Sayan Türkleri arasında Umay'ı ok ve yay sembolize etmektedir. Çocukları kötü ruhlardan korumak için kullanılan bıçak, hançer ve makas Umay Ana ile özdeşleşmiş aletlerdir (İnayet ve Öger, 2009: 1185-1186). Bu doğrultuda aşağıdaki efsanede savaşa gitmeden önce Umay Ana'ya yakarılmasının, bu inançla alakalı olduğu düşünülebilir:

“Hoş endamlı, kemerini sıkı bağlamış, doğru sözlü, merhametli, güzel kız Edvisora Ana Hita, insanlara güç kuvvet bahşeden, suyun bol oluşunu sağlayan kutsal ilâhe imiş. O, bütün kötülüğün timsali Acida Hak denilen dev büyüciye karşı savaş ilân eder. Savaştan önce zafer kazanma dileğiyle Kutsal Huma'ya ibadet eder ve ona “Ey hürmetli, kudretli, şans ve mutluluk Tanrısı Huma (Umay)! Bana destek ver, üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü ve bin gücün sultanı Acida Hak'ın üstesinden geleyim” diyerek dua eder. Tanrı ona destek verir. Böylece Ana Hita insanlara belâ ve afet getiren yedi başlı, açgözlü Acida Hak'ı yeryüzünden yok edip insanlara güç kuvvet bahşeder.” (Muhammethacı, 2001: 716).

Uygur Türklerine ait söylencelerde de Umay Ana kültürünün yer aldığı görülmektedir. Bu metinlerde bir ilah olan Umay Ana, çocukların koruyucu ruhu olarak geçmektedir:

“Álemin üzeri, yaratıcı Tanrının yaşadığı yer olup nurlu ve parlak bir mekânmiş. Üstteki parlak mekân ile alttaki karanlık yer arasında Umay varmış. O, evlâtlarına toprak ve su veren “baht ilahı” olarak bilinirmiş. “Umay İlahe” aynı zamanda sevgi ilahı, hamile kadınların taptıkları ilah ve küçük çocukları koruyan ilah olarak kabul edilirmiş.” (İnayet ve Öger, 2009: 1186).

Uygur sözlü kültüründe Umay Ana'nın türevleri olarak değerlendirilen başka varlıklar da bulunmaktadır. Ana Kovuk Hekkide¹ efsanesinde halkını korumak için Yalmavuz adlı kötü ruhlu mitolojik varlıkla savaşan ana, *Çın Tömür Batur Destanı*'nda ise ağabeyini korumak için tek başına ordu ile mücadele eden *Mehtumsula*, Umay Ana'nın sözlü kültüre yansımış varyantlarıdır (İnayet ve Öger, 2009: 1187). Uygur Türklerine ait bir söylencede yer alan ve Umay Ana ile benzer özelliklere sahip olan *Kızılçı Hanım*'la ilgili efsane ise şu şekildedir:

“Orda Hanım'ın güzellikte güneş ile yarışan, kıvraklıkta aydan geri kalmayan Kızılçı Hanım adında, cesur ve bahadır bir kızı varmış. Orda Hanım'ın Hotenli kâfirler ile savaştığı günlerde, Kızılçı Hanım başkalarının engellemeye çalışmasına rağmen, saraydaki kızları yanına alıp, eline kılıç, mızrak ve kalkan alarak kâfirler ile savaşmış.

Kızılçı Hanım, savaşta erkek gibi giyinmiş. Onun bahadırlığı ve gayreti, savaştaki çevikliği hiçbir yığıttan geri kalmamış. Orda Hanım, kızının olağanüstü bir şekilde savaşmasına içinden sevinip dua etmiş. Müslümanlar ise “Maşallah” demişler. Kâfirler savaş meydanında böyle bir bahadırın olmasından büyük korkuya kapılmışlar. Kızılçı Hanım, kendi safına her saldırdığında koşulsuz kırk adım geriye çekilmişler. Düşmanlar, Kızılçı Hanım'ı bir çaresini bulup öldüremezlerse, kendilerinin bu savaştan galip çıkamayacaklarını anlamışlar ve ona tuzak kurmaya karar vermişler.

Kızılçı Hanım'ın eline saplanan oklar zehirle sulandırıldığı için, zehir onun vücuduna işlemiş ve kendinden geçmeye başlamış. Kızılçı Hanım, aniden attan düşerek yere yığılmış. Müslümanların mevzi uzak olduğu için, onu hemen kurtaramamışlar. Çünkü kâfirler sürekli üzerine gelmeye devam ediyorlarmış. Kızılçı Hanım, kâfirlerin kan damlayıp duran kılıcına ve çirkin suratına öfkeyle bakarak, yerden kalkmaya çalışsa da yerinden kıpırdayamamış. Düşmanın vahşet dolu eline düşmek kaş ile göz arasındaymış. Kâfirlerden korkmayı onuruna yediremeyen Kızılçı Hanım, ne yapacağını bilemeyerek, bir göğe bir yere bakıp Allah'a sığınmış. Aniden yer yarılmış ve Kızılçı Hanım'ı koynuna alarak kapanmış. Kâfirler, bu kerameti görünce şaşırıp kalmışlar ve ne yapacaklarını bilemeyerek öfkeyle yere bakmışlar ve geri çekilip gitmişler.

¹ Ana Kovuk Hekkide efsanesi için bk. İnayet, A. (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz / Celmoğuz* (1. baskı) İzmir: Külcüoğlu Yay.

O günden sonra Müslümanlar, Kızılçı Hanım'ı koynuna alan yere gelerek dua ederler ve dilekte bulunurlar.” (İnayet ve Öger, 2009: 1188).

Bu söylenceden hareketle Kızılçı Hanım ile Umay Ana arasındaki benzerlikler şöyle tespit edilmiştir: Kızılçı Hanım “güneş ile yarışması”, “güzelliği”, “erkek gibi giyinmesi”, “cesur olması”, “ok ve yay kullanması” gibi özelliklerinden dolayı Umay Ana ile benzerdir (İnayet ve Öger, 2009: 1189).

Umay Ana Manas Destan’ında “*Koruyucu büyük anamız kutsal Umay’ın kutlu işareti kız kardeşim Kanıkey’in sağ omzunda çıplak erkek çocuktur.*” şeklinde geçmektedir (Dıykanbeyava: 2009: 88). Umay Ana’nın Manas’ın doğumu sırasında orada bulunduğu dair inançlar vardır. Manas’ın doğumu sırasında Umay Ana şu şekilde karşımıza çıkar:

*“Umay-Ene, peridir zati,
Tokatlar yaklaşarak oğlanı.
Tokatına dayanamayıp oğlan,
Dünya kapısını araladı.
Hakkın emridir, çıkıver.
Söylediklerime kulak ver dedi Umay.
O zaman çocuk şöyle der:
Yoluyla gönder beni,
Rızkım benim nerede hani
Aniden tokat vurdu,
Vurmasını emretmiş yüce Allahım” (Yüksel, 2007: 23).*

Çeşitli Türk topluluklarının yaptığı bazı törenlerde de Umay Ana kültürünün ve inancının ön plana çıktığı ve bu törenlerde Umay Ana’ya âdeta bir Tanrı gibi dua edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda Hakaslarda çocuğu olmayan kadınlar bir tören düzenleyerek Umay Ana’ya dua eder ve ondan kendilerine çocuk vermesi için yardım isterler:

“Hakaslara göre çocuğu olmayan kadınlar için İmay tartar merasimi düzenlerlermiş. Bu merasim için davet olunan Şaman kamlık yaparak İmay tashıl dağına kalkar, orada bulunan bebek kutunu (mayını) ele geçirip geri döner. Geri dönen Şaman, kutsanmış bir kasa sütü kadının başına koyar ve güneşin hareketi istikametinde üç defa kadının etrafında dönerek şöyle der:

- Huray, huray huraylarım kut olsun.

Sonra Şaman, davuluna üç defa vurarak davula yerleştirdiği bebek ruhunu (ımayı) sütün içine bırakır.

Çocuğu olmayan kadın da süt dolu kasadaki bütün sütü yavaş yavaş içer. Bu müddette kasayı Şaman tutar, kadın ise iki eli ile sıkı bir şekilde kulaklarını kapatır.

Hakasların inancına göre bu merasimden sonra bebeğin ruhu kadının rahmine inmiş olur ve bu vesileyle kadın hamile kalmış olur.” (Bayat, 2016a: 65).

Kumandin şamanları ise hamile bir kadının zor doğum yapacağını anladıkları zaman şu sözlerle Umay Ana’yı yardıma çağırırlar:

“Işıklı açık gökten uçarak gel

Umay ana, kuş ana

Deliği açık koy

O kendi yoluyla çıksın” (Bayat, 2016a: 58).

Kırgızlar arasında ise yeni doğan çocuk için *beşiktoy* adı verilen bir tören yapılır. Bu merasimde toplum arasında saygınlık kazanmış bir kadın, yeni doğan bebeği alarak onu beler. Bu sırada şu sözlerle dua eder: *“Bismillah benim elim değil Umay Ananın eli.”* Bu inanç ve uygulamalar günümüzde de devam etmektedir. Teleütlerde de ay doğduğu zaman çocuğu beşiğe belerler ve Umay Ana’yı simgeleyen beyaz bezi beşiğe bağlarlar (Dıykanbayeva, 2009: 91).

Kırgız Türkleri ayrıca *Alaslama* adını verilen bereket ayinlerinde de Umay Ana’ya yakarır ve ondan bereket isterler. Bu tören görünüm olarak Umay Ana’ya benzeyen bir kadın tarafından yapılmaktadır:

“Alas, Alas [Alas alas]

Ar baleden kalas [Ar beladan halas]

Aydan aman cıldan esen bololu [Aydan aman yıldan esen olalım]

Eski cıl ketti [Eski yıl gitti]

Canı cıl keldi [Yeni yıl geldi]

Canır cılıbız [Yanar yılımız]

Cakşılıktın cılı bolsun [İyiliğin yılı olsun]

Tokçuluktun cılı bolsun [Tokçuluğun yılı olsun]

Koroobuz malga tolsun [Ahırımız hayvanla dolsun]

Elibiz danga tolsun [Elimiz tohuma dolsun]

Cer ayrılıp kök çıksın [Yer ayrılıp gök çıksın]

Elibizge beykut bersin [İnek memesi ayrılıp süt çıksın]

Curтта tınçtıк bolsun [Yurtta huzur olsun]

Balasızga bala ber [Çocuksuza çocuk ver]

Tukumsuzga tukum ber [Tohumsuza tohum ver]

Calpıbizdi Tenir koldosun [Hepimizi Tanrı kollasın]

Oomiyn” [Amin] (Bayat, 2016a: 67).

Şaman ayinleri sırasında okunan dualarda Umay Ana’ya soyun devamı ve beslenme için yakarılmasının yanı sıra ona sunulan saçılardan da bahsedilmektedir:

“...Umay anam, sana aş veriyorum, ye! Geceleri bizi koruyor, gündüzleri bizi bekliyorsun! Mukaddes ayın adını anarak beyaz ineğin südiyle seni besliyorum. Ellerin masum kızların elleri gibi temizdir, her gün seni takdis ediyoruz! Bizi sağ avucunla oynat, sağ memenle besle! Beşik bağlarımızı berk eyle! Küçük büyük kardeşler çoğalsın! Başımızın altındaki yastıklar dağılmasın! Yakalarımızdaki düğmelerimiz çözülmesin! Önümüzde ay parlansın, çevremizi güneş aydınlatsın: Köklerimiz şeytan koparmasın! Büyük yaradan yakarışımızı kabul etsin!..” (İnan, 1995: 699).

Faruk Çolak’a göre Umay Ana’nın Türkiye’nin bazı yörelerinde ve Makedonya’da hakkında efsaneler anlatılan Sarıkız ile de ilişkisi vardır. Araştırmacı, Umay kültürünün izlerinin Sarıkız şahsında yaşatıldığı düşüncesindedir. Sarı rengin Umay’la ilişkilendirilmesini ve Sarıkız adına yapılan ziyaretlerin genellikle çocuk sahibi olma, bereket, evlenme ve şifa için ziyaret edilmesini ise buna bağlamaktadır (Çolak, 2015: 215-222).

Görülebileceği üzere geçmişten günümüze Türkler arasında Umay Ana ve onunla ilgili inançlar daima önemini korumuştur. Umay’la ilgili inançların büyük bir çoğunluğu onun koruyuculuğu etrafında şekillenmiştir. Ancak Umay Ana, bazen kötülük yapan bir varlık olarak da karşımıza çıkmaktadır:

Konya ve çevresinde yaşayan kadınlar çocukları korkutmak için ya da susturmak için “Umacı geliyor” veya “Umaç gelecek, sizi götürecektir” şeklinde ifadeler kullanırlar (Bayat, 2016a: 52). Kayseri ve çevresinde ise çocukları korkutmak için “Hommu-Hommucuk geliyor” şeklinde bir kullanıma rastlanmaktadır (Kalafat, 2010: 100). Anlaşılacağı üzere bu tür kullanımlar çocukların koruyucusu Umay Ana’nın fonksiyonunun değiştiğini, çocukları ürküten ve onlara kötülük yapma potansiyeline sahip bir varlığa dönüştüğünü göstermektedir.

Umay’ın tüm bu fonksiyonlarının yanı sıra Humay veya Hümay kuşu ile de bağlantısı vardır. Devlet kuşu olarak bilinen Umay, Osmanlı döneminde Hümayun ile de ilişkilendirilmiştir. Bu anlayışın oluşmasında egemenlik gücünün gökten geldiğine inanılmasının etkisi vardır (Beydili, 2015: 586).

Umay Ana baht, talih ve devlet anlamları ile de karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda verilen efsanede Umay Ana, bu özellikleriyle yer almaktadır:

“Âlemin üstü, yaratıcı Tanrı'nın yaşadığı yer olup ışıklı aydınlık bir mekân imiş. Üstteki parlak yer ile alttaki karanlık yer arasında Umay yer almış olup evlâtlarına toprak ve su kaynağını bahşeden baht ilâhesi olarak adlandırılmış. Yine Umay sevgi ilâhesi, hamile kadınların tapındığı ilâhe ve küçük çocukların koruyucusu olarak da görülürmüş.” (Muhammethacı, 2001: 714).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Umay Ana'nın özellikleri ve fonksiyonları hakkında şunları söyleyebiliriz: Türklerin dışında diğer milletlerde de bilinen Umay Ana tanrıça, ilâhe, melek, imparatoriçe, hatun ve ışık kelimeleriyle tavsif edilmiştir. Türk düşüncesinde ise gökyüzünden yeryüzüne kayın ağacı ile birlikte indiğine inanılan Umay Ana, Mitolojik (Yer) Ana'dan ayrılarak ayrı bir kült hâline gelmiştir. Türk toplulukları arasında adı değişmekle beraber aynı fonksiyonları yerine getirmektedir. Çocukların koruyucusu olan Umay, aynı zamanda bütün varlıkları da korumaktadır. Ailelere çocuk veren ve soyun devamını da sağlayan Umay Ana'dır. Bu nedenle ocak kültü ile arasında bir bağ bulunmaktadır.

Umay çocuk vermesi ve soyun devamını sağlamasıyla ana rahmi, doğurganlık, üretkenlik, bereket ve verimliliği sembolize etmektedir. Mağara, yuva, yurt, vb. gibi unsurlar da Umay Ana'nın sembolik değerlerindedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Umay Ana, gökyüzünden inmesi ve soyun devamını sağlayarak yeryüzündeki hayatıyeti devam ettirmesiyle dişi ruhlar kategorisinde en üst derecede yer almaktadır.

I.1.1.42. Yayıçi Ana

Gökyüzünde yaşadığına inanılan bir iyedir. Fuzuli Bayat, *Kuday Yayıçi* de denilen bu ruhun göğün beşinci katında; Deniz Karakurt ve Bahattin Uslu ise *Enem Yayıçi* adındaki bu iyenin göğün dördüncü katında yaşadığı görüşündedir (Bayat, 2015b: 49; Karakurt, 2012: 825; Uslu, 2016: 119). Radloff'a göre bu iye, göğün beşinci katında koruyucu meleklerle birlikte yaşamaktadır (Radloff, 1956: 12).

Çocuklara ruh veren Yayıçi Ana, farklı adlar ile de anılmaktadır: *Enem Yayıçi, Kuday Yayıçi, Yayaklar (Yayanlar, Yayağanlar), Yayguçi, Zayaçi (Zayıçi, Dayuçi)*, vb. (Bayat, 2015b: 49; Karakurt, 2012: 825). Başlangıçta Mitolojik (Yer) Ana kompleksi içerisinde yer alan Yayıçi Ana, zamanla ondan ayrılmış ve ayrı bir kült hâline gelmiştir (Bayat, 2015b: 333).

Yayıçi Ana, doğum olayı gerçekleşeceği zaman Bay Ülgen'in emri ve Süt Ak Göl'den aldığı kuvvetle yeni doğacak çocuğa ruhunu verir. Yayıçi Ana'nın insanların

sağ omzu üzerinde bulunduğuna ve onların iyiliklerini yazdığına inanılmaktadır. Bu ana, insanın ömrü boyunca yanında bulunur. İnsan öldükten sonra insanın yaptığı iyilik, kötülüklerden fazlaysa Körmes onu terk eder ve Yayıçi Ana onu koruması altına alır. Şayet bir insan kötülük yaparsa Yayıçi Ana da o insanın ruhunu terk eder ve yerini Körmes'e bırakır (Radloff, 1956: 12).

Yayıçi Ana'nın doğumdaki fonksiyonu söylencelerde biraz daha farklıdır: Buna göre çocuğun ruhu bir kurt içerisinde anne bedenine girer ve doğum iyisi Yayıçi, onun ne kadar yaşayacağına dair bilgi verir. Yakut inanışlarında çocuk ruhu bir kuş şeklinde gelerek çocuğun bedenine girer. Doğum gerçekleşikten sonra ise Yayıçi Ana, koruyuculuk fonksiyonunu Ayısıt Ana'ya bırakır (Uslu, 2016: 119).

Şaman inançlarında da Yayıçi Ana'ya yer verildiğini ve ayinlerde şamanın Yayıçi Ana'ya hitaben dualar okuduğunu görmekteyiz. Bu dualarda Yayıçi Ana, bir Tanrı konumundadır:

“Beşinci gökteki Yayıçi!

Pislikten temizleyen Süt gölü!

Kindikleri kesen Tapkay!

Sana içten taparım, Yayıçi Kan!” (Radloff, 1956: 49).

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Yayıçi Ana, *Yaratıcı Tanrıça*'dır. Tıpkı Kübey Ana ve Ayısıt Ana gibi anne karnında bulunan çocuğa can verir. Aynı zamanda *İyilik Tanrıçası* olan bu ruhun, insanların iyiliklerini yazdığına ve kötülük yaptıkları zaman onları terk ettiğine inanılmaktadır. Yayıçi Ana'yı insanlara can vermesi, onların iyiliklerini kaydetmesi, ömürleri boyunca onların yanında bulunması dolayısıyla iyilik meleği olarak değerlendirilebiliriz. Tüm bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu iyenin kaynağını, Umay Ana kültüründen aldığı sonucuna ulaşabiliriz.

I.1.1.43. Yel Ana

Türk toplulukları arasında *Cel (Çel, Şil, Cil) Ana, Çal Mama* adlarıyla bilinen bu ruh *Rüzgâr Tanrıçası*'dır (Karakurt, 2012: 840). Bu iye, Macarlar arasında *Szel Anya* olarak bilinmekte ve onun bir mağarada yaşadığına inanılmaktadır. Macarların inançlarına göre bu mağaranın etrafında şiddetli fırtınalar esmektedir. Yel Ana ise bu mağarayı kötülüklerle karşı korumaktadır (Uslu, 2016: 339).

Özbek Türkleri, rüzgâr çıktığında bu iyeye “Çal Mama, Çal Mama” şeklinde seslenerek ondan rüzgârı dindirmesi için yardım isterler (Karakurt, 2012: 840).

Görüleceği üzere Yel Ana, Türkler arasındaki inanca göre bir doğa olayı olan rüzgârın esmesini kontrol etmektedir. Özbek Türklerinin rüzgâr çıktığında ondan yardım beklmelerini, bu iyenin rüzgârın zararlarını önlemesiyle açıklayabiliriz. Bu durumda Yel Ana'nın en belirgin fonksiyonu koruyuculuktur diyebiliriz.

I.1.1.44. Yenbike Ana

Yenbike Ana adı ilk kez *Ural Batır Destanı*'nda karşımıza çıkmaktadır. Destanda Yenbike Ana ve eşi, dünyadaki ilk insanlar olarak yer almaktadır (Adıgüzel, 2006: 2). Destanda iki eşin tanıtıldığı ilgili kısım şu şekildedir:

*“Geçmiş geçmiş zamanda,
İnsan vücuda gelmemişken,
Gelip ayak basmamışken,
Etrafı kuru o yerin,
Varlığını hiç kimse bilmemişken
Dört yanı denizle çevrilmiş
Olan bir yer varmış.
Geçmişte orada olan
Yenbirzi denen yaşlı bir adamla
Yenbike denen yaşlı kadın.
Nereye gitseler
O yerde yol açılmış
Bu yaşlı adam ile yaşlı kadın
Buraya nereden geldiklerini,
Baba ve annelerinin doğdukları yerin
Nerede kaldığını
Kendileri de unutmuşlar
İkisi birlikte o yerde
Ömür sürmeye başlamışlar...”* (Atnur, 1996: 91).

Yenbike ve Yenbirzi kelimesinin kökünde yer alan *yen* hecesi, can veren kişi anlamındadır. Can ise Tanrı tarafından verilmektedir. Yenbike Ana'nın ve eşinin geldiği yer, onlara Tanrı tarafından verilmiş bir cennettir. Türk mitolojisinde ise ilk

insan cennette yaratılmıştır. Bu cennet ebediliğin, bolluğun ve bereketin mekânıdır. (Ergun, 2001: 14).

Dünyadaki ilk insan olan Yenbike Ana ve eşi, aynı zamanda avla ilgili ilk kuralları koyan kişiler olarak bilinmektedir. Avla ilgili ritüeller de ilk olarak *Ural Batır Destanı*'nda karşımıza çıkmaktadır. Yenbike Ana ve eşi, oğullarının ava çıkmadan önce içtikleri kandan içmelerini ve kendileri ile ava çıkmalarını istemezler. Bunun sebebi ise onların belirli bir olgunluk seviyesine ulaşmamış olmalarıdır (Adıgüzel, 2006: 3).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Yenbike Ana, yeryüzünde yaşayan ilk insandır. O ve eşi bolluk ve bereket diyarı olan cennet gibi bir yerde yaratılmış sonradan yeryüzüne gönderilmiştir. Av ritüelleriyle ilgili takındığı tavidan dolayı onun fonksiyonunu çocuk koruyuculuğu olarak belirleyebiliriz.

I.1.1.45. Yılan Ana

Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan yılan, “*Sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı, yerdegezen, uzun hayvan.*” (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid) olarak tarif edilmektedir. Yılan, Türk toplulukları arasında çeşitli adlar ile bilinmektedir: *Cılan, ilan, cilan, dilan, julan, çılan, şılan, zılan, çulan, selen* (Orozobaev, 2012: 4; Küçük, 2013: 129). Anadolu’da ise, *babaköş, bozyürük, kıvrık, çapar, emecen, yüğrük, mersini, uzun kız yılan* karşılığında kullanılan kelimelerdir (Mollaibrahimoğlu, 2008: 22). Yılan, söylencelerde bazen dişil bazen de eril bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizim konumuzu ilgilendiren ise yılanın dişil yönü ve dolayısıyla anne fonksiyonudur. Nitekim Jung’a göre yılan da “yutan ve boğan” diğer hayvanlar gibi bir anne sembolüdür (Jung, 2017: 22).

Yılan Ana’nın bel kısmından aşağısının yılan, üst kısmının ise insan görünümünde olduğu tasavvur edilmektedir. Bütün yılanlara hükmeden Yılan Ana’nın diğer bir adı ise *İşbüke*’dir (Küçük, 2013: 129).

Yılan Ana, sadece Türk mitolojisinde değil diğer milletlerin mitolojilerinde de önemli bir varlık sayılmıştır. Yılan insanların mutluluğa erişmesinde ve ebedî yaşamın son bulmasında kısacası hayatın her devresinde etken olan bir varlıktır. İslam’ın kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim’de geçen bir efsanede Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın cennetten kovulmasına neden olan hayvan yılanıdır. Yılan, İblis’e inanarak

onu kendi vücudunda saklar ve cennete getirir. İblis'in tuzağına düşen Âdem ve Havva dünyaya gelirler. Bundan dolayı Hz. Âdem ve Hz. Havva, ebedî âlemden uzaklaşıp dünyada ölümlü olarak yaşamaya mahkûm edilirler. Yılan, cennette bulunan sonsuzluğun simgesi olan elmayı Havva Ana'ya vererek ona doğurganlık ve annelik fonksiyonu kazandırmıştır (Orozobaev, 2012: 6; Mollaibrahimoğlu: 2008, 22). Bu bilgiden hareketle yeryüzünde yaşamın, doğumun ve insan soyunun üremesinin Yılan Ana ile başladığını söyleyebiliriz. Bu durumda yılan, soyun türemesini sağlamak için âdeta bir ana fonksiyonu üstlenmiştir.

Türk kültüründe ise şeytanî bir varlık olarak değerlendirilen yılanın, Şamanizm'de yeraltı ilahı olan Erlik ile bağlantısı vardır. Yılan, genellikle karayılan olarak anılır. Bunun sebebi ise karanın yeri temsil etmesidir. Erlik de yeri temsil ettiğinden dolayı yılan ile yakın ilişkisi vardır (Çoruhlu, 2015: 201).

Yılan, hem iyilik hem de kötülükleri bünyesinde barındıran bir hayvandır. Evi koruyan, saadet ve sağlık veren ve bereket sembolü olan bu varlık, aynı zamanda kötülük ve ıstırap kaynağıdır. Hilekâr bir hayvan olarak da bilinmektedir (Biray, 2013: 96). Türk toplulukları arasında da Yılan Ana ile ilgili çeşitli inanışlar yaşamaktadır. Azerbaycan'da ev iyesi, yılan şeklinde tasavvur edilir. Evde yaşayan insanlar ona dokunmadıkça yılan kimseye zarar vermez. Azerbaycan'ın bazı yörelerinde bu yılan sütün verilir ve evin bereketini yılanın sağladığına inanılır. Yılanın küsüp gitmesi veya öldürülmesi, o evde kötülüklerin başlayacağını habercisidir (Bayat, 2016a: 264). Ev iyesinin yılan olarak düşünülmesi ve yılanın evin koruyuculuğu fonksiyonunu üstlenerek o eve bereket getirmesi, tamamen dişil ve annelik yönleriyle alakalı bir durumdur. Yılan âdeta çocuklarının yaşadığı mekânı da himayesi altına alarak onların güvenliğini sağlar.

Yılan, ölümsüzlük fonksiyonunu da taşımaktadır. Yer-su ile bağlantılı olan bu varlık, şaman davul ve kıyafetlerinde de figür olarak yaşatılmaktadır. Şamana yardım eden yılan, aslında koruyucu bir ruhtur. Şamanların dünyaya gelmeden önce ruhlarının bir ağacın üzerinde olduğu daha önce belirtilmişti. İnanışa göre bu ağacın dallarında kuşlar oturmakta, dibinde ise bir yılan bulunmaktadır. Bu yılan imgesi ayinlerde de görsel olarak yaşatılmaktadır. Şaman ayini yapılırken bazı şamanlar, tören alanına yılan biçiminde girerler. Orada bulunan şamanlar da onun hareketini tekrar ederler (Biray, 2013: 97; Çoruhlu, 2015: 201; Seyidoğlu, 1998: 87). Ayinde

yılan hareketlerinin taklit edilmesi ve şaman aksesuarlarında yılan figürünün yaşatılması, şamanın Yılan Ana'nın koruyuculuğuna sığınması olarak düşünülebilir.

Yılan insanların karşısına çeşitli şekillerde çıkar. Yılan Ana, yaşlı bir kadın kılığına girebilir. Bu durumda evde bulunan insanları korkutur. Bunun dışında yılan genç bir kadın şeklinde de insanların karşısına çıkar. Bu durumla ilgili bir efsane şöyledir:

“Bir genç dişi yılan ormanda her gün ney çalan Börübay adlı bir delikanlıya âşık olur ve yılan kanunlarını çiğneyip güzel bir kadın kılığına girerek onunla evlenir. Zamanla hamile kalır ve doğum vakti yaklaşınca kocasından altı gün boyunca evden uzak kalmasını rica eder. Kocasını evinden uzaklaştır ancak, onları gözlemleyen Bakalbey adlı bakşının sayesinde eşinin yılan olduğunu öğrenir. Yılan olan eşi kocasına yeni doğan oğlunu teslim ederek: “Sen bana verdiğin sözü tutmadın ve doğum sırasında gizlice benim yılan olduğumu öğrendin. Yoksa ben sana güvenmiştim. Artık bundan böyle beni insan olarak göremeyeceksin. Oğlumuzu iyi bak! Eğer ağlarsa ağzına at” diye kendi yuvarını çıkartarak Börübay'a verir ve kendisi göle doğru gider. Oğlu çabucak büyür ancak, annesini isteyerek ağlamaya başlar. Babası ona annesinin yılan olduğunu söylese de oğlunu isteğinden vazgeçiremez. Börübay oğlunu eşinin bulunduğu göle götürür ve çoor'unu çalmaya başlar. Çoor sesini duyan kör anne yılan gölden çıkarak onlara yaklaşır. Çocuk kendilerine yaklaşan yılanın annesi olduğunu hissederek ona doğru koşmaya başlar. Oğlunun sesini duyan anne yılan onu ürkütmemek için göle doğru kaçar. Fakat oğlu peşini bırakmayınca geri döner ve oğluna sarılır. Oğlu yılan annesini boynundan kucaklayıp ağlarken gözyaşı yılanın kör olan gözlerine damlar ve yılanda yeni gözler oluşarak eskisi gibi güzel bir kadın kılığına girer ve Börübay ile tekrar evlenir.” (Orozobaev, 2012: 6-7).

Yılanın kötülüğü de simgelediğini yukarıda belirtmiştik. Bu bağlamda anne arketipinin “yutan ve boğan” fonksiyonlarını üstlenen yılan, efsanelerde bazen şahmeran görünümünde karşımıza çıkmaktadır:

“Balık, yılan ve insan vücutlarının birleşiminden oluşan Şahmeran, kimilerine göre bir canavar kimilerine göre ise “yılanların kraliçesi” olarak bilinmektedir. Şahmeran, Siirt bağlarının bulunduğu bir yerde, yüksek bir mağarada bulunmaktadır. Uçsuz bucaksız olan bu esrarengiz mağarada binlerce kuyu vardır. Bu canavarı bulmak için mağaraya giren insanlardan hiçbiri geri dönmemiştir. Bunun nedeni mağaranın altında ve üstünde bulunan kuyuların oraya giren insanları yutmasıdır. Mağaranın içinde diz boyu derinlikte soğuk bir su birikintisi bulunmaktadır. Bu suyun şifalı olduğu ve birçok hastalığa iyi geldiği söylenmektedir.” (Karakas, 2013: 56).

Efsanede şahmeran dışında da anne arketipinin simgeleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda mağara ve kuyu da anne arketipini sembolize etmektedir (Jung, 2017: 22). Bunlar da metinde yutma özellikleriyle ön plana çıkmışlardır. Yılan da başlı başına bir anne imgesidir. Bunun yanı sıra bu yılanın mağara ve kuyu gibi iki anne sembolü ile bir arada yer alması bu imgeyi daha da kuvvetlendirmektedir.

Yılan Ana, yeraltı dünyası varlığı olduğundan toprak ile yakın bir ilişkisi vardır. Sürüngen bir varlık olan yılan, toprağın verimliliğinden faydalanmıştır. Yılanın derisini değiştirmesi bir nevi ana rahminden çıkan çocuğu sembolize eder. Derisini değiştiren yılan yeni bir hayata yol alır. Yeni doğan çocuk da ana rahminden çıktığı an yeni bir hayata adım atar.

Fonksiyonları bakımından ön planda olan anaları bu şekilde tanıttıktan sonra fonksiyonları az olan ve dolayısıyla çok tanınmayan anaları da bu bölümde değerlendirmek istiyoruz. Aşağıda bunlar alfabetik sıra gözetilerek tanıtılmıştır:

I.1.1.46. Akböge Ana

Kırık ve çıkıkları iyileştiren iye olarak bilinmektedir (Çetin, 2014: 33).

I.1.1.47. Bibi Gavhar Ana

Bir annede analık duygusunun olup olmadığını sorgulayan ve analık duygusunun var olmasına yardım eden bir iyedir (Çetin, 2014: 33).

I.1.1.48. Eyke Ana

Kadınları koruyan, onlara akıl veren ve yol gösteren bir iyedir (Çetin, 2014: 33).

I.1.1.49. Ökül Ana

Kırgız Türklerinin inançlarında nikâh kıyılırken gelinin yanında bulunan vekil anadır (Aynakulova, 2006: 105).

I.1.1.50. Öyke Ana

Yol gösterici bir ana ve iyedir (Çetin, 2014: 33).

I.1.1.51. Peşa Ana

Başkurt ve Tatar inançlarında sürülerin koruyucusudur. Peşa Ana, *Utar İyase* ve *İhata İyase* olarak da bilinmektedir (Bayat, 2016a: 86).

I.1.1.52. Yurt Anası

Türk toplulukları arasında *Yurt Anası* veya *Ev Anası* olarak bilenen bu iye, evden birisi ayrıldığı zaman ayrılan kişi ile birlikte gider ve onun yaşamaya başladığı evi koruması altına alır. İki kardeş evden ayrılınca Yurt Anası'nın doğduğuna inanılmaktadır (Kalafat, 2004: 126).

I.1.2. Kötü (Kötü Ruhlu) Analar

Kötü analar, Mitolojik Ana'nın fonksiyonlarının ayrışması sonucu onun kötü özelliklerini alarak ortaya çıkmışlardır. Bu kategoriye giren analar, genel anlamda kötülük yapmaktadırlar. Bunların bazıları sadece çocuklara ve lohusa kadınlara musallat olurken, bazıları erkek kadın, büyük küçük ayırt etmeksizin tüm insanlara zarar vermeye çalışırlar. Bir kısmı ise sadece ayin yapan şamanlara musallat olur. Dolayısıyla bu anaların anne arketipinin genel olarak “yutan, baştan çıkarıcı, zehirleyen ve korku uyandıran” gibi kötü taraflarını sembolize ettiğini söyleyebiliriz. Bu genel özellikler bağlamında her biri farklı fonksiyonlar taşıyan kötü anaları şu şekilde inceleyebiliriz:

I.1.2.1. Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı)

Alkarısı, Türk ve dünya kültüründe karşımıza çıkan demonik bir varlıktır. Umay Ana'nın zıddı olan bu varlık, onun koruyucu fonksiyonunun tersine yeni doğum yapan lohusa kadınlara musallat olur. *Alkarısı, Al Anası, Hal Anası* ve *Albastı* adlarıyla bilinen bu varlık, karşımıza üreme ve çoğalmanın zıddı olarak çıkmaktadır (Kalafat, 2010: 112).

Alkarısı, Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Eski Türklerin *Al ruhu* ile bağlantılı olan bu ruhlar, Mitolojik Ana'dan ayrılmış Gök Tanrı dini inanç sisteminin arka plana atılması ile demonik varlık kazanmıştır (Bayat, 2016a: 322).

Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı) kötü karakterli bir ruh olarak karşımıza çıkmaktadır. Sibirya ve Anadolu Türkleri arasında ilk başlarda iyi bir dışı ruh olduğuna dair bazı görüşler vardır. Uranha-Tuva Türklerinde kamların, kayalıklarda yaşayan bir ruha, “Altı Sarı Albastının” diye hitap edip yardım istemeleri, Kazak ve Kırgız Türkleri kamlarının “Tuu dediği yerde derman olan ey Sarı kız gel” diye bu ruha yardım çağrısı yapmaları bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Bu yüzden Alkarısı, eski çağlarda küstürülmüş ve koruyuculuktan ayrılmış bir ruh mudur görüşü ortaya çıkmıştır (Kalafat, 2010: 117).

Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı) denilen bu varlık, üç farklı şekilde çeşitlenmiştir:

1. Albastı-Alkarısı, güneş ve su ile ilişkilendirilmiştir.

2. Hayvan (keçi, inek, öküz) şeklinde tasavvur edilmiştir.

3. Antropomorflaşarak insan kılığında tasavvur edilmiştir (Bayat, 2016a: 330).

Çeşitli şekillerde karşımıza çıkan Alkarısı, Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı adlı demonik varlıkların bazı ortak özellikleri vardır. Bütün bu demonik varlıkların adları *-bas* kökünden türemiş olup *basmak*, *ezmek*, *zarar vermek*, *mahvetmek* anlamlarını içermektedir. Kara sıfatı gece ile ilgili, al ise ateşle ve gündüz ile bağdaştırılmıştır. *-bas Al+BAS+tı* (Alkarısı, Hal Anası, vb.), *-bas BAS+tı+r+ık* (Ağırlık, Kamos, Enkebit, Hıbillik vb.), *-bas Kara+BAS+an* (Karabastı, Karakura, Kırk Basması, Karamat, Tırnakçı vb.) şekillerinde karşımıza çıkan kelimeler, yöreden yöreye farklılık göstermektedir (Bayat, 2016a: 297). Türk dünyasında bu varlık çeşitli adlarla anılmıştır:

Altaylılarda: Albıs / Albız, Almış

Anadolu'da: Alkarısı, Albastı, Al Ana

Azerbaycan'da: Al Arvadı, Hal Arvadı, Hal Anası

Çuvaşlarda: Alpas, Alpasta

Karaçay-Balkarlarda: Alması

Karakalpaklarda: Albaslı, Olbosti, Martu, Sarı Ene

Kırgızlarda: Albarstı

Kumandinlerde: Almas

Kumuklarda: Albaslı Kadın

Nogaylarda: Albaslı

Özbeklerde: Olbosti, Martu, Sarı Ene

Sibirya Tatarlarında: Sarı Çeç

Şorlarda: Albas

Tofalarda: Albın / Ablın

Tuva'da: Albıs / Albız

Türkmenlerde: Al, Albassı

Uygurlarda: Alvastı (Bayat, 2016a: 323-324).

Bu demonik varlığa Türk kültüründe *humma-yı nifâsî*, *lohusa humması* gibi isimler de verilmektedir (Bayat: 2016a: 344).

Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı) çeşitli şekillerde tasvir edilmektedir. Genel olarak karşımıza şu şekilde çıkmaktadır:

“Uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, bazen zenci suratlı, memelerini masallardaki devler gibi, omuzlarından geriye atabilen, tepesinde gözü olan, çok çirkin al gömlek giyen bir yaratıktır. Küpüne binerek bir gecede Kırım’a gidip gelebilir.” (Acıpayamlı, 1974: 74).

Rıfat Araz’ın *Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği* adlı eserinde fizikî özellikleri şu şekilde tasvir edilmiştir:

“...oldukça esmer, iriyarı, güv ve dağınık kızıl saçları, ince uzun demirden teşekkül etmiş elleri, lohusanın ciğerlerini sökmeye yarayan ince uzun çengelli demir parmakları ile korkunç bir görünümüdür. İri ve dolgun olan göğüslerini omuzlarından geriye doğru atarak dolaşan bu dişi iye, nerede, hangi evde ve ne zaman doğum olayının olduğunu ve olacağını bilir.” (Araz, 1995: 33).

Araz’ın tasviri dışında bu varlık, Türk kültüründe değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

Elazığ ve çevresinde yaşayan Alevîlerden alınan bilgiler doğrultusunda Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı), *“uzun tırnaklı, uzun ve dağınık saçlı, yaşlı, eski püskü siyah elbiseler giyinmiş, eli yüzü kirlî, ucube, yüzü maymuna benzeyen bir kadın”* şeklinde tasvir edilmiştir (Gülbaykücüv, 2012: 33).

Altay Türklerinde ise diğerv bölgelerden farklı olarak *“kırmızı elbisenin aksine kara is gibi görünen bir elbisesi vardır ve kara kadife bir ata biner.”* (Şimşek, 2017: 101).

Erzincan’dan derlenen bir efsanede şu şekilde tarif edilir: *“Saçları pörsük pörsük çok iri göğüslü ve ellerinin parmakları çuvaldıza benzeyen çok çirkin bir kadın...”* (Şimşek, 2017: 101).

Dobruca Türklerinde *“Şişman ve sarışın bir kadındır. Çıplak olduğu söylenen kadın memelerini omzuna atarak gezer.”* (Şimşek, 2017: 101).

Kıbrıs Türklerinde ise bilinenin dışında farklı bir şekilde tarif edilmiştir:

“Al yuvarlak bir şeymiş. Kırmızı çarşaf giyermiş. Korkunç suratlı kadın, kara çarşafli, beyaz tenli, iri yarı şişman kadın, uzun boylu, gözleri tepesinde, korkunç sesli olarak tanımlandığı gibi ağzı köpek ya da kurt ağzı gibi dili sivri olduğu halde bazen cin, bazen şeytan, köpek, kedi ya da lohusanın bir yakınının bir

tanıdığıının kılığında gelir, lohusanın çocuğunu almak için yanına uzanmış.” (Şimşek, 2017: 101).

Halep Türkmenlerinde, *“uzun boylu, iri suratlı, çirkin yapılı, saçları dağınık ve karalar giyinmiş bir kadın olarak tasvir edilir.”* (Şimşek, 2017: 102).

Kırgız-Kazak Türklerinin inanışlarında ise albastının iki çeşidi vardır. Biri *kara albastı* diğeri *sarı albastı*dır. Sarı albastı sarışın bir kadın biçimindedir. Bazen keçi veya tilki suretlerine girer. Kara albastı ciddi ve ağır başlı bir iyedir. Sarı albastı ise hoppa, düzenbaz ve aldatan bir ruhtur (İnan, 1995: 168).

Kazaklarda bu iye, *cadı kadın* ve *küpe giren kadın* gibi isimlerle de anılmıştır. Bu isimlendirme Ulu Ana kompleksinden gelmektedir. Kazakların demonik düşüncelerinde de Albastı genellikle kadın olarak karşımıza çıkmaktadır (Beydili, 2015: 37).

Fergana Özbeklerinde ise bu iye, perişan ve saçları dağınık bir kadın olarak tasavvur edilmiştir. Saçlarının dağınık olması, hayatın başlangıcına işaret ederken bir yandan da onun açgözlü ve kötü bir ruh olduğunu göstermektedir (Beydili, 2015: 40).

Yukarıda verilen tasvirlerden hareketle Alkarısının (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı) genellikle uzun ve dağınık saçlı, şişman ve sarışın bir kadın olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Bu varlığın boyu, saçı, vücudu, el ve ayakları, dudağı, yüzü ve memeleri kısacası dış görünüşü de taşıdığı kötü fonksiyonlarla benzerlik göstermektedir.

Bu iye, genellikle su kenarlarında yaşamaktadır. Su kenarlarının dışında su değirmenleri, samanlık, ağıl ve virane yerlerde yaşadığına inanılmaktadır. Bu demonik varlık, yeni doğum yapmış kadınların ve bebeklerin ciğerini alıp su kenarlarında yemektir (Bayat, 2016a: 326).

Mitolojik bir varlık olan Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı), Türk halk inançlarında kötülükle özdeşleştirilmiştir. Bu iyeyle aynı veya benzer özelliklere sahip olan varlıklar halk arasında farklı isimlerle bilinmekte ve onların yaptığı kötülüklerle dair birçok inanç bulunmaktadır. Bu varlıklar ve onların fonksiyonları aşağıda verilmiştir:

Abaçi: Çocukları korkutmak için halk arasında *“Abaçi geldi, Öcü geldi”* şeklinde ifadeler kullanılır. Kara bir iye olan Abaçi, *Arpaiçi Ana* veya *Arpaiçi Karı* olarak da bilinmektedir (Kalafat, 2004: 41).

Albıs: Tuva Türklerinin şaman dualarında karşımıza çıkan Sarı Albıs'ın, kayalık ve kumsallarda yaşadığına inanılmaktadır (Bayat, 2016a: 326).

Albas: Altaylı Türklere avcılık konusunda yardım eden ve avcılara bol av veren bir varlıktır. Bu varlık, sarı saçlı bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Yakut Türklerinde ise *albas*, kelime olarak aldatmak, hile ve kadın şaman büyüsü anlamlarına gelmektedir (Bayat, 2016a: 326).

Congolos: Yozgat ve civarında ortaya çıkan Congolos, kışın ortasında ve soğukların arttığı zamanda görünmektedir. Bu aylara *Congolos ayı* denilmektedir. Bu varlık açıkta duran yiyeceklere tükürür, idrarını yapar ve çeşitli hastalıklara sebep olur (Duvarcı, 2005: 127).

Çarşamba Karısı / Pazar Anası: Söylencelerde beyaz elbiseli ve elinde değneği olan ihtiyar bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Ormanda veya çölde yaşayan bu varlıklar, çarşamba ve pazar günleri ortaya çıkarak evleri dolaşırlar. Evlerde kimin iş yapıp yapmadığına bakarlar. İş yapan kişileri azarlayarak cezalandırırlar (Petrovici, 2009: 80).

Demirkıynak: Her kılıkta görülebilen ve tuhaf sesler çıkararak insanları korkutan bu varlık, genellikle Bigadiç Dağları'nda yaşamaktadır (Duvarcı, 2005: 130).

Enkebit: İç Anadolu bölgesinde görülen, başında fesi bulunan ve sağ elinin ortası delik olan bir ruhtur. Bu ruhun, uyuyan insanlara zarar verdiğine inanılmaktadır (Duvarcı, 2005: 129).

Erdoy / Ardoy: Azerbaycan'da ve Türkiye'nin Kars, Iğdır ve Artvin yörelerinde görülen demonik bir varlıktır. Atlara musallat olduğuna inanılmaktadır (Bayat, 2016a: 340).

Hıncır Munkur: Yakaladığı insanları boğarak öldüren ve yiyen bir varlıktır (Duvarcı, 2005: 129).

Jelmauz / Celmauz: Karaçay-Balkar inançlarında karşılaştığımız varlık, Mitolojik Ana kompleksi içerisinde yer almaktadır. İnançlarda padişahın kızı olan bu varlık, hayvan eti yiyerek beslenmektedir (Bayat, 2016a: 319).

Jelmauz-Kempir, Dev Karısı, Mestan, Mastan, Mıstan Kempir: Bu varlıklar Mitolojik Ana'nın tam tersi fonksiyonları bünyelerinde barındırmaktadırlar (Bayat, 2016a: 320).

Kamos: Harput ve civarında ortaya çıkan bu kötü iye, yalnız uyuyan insanlara zarar vermektedir. Geceleri ortaya çıkan bu iye, iri yarı bir görünüştedir (Duvarcı, 2005: 127).

Karakoncolos: Yurdumuzun farklı bölgelerinde ortaya çıkan bir varlıktır. Kendine has özellikler taşıyan bu varlık, kışın soğuk günlerinde ortaya çıkar. Karakoncolos, insanlara zarar verir ve sorduğu sorulara cevap veremeyenleri elindeki tarakla öldürürmüş. Böyle bir sona uğramamak için kış günleri evdeki taraklar kaldırılır (Duvarcı, 2005: 126).

Kara Korşak: Erbil'de yaşayan Türkmenlerin eşek, köpek, domuz veya keçi kılığına girdiğine inandıkları kötü ruhlu bir iyedir (Duvarcı, 2005: 127).

Kara-Kura: Erzurum ve Erzincan yöresinde ortaya çıkan bu varlık, lohusa kadınlara zarar veren ve onların ciğerlerini söken kötü ruhlu bir iyedir (Duvarcı, 2005: 127).

Kara Umay / Kara May: Hakas ve Şorlarda karşımıza çıkan bu varlığın Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı) ruhunun şekillenmesinde önemli bir işlevi vardır. Kara Umay / Kara May, Al ruhu gibi tasavvur edilmiştir. Simsiyah olarak karşımıza çıkan Al ruhu inancı, Osmaniye yöresinde devam etmektedir (Bayat, 2016a: 336).

Kayış Ayak: Romanya'da yaşayan Dobruca Türkleri arasında lohusa kadınlara musallat olduğuna inanılan bir ruhtur. Bu iye, hava karardıktan sonra ortaya çıkmakta ve şafakla beraber ortadan kaybolmaktadır (Duvarcı, 2005: 127).

Kepečöken: Gaziantep ve civarında lohusa kadınlara zarar veren demonik bir varlıktır (Bayat, 2016a: 341).

Ursıtarlar: Genellikle Komrat'ta ortaya çıkan bu iye, lohusa kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere zarar verir. Dişil bir varlık olarak bilinen Ursıtarlar'ın çocuğun yazgısını belirlediğine inanılmaktadır (Petrovici, 2009: 84).

Yelmegen: Altay inançlarında karşımıza çıkan bu iye, insan eti ile beslenen bir varlıktır. Kazak masallarında ise *Yalmauz / Jalmauz* olarak karşımıza çıkmaktadır (Bayat, 2016a: 319).

Farklı adlar ile karşımıza çıkan bu varlıkların fonksiyonunda bir değişiklik yoktur. Hepsinin ortak özelliği kötü ruhlar olmaları ve kötülük yapmalarıdır. Bunların bazıları insanlara ve onların yiyeceklerine zarar vermekte, geceleri ortaya çıkıp onları korkutmaktadır. Bazıları yeni doğum yapmış kadınlara ve onların bebeklerine ya da hayvanlara musallat olmaktadır. Bazıları ise belirli gün veya mevsimlerde ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca bu varlıkların başlangıç itibariyle iyi iyeler oldukları da tartışmalı bir konudur. Yukarıda belirtilen görüşlerden hareketle Mitolojik (Yer) Ana içerisinde bulunan bu varlıkların Al ruhu etrafında çeşitlendiği söylenilebilir. Ancak bunlar zamanla kötü fonksiyon kazanmışlar, hatta yeni doğmuş çocuklara bile zarar vermeye başlamışlardır. İncelediğimiz bu varlıklar, masallar ve efsanelerde karşımıza çıkan üvey anne motifi ile bağdaştırılabilir. Üvey anne olarak karşımıza çıkan kadınlar bir anneden beklenenin tersini yaparak çocuklara zarar verir. Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı) da aynı kötülükleri yapmaktadır (Fedakar, 2014: 16).

Sonuç olarak yukarıda çeşitli şekillerde tasvir edilmiş olan Alkarısı (Al, Al Anası, Hal Anası, Albastı) adlı demonik varlık, lohusa kadın ve çocuklara zarar veren, hastalık getiren, öldüren bir ruhtur. Dolayısıyla Umay Ana'nın aksine yok edici bir fonksiyona sahip olan ve yeraltı dünyasında yaşayan kötü ruhlu bir ana olarak tasavvur edilebilir.

I.1.2.2. Erke Ana

Erlik'in kızlarından olan Erke Ana, Türk ve Altay mitolojisinde *Ayartıcı Tanrıça* olarak bilinmektedir. Bu iyeye *İrke Hanım* da denmektedir. Ülgen'e kurban sunmak için yola çıkan şamanı ayartmaya çalışan kötü karakterli bir ruhtur (Karakurt, 2012: 310).

Göge çıkan şamanları ayartmaya çalışan Erke Ana, ileriki bölümlerde hakkında bilgi vereceğimiz Kiştey Ana'nın kardeşi olarak düşünülebilir.

I.1.2.3. Hu Ana

İnsanlara zarar veren, kötülük yapan bir tanrıçadır. Genelde Türk özelde ise Altay mitolojilerinde *Ku Ana*, *Huğ (Kuğ) Ana* olarak da bilinmektedir. İnsanlar arasında nifak çıkararak bu ruh, onları birbirine düşürür ve huzursuzluğa yol açar (Karakurt, 2012: 392).

Huu kelime olarak *ak*, İney ise *ana* anlamına gelmektedir. Kelimenin kökünde *ak* hecesinin bulunması, bu ruhun yaratılışla ilgili bir iye olan Ulu Yer Ana ile bağlantısı olduğunu gösterir. Bazı anlatılarda ise *Huu Hat* olarak karşımıza çıkan bu varlığın adı, *ak kadın* anlamına da gelmektedir (Beydili, 2015: 249).

Hakas kahramanlık destanlarında yer alan bu varlık inanışlara göre merhametsiz, hilekâr bir kadındır ve yeraltında yaşamaktadır. *Altın Arık Destanı*'nda ise karşımıza koruyucu bir iye olarak çıkmakta ve onun yurdu koruduğuna inanılmaktadır. Dolayısıyla incelenen metinlerde fonksiyonunun sürekli değiştiği görülmektedir. Bazen iyi bazen de kötü olan bu varlık ya kurt kılığında, ya ihtiyar bir kadın olarak ya da kara tilki şeklinde görünmektedir. Kadın görünümlü olan bu mitolojik varlığın, kurt kılığına girmesi ise onun kurt kökenli olduğunun bir göstergesidir. Hu Ana'yı davranışları açısından değerlendirdiğimizde ise ahlâkı bozuk olan bir kadın gibidir. Bunun sebebi ise ona yeraltı dünya varlıklarıyla ilişkisinden dolayı seksüellik fonksiyonunun verilmesidir. Aslında bu durum bir bakıma onun bereketli bir varlık olduğunu göstermektedir (Beydili, 2015: 246-248).

Görüldüğü üzere *Huu İney*'in fonksiyonları birbirine karışmıştır. Karşımıza *Bereket Tanrıçası* olarak çıkan bu varlığın, koruyucu özelliğinin de bulunması onu Umay Ana ile bağdaştırmamıza, kötülük yapması, yeraltında yaşaması ve insanlara zarar vermesi ise onu kötü ruhlu varlıklar ile ilişkilendirmemize sebebiyet vermektedir.

Hu Ana, yaşadığı yerden de anlaşılacağı üzere kötülük ile beslenen bir varlıktır. Kötülüğü bünyesinde barındıran bu ruhun tek amacı insanları üzmeştir. İnsanlara musallat olur ve onların birbirlerine kötü davranmalarına sebep olur.

I.1.2.4. Kıştey Ana

Erlık'in kızlarından birisi olan Kıştey Ana, sekiz gözlü olarak tasavvur edilmektedir (Dilek, 2014: 111). Kıştey Ana'nın yapacak herhangi bir işi olmadığı için oyun oynayarak vakit geçirir. Şaman olacak kişi Ülgen'e kurban sunmak için

yola çıktığı zaman Kıştey Ana, diğer kardeşleriyle beraber şamanın yolunu şaşırtmak için ona türlü oyunlar yapar. Şamanı yoldan çıkartarak kendi yataklarına çağırırlar. Eğer şaman onlara kanar ve kurban sunma işini gerçekleştiremezse ruhtar tarafından cezalandırılır. Erlik'in kızlarına şaman dualarında "Utanmaz maskaralar" diye hitap edilmektedir (İnan, 1995: 40).

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kıştey Ana, kötü ruhlu bir varlıktır. Ancak onun kötülüğü şamanı yolundan alıkoymasıyla sınırlandırılmıştır. Amacı şamanı Tanrı yolundan döndürmek ve ibadete engel olmaktır. Bu kötü fonksiyonu nedeniyle kötü ruhlardan olan Alkarısı'na benzetilebilir. Ancak Alkarısı, genellikle lohusa kadınlara ve onların yeni doğmuş çocuklarına zarar verirken Kıştey Ana, şamanlığa aday olan kişilere zarar vermektedir.

I.1.2.5. Satılay Ana

Fesat Tanrıçası olarak bilinen Satılay Ana, kendisini Türk ve Altay mitolojisinde göstermektedir. Uzun ve dağınık saçlı, çıplak ayakları ile gezen bir kadın olarak tasvir edilmektedir. İnsanlarda ruhi hastalıklara sebep olur. Çaresiz gördüğü insanlara kötülük yaparak onları daha çok ruhsal bunalıma sokar ve intihara sürükler (Karakurt, 2012: 647).

Alkarısı gibi demonik iyeler içerisinde değerlendirebileceğimiz Satılay Ana, görüleceği üzere insanlara ruhsal bakımdan zarar verir. Alkarısı sadece lohusa kadınlara ve onların çocuklarına zarar verirken, Satılay Ana bütün insanlara zarar vermektedir. Bu özelliği dolayısıyla onu *Kötülük Tanrıçası* olarak kabul edebiliriz.

II. BÖLÜM
(MENKİBEVÎ ANALAR)

II. MENKİBEVÎ ANALAR

Menkıbe, kelime olarak “*Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye.*” anlamına gelmektedir ([http://www.tdk.gov.tr / index.php?option = com_gts&arama=gts&guid](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid)). Bundan hareketle menkıbevînin ise olağanüstü niteliklere sahip olan ve hakkında menkıbeler anlatılan anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Menkıbevî şahsiyetler hakkında birçok anlatı ve inanç oluşmuştur. Bunlar geçmişten günümüze sözlü kültür ortamında yaşamaya devam etmiştir. Bu anlatı ve inançların önemli bir kısmı, halk edebiyatı çalışmaları kapsamında yazıya aktarılmış ve üzerlerinde çeşitli incelemeler yapılmıştır. Ancak biz menkıbevî şahısları konumuz kapsamında sınırlandırarak sadece ana / kadın fonksiyonuna sahip olanları ele alacağız. Bu doğrultuda aşağıda menkıbevî analar alfabetik olarak sıralanarak bunlar hakkında bilgi verilecektir.

II.1. Fatıma (Fadime) Ana, Ayşe-Fatıma (Fadime, Eşe) Ana

Peygamber efendimizin kızı ve Hz. Ali'nin eşi olan Fatma Ana, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Hz. Ayşe ise Peygamber efendimizin karısıdır. Genellikle adları birlikte anılan bu iki kadın, Umay ve Ayısit Ana'nın İslamî varyanta bürünmüş şekilleridir. Hadime ya da Eşe Hatma olarak bilinen bu anaların, yeni doğan çocuğu yıkayarak tuzladığına ve huyunun kendi huyuna benzemesi için ağzına tükürdüklerine inanılmaktadır (Alptekin, 2014: 6-7).

Peygamber Efendimizin eşi Ayşe ve kızı Fatma ile bağlantılı olarak *Aşapatman Ana* inancı ortaya çıkmıştır. Bu ad Tatarca'ya *Ayşe-Fatma* şeklinde geçmiştir. Çuvaşların dilinde ise *Bibi Fatma* olarak bilinmektedir. Çuvaşların metinlerinde *Aşapatman Ana*, kızıl saçlı, inci dişli, kötülükleri haber veren ve insanları her türlü kötülükten koruyan bir kadın olarak tasvir edilmiştir (Beydili, 2015: 70).

Türkiye'de de Ayşe-Fatma anaların adları, bazı inanç ve uygulamalarda birlikte anılmasına rağmen özellikle Fatma Ana'nın daha ön plana çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda Fatma Ana ve onun etrafında oluşan inanç ve uygulamalar hakkında şunları söyleyebiliriz:

İslamî dönem anası olarak ele alacağımız Fatıma Ana, uğur ve bereketin simgesidir. Peygamber efendimizin ilk eşi olan Hz. Hatice'den doğan Fatıma, Hz.

Hüseyin ve Hz. Hasan'ın annesidir. Bazı özellikleri dolayısıyla birtakım lakaplar almış ve onlarla anılmıştır: *Zehra* (beyaz tenli), *Betül* (el değmemiş), *Hurre* (özgür kadın), *Azra* (kız oğlan kız), *Mübareke* (kutsal kadın), *Tahire* (temiz kadın), *Seyyide*, *Zekiye*, *Raziye*, *Sıdka-i Kübra*, *Meryem-i Kübra*, *Seyyidet-ün nisa*, *Ümm-ül Hasan* ve *Ümm-ül Hüseyin* (Üçer, 1975: 147).

Bazı inanışlara göre Fatma Ana, milattan önce yaşamış bir kişidir. O zamanlarda *Polimat* olarak bilinmektedir. Bu ana, Hindistan'da *Padma*, Moğollarda *Batma* (gömülme batma anlamında ve Nilüfer çiçeği olarak), Budistlerde ise sonsuzluğun simgesi olarak yerini almıştır (Kalafat, 2009: 135-136).

Efsanevî bir şahıs olan Fatma Ana, dünyanın annesi olarak kabul edilmektedir. İnanışa göre Fatma Ana dokuma tezgâhında çalışmaktadır. Fatma Ana'nın dokuduğu şey ise dünya kuşağıdır. Bu kuşak ile ilgili de çeşitli inanışlar vardır. Bu kuşak, bazı Türk topluluklarında Fatma Ana ile ilişkilendirilmekte, *Karı Ninenin Örgüsü*, *Fatma Nene'nin Hanası / Kilimi*, *Fatma Nene'nin Örkeni*, *Yedi Renkli Kilim* veya *Ebem Kuşağı* olarak adlandırılmaktadır. Yine bir inanca göre kim eteğini taşla doldurup onun evinin altından geçerse, eteğindeki taşlar altına dönüşür (Beydili, 2015: 215; Kalafat, 2009: 145). Azerbaycan Türkleri arasında ise Fatma Ana'nın yeni doğmuş çocukları *Hal Anası*'ndan koruduğuna inanılmaktadır (Beydili, 2015: 211).

Fatma (Fadime) Ana ev işlerine, hasta insanlara ve lohusa kadınlara yardım eder. Karı-koca ve akraba-komşuluk ilişkilerinde doğruluğu ve iyiliği savunur. Bereketi, uğuru, canlılığı ve eli sıkılığı sembolize eder (Üçer, 1975: 148).

Fatma Ana'nın şahsı etrafında günlük hayatla alakalı birçok uygulama ve inanç oluştuğundan yukarıda bahsedilmişti. Bu bağlamda öncelikle bazı ritüellerde ve uygulamalarda sıklıkla karşımıza çıkan *Fatma Ana Eli* inancı ile ilgili bilgi vermek istiyoruz:

Kutsal olarak kabul edilen el, simgesel bir varlıktır. El ilk kez Anadolu'daki mağara ve kaya resimlerine konu olmuştur. Nitekim Çatalhöyük bölgesinde yapılan kazılar sonucunda bazı mezarlarda el resimleri bulunmuştur. Alacahöyük ve Hattuşaş bölgesinde ise topraktan yapılmış el şekline benzeyen malzemeler vardır. Alacahöyük Alevî Türk köylerinde ve Sivas'ın bazı Sünnî köylerinde ise ocak duvarlarında el işaretleri vardır. Bunu yapan köylü kadınları şöyle bir açıklama yapmaktadırlar: Uğuru ve bereketi simgeleyen bu el Fadime Ana'nın elidir. Bunun dışında elde

bulunan beş parmağın her biri bir şahsı simgelemektedir. Başparmak Hz. Muhammed'i, işaret parmağı Hz. Ali'yi, orta parmak Fadime Ana'yı, yüzük parmağı Hz. Hasan'ı, küçük parmak ise Hz. Hüseyin'i sembolize etmektedir. Kutsal parmaklar Arap harfleriyle ise Allah'ı simgelemektedir (Üçer, 1975: 148). *Fatma Ana Eli*'ne gerek bitki olarak, gerekse de bir söz kalıbı olarak formel ifadeler içerisinde çeşitli uygulamalarda başvurulmuştur.

Fatma Ana Eli'nin ön plana çıktığı alanlardan birisi doğum ritüelleridir. Hamile kadına doğum yaptıran ebe, "*El benim elim değil, Fadime Ananın eli*" diyerek kadının sırtını ovalar. Bu söylemin altında Fatma Ana'nın doğum yapan kadına yardım edeceği inancı yatmaktadır. Ayrıca hamile kadının doğumu zor olursa *Fadime Ana Eli* denen bir bitkiye başvurulur. Doğum başladığı zaman bu bitki su dolu bir kabın içerisine konulur ve 20-25 dakika boyunca su içerisinde bekletilir. Bu süre sonunda su içinde açılan bitkiyi hamile kadına gösteren ebe, "*Fadime Ana'nın eli açıldı, senin de hacet kapıların açılsın.*" der ve bitki suyunu kadına içirir. Fatma Ana Eli olarak bilinen bu bitki, farklı adlar ile de anılmıştır: *Havva Ana Eli, Meryem Ana Eli, Meryem Çiçeği, Mercan Ana Eli* ve *Hatice Ana Eli*. İstanbul ve çevresinde ise Fatma Ana etrafında gelişen uygulamalardan birisi de *Fatma Ana Yaşmağı* üzerine kuruludur. Zor doğum yapan kadının üstüne doğumu kolaylaştırmak için *Fatma Ana Yaşmağı* konulur. Sivas ve yöresinde doğan kız çocuklarının göbeğinin Fadime olarak kesilmesi, Fatma Ana'nın doğumdaki işlevine diğer bir örnektir (Üçer, 1975: 148, 150-151).

Doğum dışında günlük hayatta başka işler yapılırken de Fatma Ana'ya başvurulur ve ondan yardım istenir. Köyde ya da kentte yoğurt mayalayanlar, yoğurdun iyi tutması için, "*El benim elim değil Fadime anamızın eli*" diyerek ondan yardım isterler. Turşu kurarken, çiçek veya sebze ekilirken aynı sözler tekrarlanmaktadır. Yine hamur mayalayan kadınlar, "*Adım Eşe (Ayşe), hamurum coşa ben fırına gidiyorum ardından ulaş.*" şeklinde ardından da "*Bu el benim elim değil Fadime Anamızın eli*" diyerek Fatma Ana'dan medet umarlar. Ayrıca yemek yapılırken tencere kapağı mutlaka kapalı olmalıdır. Aksi takdirde kadın, "*Besmele çeker ve Fadime Ana gibi ağır taşları*" kapağın üzerine koymazsa "*Şeytanın yemeği götüreceğine*" dair bir inanç vardır. Ev işleriyle ilgili farklı bir uygulama olarak evde geçim ve bereketin artması için "*El benim elim değil Fadime Ananın eli*" denilerek ocağa şeker atılır (Üçer, 1975: 149). Yine yapılan bir işin hızlı ve kolay bir şekilde

bitmesi için “*Kolay gelsin, altın taş olsun, elin kuş olsun, Hızır yoldaşın olsun, Fadime Ana komşun olsun.*” (Üçer, 1975: 151) denilmektedir.

Fatma Ana'nın eve bereket getirdiği inancı birtakım farklı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda eve bereket ve uğur getirmek ayrıca da sevap kazanmak için Fatma Ana ruhu için niyet edilerek helva yapılır. Hatta bazı kadınlar yedi yıl üst üste helva yapar ve bunu dağıtırlar. Yedinci yıl helvanın hazırlandığı gün ev sahibi kadın oruç tutar ve orucunu helva ile açar. Bu uygulamanın ortaya çıkmasının nedeni şu efsanede yer almaktadır: “*Fadime Ana'ya çocukları bir gün gelmişler; “Anne, Hristiyan çocukları ekmeklerine pekmez sürmüş yiyorlar, sen de bize yap” demişler. Fadime Ana çocuklarına: “Siz mektebinize gidin, gelene kadar istediğinizi yaparım” demiş. On beş günde yapılabilecek helvayı, çocukları gelene kadar yapmış, yedirmiş.*” (Tanyu, 1982: 485).

Eskiden günlük hayatta çeşitli işler için kullanılan külün kutsallığı da Fatma Ana'ya bağlı olarak oluşmuştur. Bu doğrultuda Fatma Ana'nın külde ekmek pişirdiğine inanıldığı için yaşlı kadınlar külü kutsamışlardır. Onu atmamaları ve üzerine basmamaları ona saygı göstermişlerdir. Ayrıca külü ezip suda ıslatarak doğum sancısı çeken hamile kadınlara bu suyu içirmişlerdir (Üçer, 1975: 151).

Fatma Ana'nın adının ve onunla ilgili inançların yaşatıldığı alanlardan birisi de söylencelerdir. Nitekim Fatma Ana, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra efsanelerde de saygı duyulan bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatma Ana'nın yer aldığı efsaneler konuları bakımından şu şekilde sınıflandırılmıştır: Fatma Ana'nın meslek piri olduğuna dair efsaneler, insanın fizikî özelliklerini yansıtan efsaneler, ağaçlarla ilgili efsaneler, kuymağın neden yakmadığını konu alan efsaneler, Alevî-Bektaşîlerin eşiğe neden saygı duyduklarını anlatan efsaneler (Kumartaşlıoğlu, 2015: 108-112). Aşağıda bu efsanelerden bazı örnekler verilecektir:

Fatma Ana, bazı kadın mesleklerinin ve sanatlarının öncüsüdür. Bu meslekler bakışılık, ebelik ve ocaklıktır. Aşağıda verilen efsanede Hz. Fatma bakışılık sanatının öncüsü olarak geçmektedir:

“Bir gün Hz. Fatma bir ağacın gölgesinde oturuyordu. Havadan bir kuş gelip bu ağacın bir dalına kondu, dal derhal kurudu. Bu menhus kuşun gölgesi Fatma'nın üzerine düştü. Fatma hastalandı. Hekimlerin ilacı fayda vermedi. Tanrı tarafından kırk eren geldi. Bu erenler bir tuğ dikip etrafında dolaştılar. Fatma iyileşti. Böylece bakışılık, Hz. Fatma'dan bakışılara kaldı.” (İnan, 1995: 86).

Abdulkadir İnan, bakışların İslamiyet'in kabulünden sonra kendilerini meşru bir zemine oturtmak ve mesleklerini devam ettirebilmek için bu efsaneyi uydurduklarını belirtmektedir (İnan, 1995: 86).

Denizli'de ise Hz. Fatma'nın ocaklı kadınların öncüsü olduğuna dair şöyle bir efsane anlatılmaktadır:

“Ocaklı olmak aslında Hz. Muhammet'ten beri süregelen bir iştir. Bir gün Hz. Muhammet ocağı yakar, ocağın başında ona “Bu kül ile suyla, derdi olanları gez, gör, şifa dağıt” diye nida gelir. Hz. Muhammet de bu ocağın külünü alır, hasta bir kişiye sürer, hasta iyileşir. Sonra bir gün Hz. Muhammet kızına, “Fatma, benim işim çok oluyor, çok yoruluyorum, ben sana izin vereyim, bundan sonra hasta olanlara sen şifa dağıt!” der. Kızı Fatma böylece el almış olur. O da şifa dağıtmaya başlar. Zamanla o da yorulunca Hz. Muhammet ona “Komşunun oğlu Lokman'ı yanına al, o da seninle gezsün dolaşsın, sana yardımcı olsun!” der. Böylece Lokman'a da izin verilir. İşte o günden bu güne bu ocaklılık devam edip gelir.” (Kumartaşlıoğlu, 2015: 109).

Verilen efsaneden de anlaşılacağı üzere el alma-el verme ritüeli, Hz. Muhammet devrinden beri yaşatılmaktadır. Bu ritüelde ilk olarak soyun devamı ilkesine uyulmuş ve Hz. Muhammet kızına el vermiştir. Elin soydan olmayan birine verilmesi ise Lokman ile gerçeklemiştir. Yine efsaneye göre Hz. Fatma ve Lokman Hekim şifa dağıtarak insanlara yardım etmişlerdir. Bu durum onların ocaklıların öncüsü olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Hz. Fatma'nın bakışı ve ocaklı kabul edilmesi, Umay Ana ile ilgili inanışın devamında yer aldığı bir kanıttır. Umay Ana, İslamiyet kabul edildikten sonra yerini Fatma Ana'ya bırakmıştır. Nitekim Umay Ana, çocukların ve hamile kadınların koruyucu ruhu olarak bilinmektedir. Aynı zamanda ocak iyisi olarak da kabul edilmektedir. Umay ile Fatma Ana'nın ortak özelliği ise hem kadın görünümünde olmaları, hem de ocak iyisi olarak tasvir edilmeleridir (Kumartaşlıoğlu, 2015: 109).

Bu efsanelerden hareketle Fatma Ana'nın, iyiliğin, yüceliğin ve şefkatin timsali olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca o çocuklarına karşı olan davranışları ve merhametiyle model bir anne figürüdür.

İnsanın bazı özellikleriyle ilgili olarak anlatan efsaneler ise Afyonkarahisar'da karşımıza çıkmaktadır. İnsanların göz perdelerine sahip olması, Hz. Fatma'nın babasından bu yöndeki isteğinden sonra gerçekleşmiştir:

“Hz. Fatma, ebelik yaptığı zamanlarda insanların göz perdeleri yokmuş. Göz perdeleri olmadığından insanın geleceğine dair her şey görülebilmekteymiş. Bir çocuk doğarken ileride nasıl ölecekse ona dair bir emare ile doğarmış. Örneğin

boğularak ölecekse boğazında bir iple doğarmış. Yangında ölecekse bununla ilgili bir belirti görülürmüş. Fatma Ana da ebelik yaparken bu duruma dayanamaz, üzülürmüş. Bunun için de Hz. Peygamber'e başvurarak, "Ya Resulallah, insanların doğarken nasıl öleceklerini görmeye dayanamıyorum. Ne olurdu gözlerime perde inseydi de bunları görmeseydim" demiş. O andan itibaren de insanların gözlerine perde inmiş." (Kumartaşlıoğlu, 2015: 109-110).

Efsane dünyasında insanların doğduktan hemen sonra yürüyememesinin nedeni de yine Hz. Fatma'ya bağlanmıştır:

"Eskiden insanlar doğum yaptıktan sonra, çocuklarını hayvanlar gibi yalayarak temizlermiş. Hayvanlar nasıl böyle yaptıklarında yavruları ayağa kalkıp yürümeye başlıyorsa, insanlar da doğduktan hemen sonra ayağa kalkıp yürüyorlarmış. Fadime Ana da doğum yapmış. Ama çocuğunu yalamaktan tiksiniyor. Peygamber Efendimize başvurup, "Ya Resulallah, doğan çocuğumu yalamaktan tiksiniyorum. Bu duruma bir çare olsaydı" demiş. O andan itibaren insanlar çocuklarını yalamamış. Bu yüzden de insanoğlu doğduktan hemen yürümemiş. Yürümesi için belli bir zaman gerekmiş." (Kumartaşlıoğlu, 2015: 110).

Görülebileceği üzere iki efsane de yaratılış ile ilgilidir. Fatma Ana, var olan düzeni değiştirmek için kendisini örnek göstermiştir. Efsanelerde rahatsız olduğu durumları dile getirerek bunların değişmesine vesile olmuştur.

Ağaçlar ve Fatma Ana arasında da sıkı bir bağ vardır. Bu durum kendini bazı efsanelerde göstermiştir. Balıkesir'de anlatılan bir efsane bu motif üzerine kuruludur. Bu efsanede iğde ağacının neden eğri olduğu şöyle açıklanmaktadır:

"Fatma Ana'nın üstüne bir kuma gelecekmiş. Bu duruma babası "Katlanamazsın" demiş, Fatma Ana da "Katlanırım baba" demiş. Üstüne kuma gelirken Fatma Ana eliyle ateşi karıştırıyormuş. Babası "Fatma elin yanıyor" demiş. Fatma Ana da "Elim değil, ciğerimin bağı yanıyor" demiş. İğde dalına yaslanmış. İşte o zamandan beri iğde ağacı yamuktur." (Kumartaşlıoğlu, 2015: 110).

Bir başka efsanede ise kavak ağacının titremesinin nedeni de Hz. Fatma'ya dayandırılmıştır:

"... Hz. Fatma'nın üzerine kuma geldiği zaman Hz. Fatma kavak ağacına dayanarak öfkesinden titremiş. Bunun için hiç rüzgâr olmasa bile kavak ağaçlarının yaprakları sallanmış. Hiç rüzgâr olmasa bile kavak ağaçlarının yaprakları sallanır. Bu titremenin Hz. Fatma'nın titremesinden kaldığına inanılır." (Kumartaşlıoğlu, 2015: 110).

Bu efsanenin bir varyantı da Denizli'den derlenmiştir:

"Fatma Ana'nın başından bir acı geçmiş. Oturmuş sırtını kavağa dayamış, ağlamış. Kavak da hengameli hangameli sallanmış. Kavağın sallanması Fatma Anamızın hoşuna gitmemiş. "Ben burada üzüntümden gark oluyorum, sense orada keyfinden eteklerin zil çalıyor. İnşallah, dünya var olduğu sürece inlemen, sallanman eksik olmasın" demiş." (Kumartaşlıoğlu, 2015: 110-111).

Rize’de anlatılan bir efsanede ise selvi ağacının damlaması yine Fatma Ana’ya bağlanmıştır:

“Bu selvi ağacının yaz kış damladığı söylenmektedir. Bunun nedeni Fatma Ana’ya bağlanmaktadır. Buna göre Fatma Ana bir gün bu ağacın dibinde oturmuş ve sonra ağlayarak bu ağaca yaslanmış. Ağaç da üzüntüsünden yapraklarından gözyaşı gibi damlalar düşürmeye başlamış.” (Kumartaşlıoğlu, 2015: 111).

Örnek olarak alınan efsanelerde ağaçlara insan vasfı verildiği görülmektedir. Dolayısıyla ağaçlardan biri Fatma Ana’nın durumuna üzülenek eğilmiş, diğeri ise ağlamıştır.

Kuymak yemeğinin yakmama nedeni de Fatma Ana’yla ilişkilendirilmiş ve bu durum aşağıda verilen efsaneye konu olmuştur:

“Bir gün Hz. Fatma evinde öğle yemeği olarak kuymak yaparken eşi Hz. Ali’nin kendisinin üzerine kuma getireceğini duymuş. Bu duruma çok şaşırıldığı için eli ile kuymağı karıştırmaya başlamış. Bunu gören Peygamber Efendimiz “Ya Fatma elin yanacak, niçin elinle karıştırıyorsun?” demiş. Kızı Fatma ise “Benim elim değil, yüreğim yanıyor babacığım” demiş. O günden sonra kuymağın el yakmadığına inanmışlardır.” (Kumartaşlıoğlu, 2015: 111).

Bu metin, yukarıda anlatılan Fatma Ana’nın eliyle ateşi karıştırması efsanesi ile benzerdir. Fatma Ana, iki efsanede de acısından sıcak bir nesneyi elini sokarak karıştırmıştır. Üzerine kuma gelmesi Fatma Ana’yı o kadar üzmüştür ki, bu üzüntü sonucunda elini soktuğu sıcak nesne onu yakmamıştır.

Bu efsanelerin dışında Alevî-Bektaşîler arasında da Fatma Ana ile ilgili olarak anlatılan efsaneler bulunmaktadır. Afyonkarahisar / Sandıklı’ya bağlı bir Alevî köyü olan Selçik’te ateş ve ocak kültü etrafında şekillenen inançlar, aşağıda verilen efsaneye Fatma Ana’ya dayandırılmıştır:

“Hz. Fatma, ikiz bebeklere hamile olduğu bir zamanda kendisini çok zorladığı için düşük yapmıştır. Hz. Fatma’nın düşen çocuklarının biri eşiğe, diğeri ise ocağa gömülmüştür. Bu çocukların isimleri gömüldükleri ocak ve eşiğe isim olmuştur. Selçik köyünde ocak “medet”, eşik ise “mürvet” olarak adlandırılır.” (Kumartaşlıoğlu, 2015: 112).

Gerek etrafında oluşan inanç ve uygulamalardan gerekse de hakkında anlatılan efsanelerden hareketle Fatma Ana’nın genel özelliklerini ve fonksiyonlarını şöyle özetleyebiliriz: Fatma Ana, İslamiyet’in kabul edilmesinden sonra ortaya çıkmış menkıbevî bir şahsiyettir. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Fatma Ana, Allah’ın emirleri doğrultusunda hareket etmektedir. Gücün, iyiliğin, doğruluğun ve koruyuculuğun sembolüdür. Bazı özelliklerinden dolayı Umay Ana ile benzerdir. Her

konuda kadınların yanında olan Fatma Ana'nın, onlara bereket ve uğur getirdiğine inanılmaktadır. Kısacası Fatma Ana, geçmişten bugüne Müslümanların yaşadığı her yerde anılmış ve büyük saygı görmüştür.

Fatma Ana'nın adı bazı uygulamalarda Ayşe Ana ile birlikte Ayşe-Fatma Ana şeklinde geçmektedir. Bu tür kullanımda da fonksiyonunun değişmediği, koruyuculuk ve insanlara yardım etme işlevini sürdürdüğü görülmektedir.

II.2. Ebe (Ebe Kadı-Nebiye Hatun) Ana

Çocuğu olmayan kadınların çocuk sahibi olmalarına yardım eden ermiş olarak bilinmektedir. Kütahya'ya bağlı Saruhanlar köyünde adına yapılmış bir türbesi bulunmaktadır. Ebe Ana Türbesi, büyük bir kayadan oluşmuş ve etrafı duvarlarla çevrili bir alanda bulunmaktadır. Bu türbenin etrafında Ebe Ana'nın babası Nalbant Hüseyin, annesi Mümine Hatun ile Şerife Ana'nın türbeleri de yer almaktadır (Aday, 2012: 270).

Ebe Ana'nın menkıbevî hayatıyla ilgili olarak anlatılan efsane şu şekildedir:

“Ertuğrul Gazi Bursa'yı fethedeceği zaman Domaniç, Harmancık, Orhaneli tarafında birlik oluşturulmuştur. Kaya Alp Bey, komutasında 1500 askeri ile Ebe Ana'nın yanına gelir. Ebe Ana askerlere geceli gündüzlü yemek yedirir. Ertuğrul Gazi böyle bir zatın burada bulunup Osmanlı'ya hizmeti bulunduğundan dolayı Osman Gazi'yi yanına gönderip 27 gün, bir rivayete göre de 77 gün ondan ilim ve feyz almasını sağlar. Bir başka rivayete göre de Ertuğrul Gazi, Kaya Alp Bey ve Osman Gazi'ye hizmetinden ötürü on iki dönümlük araziyi Ebe Ana'nın hizmetine vermiştir.” (Aday, 2013: 374).

Bu efsane, Ebe Ana'nın Osmanlı Devletinin kuruluşunda etkin bir rol oynadığını göstermektedir. Onu bu fonksiyonu dolayısıyla *yurt anası* olarak değerlendirebiliriz.

Bu efsane dışında Ebe Ana ilgili olarak anlatılan diğer bir efsane ise şöyledir:

“Nalbant Hüseyin Dede ile eşi Mümine Hatun'un kızları olan Ebe Ana o kadar iyi bir kızıdır ki yardıma muhtaç insanların yardımına koşardı. Bir gün Bizans komutanının eşi doğum sancıları çeker. Ebe Ana'nın doğuma gelmesi için ricada bulunulur. Ebe Ana doğumu yaptırdıktan sonra, Ebe Ana'nın şimdi metfun bulunduğu yerin yüz metre ilerisindeki atlıların kalbine kötülük düşer. Atlılar Ebe Ana'nın iffetine el uzatmaya çalışırlar. Ebe Ana aşağıya doğru koşmaya başlar, askerler de kovalamaya. Ebe Ana koşarken karşısına insandan daha büyük bir kaya çıkar. Taşın etrafında üç kez dolandıktan sonra: “Yarıl ya taş” diye bağırır. Kaya yarılr, Ebe Ana kayanın içine girer, kaya kapanırken Ebe Ana'nın bir göğsü dışarıda kalır. Nalbant Hüseyin Dede ve Mümine Hatun günlerce, aylarca kayanın yanından ayrılmazlar. Yorgun ve ihtiyar yürekleri bu acıya daha fazla dayanamaz.

Nalbant Hüseyin ve Mümine Ana vasiyetleri üzerine buraya gömülmüşlerdir.” (Aday, 2012: 271).

Ebe Ana'nın hamile kadınlara yardım etmesi ve onları korumaya çalışması onun koruyucu iyelerin İslamî forma bürünmüş bir hâli olduğunu gösterir. Onu bu işlevleri dolayısıyla Umay Ana ile bağdaştırabiliriz. Onun ayrıca kendi namusunu koruması da yine temizliğin ve el değmemişliğin bir ifadesidir.

Yukarıda Ebe Ana'nın çocukları olmayan kadınlara yardım ettiği belirtilmişti. Ebe Ana'yla ilgili bazı efsaneler ise onun bu özelliği etrafında oluşmuştur. Bu doğrultuda efsanelerde Ebe Ana'nın bu gücüne inanmayan kadınların çocuksuz kalacağı dile getirilmiştir: *“Bir kadın Ebe Ana'ya katırıyla ziyarete gelir ve “Bu taş mı verecek, bu taşta mı geliyor insanlar” diye alay eder. Katırın yavrusu olup da kadının yavrusunun olmadığı rivayet edilir.”* (Aday, 2012: 281).

Ebe Ana, aynı zamanda kendisine çocuk verdiği kişiden mutlaka bir kurban / saç ister. Bu konu etrafında oluşan bir efsane ise şöyledir:

“Karamanlar köyünden bir kadın rüyasında Ebe Ana'yı görür. Ebe Ana ona der ki: “Sana bir tane erkek çocuğu verdim, sen bana neden dane getirmedi” der ve “beş tane dane getirmesini” ister. Ertesi sabah kadın altı tane el işlemeli daneyi Ebe Ana'nın makamına götürür, bırakır.” (Aday, 2013: 376).

Ebe Ana etrafında ortaya çıkmış efsanelerin çoğunda vatan toprağını koruyan bir ana vasfına büründüğünü görmekteyiz. Bu tür efsanelerde ön plana çıkan diğer bir husus ise ona saygısızlık yapılması durumunda saygısızlık yapan kişinin cezalandırıldığıdır. Nitekim bir efsanede Ebe Ana'nın türbesinin bulunduğu yerden odun toplayan bir ihtiyar şöyle cezalandırılmıştır:

“Yaşlı bir köylü buradan topladığı odunları eşeğine yüklüyor, tam dereden geçmek üzereyken dere üzerinde ağaçlar yıkılıyor, bu olay birkaç defa tekrar ediyor. İhtiyar, odunları götürmeyi kafasına koyduğu için dağıla toplaya odunları evine götürüyor. İhtiyar, eve varır varmaz oğlu pencereden babasına bakmak için sarkınca aşağı düşüyor ve sakatlanıyor.” (Aday, 2012: 271).

Ebe Ana'nın türbesinden ağaç kesen bir köylü de hayvanın hastalanması suretiyle cezalandırılır. Bu köylü, ancak Ebe Ana'ya dua edip hastalanan hayvanını kurban ederek uğursuzluktan kurtulur:

“Köylünün birisi ahırının tamiratu için oradan bir ağaç kesiyor ve çatı için bunu kullanmak istiyor. Ölçtüğü halde ağaç kısa geliyor fakat yine de eklemeler yaparak ağacı kullanıyor. Ertesi sabah ineklerden birinin karnı şişiyor hastalanıyor. Köylü, hatasını anlıyor ve dua ediyor, hayvanının iyileşmesi durumunda Ebe Ana'ya kurban edeceğini söylüyor ve hemen oracıkta hayvan iyileşiyor.” (Aday, 2012: 272).

Ebe Ana'nın hayatı etrafında gelişen efsaneleri verdikten sonra onunla ilgili olan inançları vermeye çalışacağız:

Ebe Ana Türbesi genellikle çocuk sahibi olmak ve yaramaz çocukları iyileştirmek için ziyaret edilir. Çocuğu olmayan kadınlar, Ebe Ana'nın dışarıda kalmış göğsünden süt içer ve ona dua ederler. Yaramaz olan çocuklar ise taş dibinde dolandırıldıktan sonra toprağa yatırılır. Ebe Ana Türbesi'ne bu amaçlar doğrultusunda yapılan ziyaretlerin yılın daha çok eylül ve haziran aylarında sıklaştığı görülmektedir (Aday, 2012: 281).

Ebe Ana'yı ziyaret sırasında *Keşkek Hayrı* adı verilen törenler düzenlenir. Ebe Ana'yı ziyaret edenler, bu törenle aslında baharın gelişini kutlamaktadır. Törende dualar edilir ve Kuran-ı Kerim okunur. Yılın onuncu ayında ise Ebe Ana'ya *Büyük Hayrı* yapılır. *Büyük Hayrı*'nda kurbanlar kesilir ve kesilen hayvanların etleri pişirilir. Etler, köy halkına ve törene katılan misafirlere ikram edilir (Aday, 2012: 272).

Ebe Ana ile ilgili diğer bir inanç ise adak etrafında yoğunlaşmaktadır. Eğer bir kişi Ebe Ana'ya adak adar ve o adağı yerine getirmese Ebe Ana rüyasına girerek onu adağını yerine getirmesi hususunda uyarır (Aday, 2012: 281).

Yukarıda verilen bilgilerden ve hakkında anlatılan efsanelerden hareketle Ebe Ana'nın özellikleri ve fonksiyonları hakkında şunları söyleyebiliriz: Ebe Ana'yı hastaları tedavi edici özelliği dolayısıyla ocaklı olarak kabul edebiliriz. O zor durumda kalan insanlara yardım eder, onları korur ve çocuğu olmayan kadınlara çocuk verir. Göğsünden akan sütle insanları besleyen Ebe Ana, bolluk ve bereketi simgelemektedir. Bu özellikleri dışında Osmanlı Devletinin kuruluşunda da önemli bir rol oynadığı için onu *vatan iyesi* olarak değerlendirebiliriz.

II.3. Elif Ana

Türk kültüründe önemli bir yeri olan veli / evliya, eren / ermiş kültü çevresinde gelişen inançlar doğrultusunda ulu olarak nitelendirilen bazı şahıslar vardır. Bu şahıslar geçmişten günümüze kadar toplum içerisinde yerlerini ve önemlerini korumuşlardır. Eren / ermiş kültü içerisinde değerlendirebileceğimiz şahıslardan birisi de Elif Ana'dır.

Elif Ana 1905 yılında doğmuş, 1991'de vefat etmiştir. Kayseri'nin Sarız ilçesinden olan Selver Hanım ile Pazarcık'ın Akdemir köyünden olan İbrahim Bey'in kızıdır. Elif Ana, amcasının oğlu ile evlenmiş, üç erkek ve üç kız çocuk dünyaya

getirmiştir. Elif Ana ve eşi geçimlerini çobanlık ile sağlamışlardır. Okur-yazarlığı olmayan Elif Ana, Alevî dedelerin tarikatlarına girmiştir. Burada düzenli olmamakla beraber dede ve babalardan eğitim almıştır. Dede ve babaların güvenini kazanan Elif Ana, toplumsal hayatta da önemli bir yere sahip olmuştur. Bugün kendi adıyla anılan bir türbeye sahiptir. Bu türbe, Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesine bağlı olan Akdemir köyünde bulunmaktadır (Köksel, 2012: 159).

Elif Ana, yöre halkı arasında kutsal olarak kabul edilen bir şahıstır. Elif Ana'nın sağlığında yaptığı şeyler ve ermişliği onun kültleşmesinde önemli bir etkidir. Bu doğrultuda Elif Ana'nın kerametleri nesilden nesle aktararak söylencelerde yaşamaya devam etmiştir (Kızıldağ Soileau, 2006: 80).

Elif Ana'nın farklı biri olduğu daha 9-10 yaşlarındayken anlaşılmıştır. Küçükken sergilediği davranışlar, kendi kendine konuşması ve sara nöbetleri geçirmesi, çevresindekilerin dikkatini çekmiş ve onda bazı gizli güçler olduğunu düşündürmüştür. Tüm bunlara gelecekte de haber vermesi de eklenince Elif Ana, halk arasında değer görmeye başlamıştır (Kızıldağ Soileau, 2006: 104).

Elif Ana geleceği görmesi, gelecekte haber vermesi, insanların aklından geçenleri bilmesi, hastaları iyileştirmesi, insanlara yardım etmesi ve çocukları olmayan kadınlara çocuk vermesi gibi özellikleri bakımından dikkat çekicidir (Kızıldağ Soileau, 2006: 105).

Elif Ana hakkında anlatılan bir efsane onun gelecekte haber verme özelliğiyle ilgilidir. Bu gelecekte ve gaipten haber veriş onun ermiş kişiliğinin ispatıdır:

“Elif Ana'nın, komşularından bir genç, Yemen'e savaşa gitmiş. Birkaç yıl dönmemiş. Onun artık dönmeyeceğini düşünen ailesi evdeki eşini, askerin kardeşiyle evlendirmek istemişler. Bunu duyan Elif Ana oraya gitmiş ve onlara engel olmak istemiş. Oğullarının üç gün içinde geri döneceğini söylemiş. Gerçekten de üç gün içinde oğulları geri dönmüş.” (Kızıldağ Soileau, 2006: 104).

Bunun dışında Elif Ana'nın bazı kişilik özelliklerini yansıtan efsaneler de halkın dilinde yaşamaya devam etmektedir:

“Bir gün Elif Ana'nın cemaatinde... Akşam üzeriydi. Cuma akşamı. Kalabalık çok. Bizim yöreden bir bayan. O bacının hakkında bazen kötü şeyler söylenirdi. Ben kalbimden dedim ki: 'Elif Ana'nın kazanı ne kadar geniş. Şu bayan da geliyor.' Bunu söyledim içimden. Onun elinde kurban var. O bayanın kurbanı da kesildi. 6-7 kurban var. Yemekler artık indirilecek. Herkes Elif Ana'yı bekliyor ki Elif Ana destur versin. 'Şah yürüsün' desin, herkes yemeğini yesin. Uzun bir sofraya serdik. Usulca bana dedi ki: 'Memo gel hele... al şu lokmayı şu bacıya ver.

(Gözleri görmediği halde hakkında kötü düşünülen bayana işaret eder). Onun dileği kabul olsun.” (Kızıldağ Soileau, 2006: 104).

Bu söylenceden hareketle Elif Ana'nın kendini halktan birisi olarak gördüğünü, hoşgörülü, paylaşımcı ve herkesi kucaklayan bir karaktere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Elif Ana'nın zor durumda kalan insanların imdadına yetişmesiyle ilgili olarak da efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsanelerden birinde Elif Ana'nın yardımına nail olan kişi Almanya'daki bir gurbetçidir:

“Ben Almanya’da işe girecektim. Kocam öldü. Sizlere ömür. Hangi işin parası çoksa oraya koşuyordum. Tek çalışıyordum. Altı çocuk var. Metroda iş için bir imtihan vardı. Almanca. Hem yazılı hem okuma. Yazılıyı geçtim. Bir gözüm iyi görmüyor. Ama hep sabahları kalktım: ‘Elif Ana sen yardım et, ben bu işe gireyim çoluğumu çocuğumu...’ neyse gittim. 15 kişi girdik. 3 kişi Türk, gerisi Alman. Kala kala 5 kişi kaldık. İçeriye göz muayenesi için girdim. Sağlam gözümle okudum. Öbürüyle göremedim. ‘Ay... Elif Ana yardım et!.. Ben burada sabahtan beri mahv oldum, Elif Ana yardım et!’ demeye kalmadı. Kapı tak tak vuruldu. Hemşire geldi. O tek gözle okuduğum kaldı. Sanki o hemşireyi Elif Ana bana gönderdi. Böyle şeyler... Nerede sıkışsam orada bana yardım eder.” (Kızıldağ Soileau, 2006: 105).

Elif Ana'nın şamanlık ile de sıkı bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Onun kendinden geçerek diğer dünya ile iletişim kurduğuna inanılmaktadır. Elif Ana'nın bayılması ve sinir krizi geçirmesi de yine Şamanizm ile bağdaştırılmıştır (Kızıldağ Soileau, 2006: 105). Şamanizm'de bu durum esrime olarak bilinmektedir. Esrime ise kelime anlamı olarak kendinden geçme durumudur (Bayat, 2015a: 75).

Öteki dünya ile iletişim kurma şekillerinden bir diğeri ise rüyadır. Bu doğrultuda Elif Ana, rüyasında gördüğü şeyleri halka anlatarak onlara bazı mesajlar iletmeye çalışır. Elif Ana'nın rüyaları gelecekte haber vermekte ve insanları doğru hareket etmeleri hususunda uyarılmaktadır (Kızıldağ Soileau, 2006: 106).

Elif Ana, bazen kendisine malum olan ve kalp gözüyle gördüğü şeyleri insanlara rüya olarak aktarır. Halk bu durumu bir efsane ile ölümsüzleştirmiştir:

“Bir keresinde dedi ki ‘Ate, rüyamda...’ halbuki rüya değil, o öyle diyor. Hiç kendini açıklamaz, kendine benlik getirmezdi. Rüya derdi. ‘Ben geldim sizin eve. Siz yatıyordunuz. Güzel bir noktalı noktalı yorgan üstünüzde.’ Hakkaten de öyle bir yorganımız vardı. Elinde bir değnek. Dedim ki ağa, ağa hatırlık ver. Elif Ana da dedi ki ‘Hatırı bırak. Sizin buğday bu yıl çok gelir.’ Gerçekten o yıl bizim buğday sanki taşıtı. Çok geldi.” (Kızıldağ Soileau, 2006: 106).

Metinden de anlaşılacağı üzere Elif Ana, rüyada gördüğünü söylediği insanlara ürünlerinin bol olacağını sembolik bir dille ifade etmiştir. Oysa Elif Ana bir rüya görmemiş, geleceğe dair öngörüsünü rüya olarak aktarmıştır.

Elif Ana bu özelliklerinin yanı sıra ocaklı olarak da karşımıza çıkmakta ve bazı hastalıkları tedavi etmektedir. Elif Ana, hastaları ya dua ederek ya da onlara evindeki çay şekerinden vererek tedavi eder. Bazı hastaları ise dökülen saçlarını içine koyduğu bir muska vermek suretiyle tedavi eder. *“Bir gün Elif Ana’nın evinin içine çay şekeri yağar. Elif Ana o şekerleri toplar ve saklar. Gelen hastalara o şekerden verir ve o şekerler hastalara şifa olur.”* (Kızıldağ Soileau, 2006: 87, 107). Bir başka tedavi şekli ise şöyledir: *“Arapların baş örterken kullandıkları agil denilen kalın ip şeklindeki bir nesneyle hastalara temas ettirerek şifa dağıtmış.”* (Kızıldağ Soileau, 2006: 107).

Elif Ana’nın ocaklı olarak en önemli özelliklerinden birisi çocuğu olmayan kadınlara çocuk vermesidir. Bu hususta başvurulan uygulama şöyledir: Çocuğu olmayan kadınlar, Elif Ana’nın evine gelir ve orada bir gece yatarlar. Elif Ana, onlara dua eder ve “Sana bir erkek / kız verdim” dermiş. Kadınlar evlerine döndükleri zaman hamile kalırlarmış. Çocuk, kız olursa ona Elif adı verilir. Doğan çocuk erkekse ona da adını Elif Ana verirmiş. Günümüzde de bu inanç hâlâ devam etmektedir. Çocukları olmayan kadınlar, Elif Ana Türbesi’ni ziyaret ederler ve ona dua ederler (Kızıldağ Soileau, 2006: 108).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Elif Ana’nın özellikleri ve fonksiyonlarını şöyle özetleyebiliriz: Elif Ana, Alevî-Bektaşî cemaati içerisinde yetişen ve bazı özellikleriyle âdeta şaman hüviyetinde olan bir ermiştir. Yardımseverliği, misafirperverliği ve hoşgörüsüyle insanların gönlünde yer edinmiştir. Bir ermiş olarak gelecekte ve gaipten haber vermektedir. Aynı zamanda bir ocaklı olan Elif Ana, hastalara şifa dağıtmakta ve kısır kadınların çocuk sahibi olmalarına vesile olmaktadır. Elif Ana, özellikle ocaklı olarak yüklendiği bu fonksiyonlarla mitolojik analardan Umay, menkıbevî olanlardan ise Fatma Ana’yla benzerdir.

II.4. Fidan Ana

Ermiş bir kadın olan Fidan Ana'nın makamı (türbesi), Bursa'nın Harmancık ilçesinin Harmancık Akalan köyünün Türbe Mahallesi'nde bulunmaktadır (Güleç, 2017: 111).

Fidan Ana'nın namusu hakkında şüpheye düşen erkek kardeşinin onu takip etmesi sonucu başlarına gelen hâllerle ilgili üç farklı efsane bulunmaktadır. Bunları aşağıya alıyoruz:

“Fidan Ana geceleri evden çıkıp meşe ağacının yanında vakit geçiriyormuş. Ablasının kötü yola düştüğünü düşünen Fidan Ana'nın erkek kardeşi Ahmet şüphelenip ablasını takip eder. Meşe ağacının dibinde kardeşi ile karşılaşan Fidan Ana, beddua eder ve her ikisi de ölür.” Günümüzde ise cenazesinin gömüldüğü yer ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir (Güleç, 2017: 111).

Aynı motifi işleyen aşağıdaki efsanede ise Fidan Ana'nın kardeşi, ermiş bir kadına yaptığı hakaretin karşılığını gözleri kör edilerek bulur:

“Geceleri evden çıkıp giden Fidan Ana kurtlara, kuşlara, askerlere kazanlarla yemek pişirip dağıtmaktadır. Ermiş olduğu için de kepçe kullanmayıp kazanda kaynayan bulguru eliyle karıştırmaktadır. Ablasının kötü yola düştüğünü düşünüp onu takip eden kardeşi Ahmet ile Fidan Ana yüz yüze gelir ve birbirlerini görünce tılsım bozulur ve Fidan Ana'nın eli yanar. Eli yanan Fidan Ana, elindeki bulguru sıcaklığının verdiği acıyla kardeşinin yüzüne doğru serper. Bunun üzerine kardeşinin gözleri kör olur.” (Güleç, 2017: 111-112).

Konuyla ilgili son efsanede ise hiç kimse cezalandırılmaz. Fidan Ana, yaşadığı köyü terk ederek başka bir köye yerleşir:

“Fidan Ana'nın kötü yola düştüğünü düşünen kardeşi Ahmet, ablasını sıcak fırına atar. Sabah kalkıp fırına gittiğinde ablasına hiçbir şey olmadığını ve fırının içinde çiçekler açtığını, ateşin de çiçeklere dönüştüğünü görür. Bu olay üzerine Fidan Ana Kınık köyünü terk edip Harman Akalan köyüne yerleşir. Arkasından da Fidan Ana'nın ailesi gelip bu köye yerleşir.” (Güleç, 2017: 112).

Bu ermiş kadınla ilgili olarak halk arasında birçok inanç yaşamaktadır. Bu doğrultuda Fidan Ana'nın türbesi halk tarafından çeşitli amaçlarla ziyaret edilir. Buraya genellikle çocuksuzlar, çocuğu yaramaz olanlar ve akıl hastaları şifa bulmak için gelirler. Akıl hastaları ve yaramaz çocuklar, türbe etrafında sure okuyarak yedi kez dönerler. Ardından iki rekât namaz kılıp dua ederler. Bunlar yapıldıktan sonra hastanın giysisinden bir parça alınır ve orada bulunan mezara ya da sırığa bağlanır. Bu parça, uğur ve bereketi getirmesi için bırakılır. Bu inanç örneğine Antik Yunan ve Mısır'da da rastlanmaktadır. Çocuğu olmayan kadınlar ise türbe etrafında döndükten sonra dua ederler. Bu sırada örtünün altında canlı bir böcek bulurlarsa onu

yutmalıdırlar. Böcek ölü ise yutulmamalıdır. Aksi takdirde hamile kadının düşük yapacağına ya da çocuğun ölü doğacağına inanılmaktadır (Dikmen, 2007: 128-129; Güleç, 2017: 112).

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Fidan Ana, daha çok ocaklı fonksiyonuyla ön plana çıkmaktadır. Fidan Ana Türbesi'ne özellikle çocuk için müracaat edilmesi, onu Umay Ana'yla bağdaştırmamıza olanak vermektedir. Bu doğrultuda o, mitolojik anaların İslamî forma bürünmüş şeklidir diyebiliriz.

II.5. Gelincik Ana

Gelincik Ana, Isparta'da Gelincik Dağı'nda yaşadığına inanılan ermiş bir kadındır (Kumartaşlıoğlu, 2012: 173). Gelincik Ana'nın kabrinin bulunduğu Gelincik Ana Dağı'yla ilgili olarak çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Üç efsane birbirinin varyantı durumunda olduğu için biz bunların hepsini vermek yerine birbirinden farklı olan iki metni vermeyi uygun buluyoruz:

“Bu dağın zirvesinde dağa adını veren Gelincik Ana'nın kabrinin olduğuna inanılmaktadır. Efsaneye göre, ülkenin dört bir yanından bu yaylalara gelen göçerler vardır. İlk yazda yaylaya göçen obalardan birisi çadırlarının kurulması için hazırlıklara başlar. Büyük bir hız içerisinde evvelki seneden belli olan yerlerine çadırlarını kurarlar. Çadırlar kurulduktan sonra ise çadırların eşyaları döşenmeye başlanır. Bu sırada oba içerisinde bulunan bir ağa gelinini çağırarak sigarasını yakmak için bir ateş ister. Gelin, telaş içinde eşyaların arasında kibriti arar ama bulamaz. Her şey var, o yok. Önce kibritin olmadığını söyleyen gelin, kaynatasının kızması, bağırıp çağırması üzerine telaşlanır, aynı zamanda utanır da, en büyük ihtiyacı nasıl da unutmuştur.

Gelinin aklına bir anda geçen seneden toprağa soktuğu üç yanık esi gelir.

‘Belki de orada ateş kalmıştır.’ der ve esileri gömdüğü ocağı karıştırmaya başlar. Gelinin iyi niyeti ve ermişlerden biri olduğu işte burada ortaya çıkmış, bir kış boyunca kar altında kalan üç odun parçası toprağın altında kor hâlinde yamaktaymış. Esilerden birini topraktan çekip getirip kaynatasına uzatmış. Yanmakta olan odun parçasını gören kaynatası hayretler içinde kalarak esinin toprağın içinde bir sene yanık kalamayacağını, gelinin başka bir yerden bulduğunu ve kendisini kandırdığını düşünmüş ve geline türlü hakaretler yağdırarak onu azarlamış. Gelinin, namusundan bile şüphelenmiş. Bu hakaretlere dayanamayan gelin, tüm sağlığıyla kaynatasının yüzüne bakarak esiyi bulduğu ocağa giderek, elindeki yanık esiyi ve diğer iki esiyi tüm gücü ile dağın yamacından aşağıya fırlatarak:

‘Allah’ım canımı al, bu çileden kurtar.’ demiş ve can vermiş.

Atığı esilerden biri olduğu yere düşmüş, ikincisi dağın eteğindeki Akdere diye anılan mevkie, üçüncüsü Yassıören kasabası civarındadır. Bu yanık esiler düştükleri yerde yeşermiş, üstleri yarım metre kadar yanık durmaktadır. Bu ağaçlar yanık katran olarak anılmaktadır.

Bu yaylaya göçen obalar, Gelincik Ana'nın kabrinin başında adak adayıp, dilek dilerler. Kıtık ve kuraklık olduğu yıllarda ellerine aldıkları odun parçalarını göle doğru fırlatarak yağmur duası yapılır.” (Göde, 2010: 312).

Bu söylene, ateş ve ocak kültürünün izlerini taşımaktadır. Her yıl ziyaret ettikleri Gelincik Ana Dağı'nda ateş bulamayan gelin, zor durumda kalınca toprağın altına sakladığı yanmış odun parçalarını çıkarır. Yaşadıklarından yakınan gelin dua eder ve duası kabul olur. Elinde bulunan yanmış odun parçalarının her biri bir yere düşer. Yanık odun parçalarının düştüğü yerler bir anda hayat bulur ve insanların yaşam alanı hâline gelir. Gelincik Ana, yaşadığı hayattan ne kadar bıktıysa yaptığı dua hemen kabul edilmiştir.

Gelincik Ana Dağı'yla ilgili olarak anlatılan diğer bir efsane ise şöyledir:

“Yörük beyi obasıyla birlikte, ilk yazda yani bahar aylarında buraya gelir ve çadırlarını kurar. Yörük beyinin güzeller güzeli bir kızı vardır. Bu kız orada bir çobana âşık olur. Çoban da kıza. Birbirlerine söz verirler.

Bu aşk sürüp giderken, yayla yolundan geçen başka bir Yörük beyinin oğlu da kıza bir görüşte vurulur ve babasından kıızı ister. Yörük beyi:

'Bey kızı beye yaraşır.' deyip kızını verir. Kız;

'Baba, ben başkasına söz verdim, birbirimizi seviyoruz.' dediyse de boşuna. Hemen düğün hazırlıkları yapılır. Anlı, şanlı bir düğünden sonra kız, bey oğluyla evlenir. Yörük beyi:

'Kızımın bir dediğini iki etmeyin.' deyip kızıyla vedalaşır. Düğün alayı kurulur, gelin ata bindirilir ve hareket edilir.

Yayla yolundan giderlerken, kız:

'Ben çok susadım' der.

Bu düğünden sonra büyük bir kuraklık başlamıştır. Hiçbir yerde akarsu kalmamıştır. Sadece, dağın en yüksek zirvesinde yılanmış karlar vardır. Gelin, buraları çok iyi bildiği için oraya çıkıp susuzluklarını gidermeyi teklif eder. Düğün alayı yolunu, zirveye çevirir ve buraya çıkarlar. Gelin ellerini havaya kaldırarak:

'Allah'ım, sevdiğime kavuşamadıktan sonra benim canımı niye almadın?' diye dua eder. Tam bu sırada yıldırımlar çakar ve kızın üstüne düşer. Gelin ölür. Gelinin öldüğü yerde derin bir çukur oluşur.

Bu olaydan hemen sonra yağmur yağmaya başlar ve gelinin öldüğü tepeye Gelincik Tepesi adı verilir.

Bugün kuraklığın başladığı yıllarda yağmur duası bu tepeye çıkılır. Gelinin öldüğü yerde büyük bir ateş yakılır. Yanan ateşten alınan odun esileri göle doğru fırlatılır. Yağmurun yağacağına ve kuraklığın geçeceğine inanılır.” (Göde, 2010: 314).

Bu metinden de anlaşılacağı üzere Gelincik Ana etrafında ortaya çıkan efsanelerin ateş ve ocak kültü ile bağlantısı vardır. Efsanelerde dikkat çekici bir başka husus ise kızın duası sonucu yıldırım düşmesi ve yağmur yağmasıdır.

Metinlerini verdiğimiz iki efsanede olaylar, ya bir gelinin başından ya da zorla evlendirilen bir kızın başından geçmiştir. Ateş ve ocak kültürünün etkin şekilde varlığını hissettirdiği olaylar, Gelincik Ana'nın ermiş / evliya olduğunu göstermektedir. Ateş ve ocağın sahibi olan bu ermiş kadının ucu yanık odun parçasıyla ateş yakması, yine fırlattığı odunun düştüğü yeri yeşertmesi Gelincik Ana'nın keramet sahibi olduğunu göstermektedir.

II.6. Gül Ana

Gülsüme Hatun veya Paşa Balı'nın Hanımı olarak da bilinen Gül Ana'nın 1237-1282 yıllarında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu ermiş kadının türbesi ise Kütahya'nın Saruhan köyünün güneybatısındaki bir ormanın içerisinde bulunmaktadır. Bu türbenin tavanından sarkan güller, içinde bulunan kişiye Gül Ana adının verilmesinde etkili olmuştur. Gül Ana Türbesi, betondan yapılmıştır ve yanında bir aşevi vardır. Türbenin girişinde asılı bir şekilde el havluları bulunmaktadır. Bu durum buraya gelen kişilerin, Gül Ana'ya havlu adadıklarını göstermektedir. Türbenin içerisinde ise yeşil ve kırmızı renkler hâkim durumdadır. Gül Ana Türbesi'ni ziyaret eden insanlar ondan her türlü istekte bulunurlar. Onun bulunduğu ormanın içinden herhangi bir şey alınmaz. Alan kişilerin cezalandırılacağı inancı vardır (Aday, 2012: 275).

Gül Ana Türbesi'nde tavandan sarkmış güllerin bulunması onun gülleri sevdiğinin göstergesidir.

II.7. Güzide Ana

Şehit Feyzullah'ın kızı olduğu söylenen Güzide Ana, aynı zamanda Bektaşîler arasında deyişleri ile ün kazanmış bir âşıktır. Güzide Ana'nın hayatı hakkında çok bilgi sahibi olmamakla beraber, 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir. Kâtibî mahlasını kullanan Güzide Ana, edebî ve felsefî görüşlerini şiirlerinde yansıtmıştır. Güzide Ana'nın fakirane giyinişi, kazandığı bütün parayı fakirlere dağıtması, yapılan haksızlıklara karşı duruşu onun nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu ve adalet anlayışını göstermektedir. (Özmen, 1998: 217).

Güzide Ana, hayatı iyi gözlemleyen, geleceği gören, tasavvufi kuralları iyi özümsemiş, haklının yanında olan ve haksızı eleştiren başarılı bir ozandır. Şiirlerinde sade bir dil kullanır. Güzide Ana'nın gelecekte haber vermesi onun keramet sahibi birisi olduğunu göstermektedir (Özmen, 1998: 217).

Güzide Ana'nın zor durumda olanlara yardım etmesi, dik duruşu, haksızlığın karşısında olması onun onurlu, yardımsever ve adaletli bir anne olduğunu göstermektedir.

II.8. Havva Ana

Ece, Eçe, Ejey veya *Ecey* olarak da bilinen Havva Ana, Türk ve Altay mitolojisine göre yeryüzüne indirilen ilk kadındır. Kutadgu Bilig'de ise *Api* olarak geçmektedir. Evren, Allah tarafından yaratıldıktan sonra ilk insan olan Hz. Âdem, dünyaya indirilmiştir. Onun ardından da kaburga kemiğinden yaratılan Havva Ana, yeryüzüne gönderilmiştir (Karakurt, 2012: 296; Beydili, 2015: 65; Batuk, 2006: 54).

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem topraktan yaratılmıştır. Hz. Âdem ve onun eşi Havva Ana, şeytan tarafından aldatılmışlardır. İki eş, şeytanın kandırmasıyla yasak meyveyi yiyerek cennetten kovulmuşlar ve dünyaya gönderilmişlerdir (Aydınöglü, 2005: 120). Havva, bu olaydan sonra Tanrı tarafından doğum yapmakla cezalandırılmıştır. Nitekim Altay yaratılış mitinde bu durum şöyle dile getirilmektedir:

“... Törüngey, Törüngey! Eje, Eje! neredesiniz? Onlar “ağaç altındayız, sana varamayız” dediler. Yılan, köpek, Töröngöy, Eje kabahatı hep birbirine attılar. Tanrı yılanı dedi: “şimdi sen Körmös (şeytan) oldun. Kişiler sana düşman olsun, vursun, öldürsün, “bundan sonra Eje’ye: “yasak meyveyi yedin. Körmös’ün sözüne uydun, bundan böyle gebe olacaksın, çocuk doğuracaksın, doğum sancuları çekeceksin, sonra öleceksin.” (İnan, 1995: 16).

Hz. Havva'yla ilgili birçok inanç oluşmuştur. Bunların bir kısmı bitkiler etrafında toplanmaktadır. Bu doğrultuda incir ve iğde ağacıyla Havva Ana arasında bir bağ vardır. İnanışa göre Hz. Âdem ve Havva Ana, cennette yasak meyveyi yedikleri zaman vücutları çırılçıplak kalmıştır. Avret yerlerini örtmek için hiçbir ağaç onlara yaprak vermeye yanaşmamış, sadece incir ağacı yaprağını vermiştir. Böylece eşler avret yerlerini örtebilmişlerdir. İğde ağacı ise Havva Ana'nın üzerine kuma geldiği zaman yaslandığı ağaç olarak bilinmektedir. İğde ağacının bu yüzden eğri olduğuna inanılmaktadır (Göçer, 2014: 301). Havva Ana'yla yakından ilgili bir bitki

daha vardır: *Havva Ana Eli*. Bu bitki, Mekke'ye özgüdür ve dağlarda yetişmektedir (Perçemli, 2011: 27).

Havva Ana, tüm insanların anası olarak kabul edilmektedir. Havva Ana'ya analık vasfı, cennette yasak meyveyi yiyip dünyaya gönderildikten sonra verilmiştir. Dolayısıyla aslında tüm insanlık ondan türemiştir. Bu bağlamda soyun devamını sağlayan yeryüzündeki ilk kadın olan Havva Ana, aynı zamanda doğurganlığın sembolüdür.

II.9. Hayme Ana

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Hayme Ana, Osmanlı Devletinin kurucusu olan Ertuğrul Gazi'nin annesi, Osman Gazi'nin ise babaannesidir (Türkmenoğlu, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=News&file=article&sid=240358>). Hayme Ana Türbesi, Domaniç ilçesine bağlı olan Çarşamba köyünde bulunmaktadır. Bu türbe, 1892 yılında II. Abdulhamit tarafından yaptırılmıştır (Alptekin, 2014: 7). Hayme, kelime olarak *çadır* ve *gölgelik* anlamındadır. Hayme Ana, *Çadıranası* olarak da bilinmektedir (Aday, 2013: 151, 354). Hayme Ana, adının kendi kişiliği ile birleştiğini savunmuş ve bütün Kayı boyunun annesi olduğunu dile getirmiştir (Altay, 2010: 91)

Hayme Ana, Türkmenler arasında *Emine Ana* olarak bilinmektedir. Fakat bu kelime zamanla halk arasında değişime uğrayarak Hayme Ana (Haymana) şekline dönüşmüştür (Bayram, 2016: 51).

Hayme Ana, Osmanlı Devletinin temelini atan kadın olarak bilinmektedir. Hayme Ana, çalışkan ve ailesi (çocukları) için her türlü fedakârlığa katlanan bir annedir. Aynı zamanda halk arasında çok sevilen ve saygı duyulan bir şahsiyettir. Oba içinde bütün işleri yapan Hayme Ana, yardımseverliği ve alçakgönüllülüğü tanınır, kendisini diğer oba kadınlarından farklı görmez. Hamile kadınlara doğumlarında yardım eder, oba halkının karnını doyurmak için onlara yemek, yoğurt ve peynir yapar. Oba halkına yağ yapmayı ve yün eğirmeyi öğretir. Obada düzeni sağlar, insanların hoşgörülü bir ortamda yaşanması için elinden geleni yapar ve oba kadınlarına çeşitli öğütlerde bulunur. Kısacası halkının geleceği için daima bitmez tükenmez bir çaba içerisindedir. Bütün bunlardan dolayı Türk kadınları içerisinde anne sembolünü en iyi taşıyan kadındır (Altay, 2010: 10-12, 22, 47).

Bu büyük Türk kadını adına yapılan türbe, farklı amaçlarla sık sık ziyaret edilmektedir. Türbeyi ziyaret edenler Hayme Ana'dan çeşitli isteklerde bulunurlar. Derdi olan insanlar, geyik boynuzu ile yapılmış kaşıklar ile sandukanın bulunduğu yerde açılan bir delikten toprak alırlar ve o toprağı yiyerek dua ederler. Bunun dışında göz hastalığından muzdarip olanlar da Hayme Ana Türbesi'ni ziyaret ederler. Bu hastaların türbenin içindeki çeşmeden akan suyla gözlerini yıkadıklarında iyileşeceklerine inanılmaktadır (Aday, 2013: 356).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Hayme Ana hakkında şunları söyleyebiliriz: Hayme Ana, ana vatan kavramının ortaya çıkmasında etkin rol oynamış bir şahsiyettir. Vatan topraklarının bütünlüğünü savunan Hayme Ana, geçmişten günümüze kadar fonksiyonunu hiç kaybetmemiştir. Üretken bir kadın olan Hayme Ana, bu fonksiyonuyla ön plana çıkmaktadır. Günümüzde de saygı ve değer gören Hayme Ana, çalışkanlığı ve üreticiliği dolayısıyla bereket ve artımı sembolize etmektedir diyebiliriz.

II.10. Kadıncık (Hatun Ana, Fatma Bacı) Ana

Kadıncık Ana'nın hayatı hakkında en sağlam kaynak Hacı Bektâş-ı Veli Vilâyet-Nâmesidir². Kadıncık Ana, bu kaynakta iki farklı şekilde yer almaktadır: İdris Hoca'nın karısı Kutlu Melek ya da Seyyid Nureddin'in kızı Fatıma Bacı (Bayram, 2016: 23). Bazı kaynaklarda Kadıncık Ana Hacı Bektaş'ın karısı, bazılarında ise kızı olarak geçmektedir (Sağlam, 2007: 155-156). Aşağıdaki menkıbede ise önce Hacı Bektaş'ın abdest suyundan hamile kalmış, sonra da onunla evlenmiştir:

“Kadıncık'a atasından birçok mal kalmıştı. Hünkâr, Sulucakaraöyük'e yerleşince bütün malını, mülkünü erenler yoluna harcadı, hiçbir şeyi kalmadı eğninde yalnız bir gömlek kaldı.

Birgün, Horasan tarafından bir bölük Kalender topluluğu geldi. Hünkâr, Saru İsmail'i Kadıncık'a gönderdi, gelen topluluğa sofraya yaysın, nimet versin dedi. Saru İsmail, Hünkâr'ın sözünü Kadıncık'a söyleyince Kadıncık, İsmail'im dedi, işte görüyorsun, nesnem kalmadı, arkamda ancak bir gömlek kaldı. Gömleğini çıkardı, kendisi tandır içine girdi, al dedi, sat bu gömleği de ne ederse onunla yiyecek al, sat bu gömleği de ne ederse onunla yiyecek al, o topluluğu ağırla.

Saru İsmail, alıp sattı, yiyecek aldı, sofraya yaydı, yemekler yenip dua edildi. Kadıncık'ın âdetiydi, her gelen topluluğa gelip safa geldiniz derdi. Hünkâr, Saru İsmail'e, İsmail dedi, Kadıncık'a söyle, gelip erenlere safa geldiniz desin. Saru İsmail, Hünkâr'ın sözünü Kadıncık'a söyledi. Kadıncık görüyorsun ya dedi,

² Gölpınarlı, A. (2016). *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli Vilâyet-Nâme*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

çırçıplağım, tandır içindeyim. Saru İsmail, gitti, bu hâli, Hünkâr'a bildirdi. Hünkâr'ın yanında bir dolap vardı. Besmeleyle dolabı açtı. İçinden bohça çıkardı, Saru İsmail'e verdi, götür dedi, içindeki elbiseyi giysin Kadıncık, sonra gelsin, Horasan erenlerine safa geldiniz desin.

Kadıncık elbiseleri giydi. Öylesine ağır elbiselerdi ki gözler görmemişti. Kalktı, geldi, erenlere, safa geldiniz dedi, Hünkâr'ın elini öptü. Hünkâr, Kadıncık dedi, ileri gel, eteğini aç. Kadıncık ileri varıp eteğini açınca Hünkâr, seccadesinin altına elini soktu, bir avuç altın alıp Kadıncık'ın eteğine koydu, git dedi, harca, eksildikçe de gel, iste, bu çeşit şeyler, bu seccadenin altından eksik olmaz. Önün, sonundan gür olsun, dünyada nesnen eksik olmasın.

Kadıncık, erenlerin himmetini ve duasını aldı, evine gitti, karar etti, erenlerin hizmetine meşgul oldu. Kadıncık'ın âdetiydi, Hünkâr, abdest alsa, yemekten sonra ellerini yıkasa o suyu, hemen içerdi. Bir gün Hünkâr, abdest alırken burnu kanadı. Kadıncık dedi, bu suyu, ayak değmiyecek bir yere dök. Kadıncık leğeni kaldırıp götürdü. Şimdiye kadar o tertemiz suyu içerdim, bunu ne diye dökeyim, hayırlısı bu, tiksirmeden bunu da içeyim dedi. Leğeni kaldırıp içti, tekrar Hünkârın önüne getirdi.

Hünkâr, Kadıncık'ın yüzüne baktı, bu hal malûm olmuştu zaten kendisine, Kadıncık dedi, bu suyu da içtin mi? Kadıncık, erenlere ne malûm değil, erenlerden artanın bir yudumunu bile dökecek yer bulamadım; ancak karnımı buldum dedi. Hünkâr, Kadıncık dedi, bizden umduğun nasibi aldın; senden iki oğlumuz gelecek adımızla, onlar, yurdumuz oğlu olacak, halkın yetmiş yaşındakileri, onların yedi yaşında olanın elini öpsünler. Dünya, bozursa onlar sırtları üstüne yatsınlar, hiç zahmet görmesinler.

Bu söz üzerine Kadıncık'ın üç oğlu oldu. Bunların biri Hünkâr'ın sağlığında öldü, ikisi kaldı, onların soyu soppu türedi. Bir müddet sonra Kadıncık, gene gebe kaldı. Hünkâr, umudum atası Habîb'im gelecek dedi. Kadıncık, bir oğul doğurdu, Hünkâr'a haber verdiler, umudun atası Habîb'imdir dedi, adını Habîb koydular. Bir zaman sonra Kadıncık gene gebe kaldı, zamanı gelince bir oğlu oldu. Saru İsmail, Hünkâr'ın huzuruna vardı, el bağladı. Hünkâr, İsmail'im dedi, gönlündekini dile getir. Saru İsmail Padişahım dedi; Kadıncık'ın bir oğlu oldu. Hünkâr, Mahmut'tur dedi, adını Mahmut koydular. Derken Kadıncık'ın bir oğlu daha oldu. Saru İsmail haber verdi. Hünkâr, şimdi kardeşim Hızır yanımdaydı, adı Hızır Lâle olsun dedi, ondan sonra Hızır Lâle'm gelmiş, Lâlem çiçeği gelmiş diye onu sevdi. Hünkâr'ın sözlerini, Kadıncık'a haber verdiler, pek sevindi, çocuğun adını Hızır Lâle koydular..." (Gölpınarlı, 2016: 63-64).

Kadıncık Ana, Hünkâr'ın abdest aldığı suyu içtikten sonra hamile kalmıştır. Cinsel beraberlik olmadan meydana gelen bu durum, Mitolojik Analar içerisinde değerlendirdiğimiz Alankova Ana'nın ışığın içinden inen bir ilahtan hamile kalması olayı ile benzerdir. Nitekim Kadıncık Ana da Alankova gibi üreme fonksiyonuyla nesli sürdüren kişidir.

Kadıncık Ana'nın *Vilâyet-Nâme*'de iki farklı şekilde geçtiği yukarıda belirtilmişti. Aşağıdaki menkıbede ise Kadıncık Ana, İdris'in karısı olarak yer almaktadır:

“... Bir gece, Kadıncık belinleyip uykusundan uyandı. İdris, sebebini sorunca Kadıncık, acayip bir rüya gördüm dedi, Sen, bilgin kişisin, bir sor bakalım. İdris, ne rüya gördün deyince Kadıncık anlatmaya başladı:

- On dört gecelik dulünay, eteğimden koynuma girdi. Yakamdan çıkmak istedi, yakamı tuttum. Yenimden çıkmak istedi, yenimi tuttum. Bu sefer, eteğimden çıkmak istedi, oturdum, yere kapandım, derken belinleyip uyandım.

İdris, Kadıncık dedi, Güneş peygamberdir. Ay eren. Senden bir çocuk dünyaya gelecek, erenlerden olacak. O vakte kadar da Kadıncık'ın çocuğu olmamıştı.

Bu rüya üstüne bir hayli bir zaman geçti. Birgün Kadıncık, bazı kadınlarla beraber çamaşır yıkamaya, kaynak başına gitmişti. İleriden Hacı Bektaş, belirip çıka geldi. Başında kızıl tâc, elinde Arabistan kerrakesi vardı. Çamaşır yıkayan kadınlara, bacılar dedi, karnımız aç, Tanrı rızası için yiyecek bir şeyiniz varsa verseniz. Kadınlar, derviş dediler, burada yemek ne gezer ki sana verelim. Kadıncık, hemen kalkıp koştu, evine vardı, bir parça ekmeğin içine yağ koydu, getirip Hünkâr'a verdi. Hacı Bektaş, artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin dedi. Ordan kalkıp doğruca Sulucakaraöyük mescidine vardı, Mescide girip oturdu. O vakitten bu ana değin o mescidin damını, duvarını yenilemediler, öylece durur.

... Kadıncık, çamaşır yıkamaya gidince İdris'in anası, gelin çamaşıra gitti dedi, bari yemeği ben pişireyim. Yemeği ocağa koydu, yağ almak için yağ küpünü açtı. Bir de ne görsün? Küp ağzına kadar yağla dopdolu. Kadıncık, çamaşırı yıkayıp eve gelince gelin dedi, yağı nerden aldın da küpü doldurdun? Kadıncık, ben yağ filan almadım, yalnız çamaşır yıkarken bir derviş gelmişti, yemek istemişti. Koşup eve geldim, biraz ekmekle yağ aldım, götürdüm; olsa olsa onun duası bereketiyle küp dolmuştur dedi ...

... Hünkâr, bir gün Kadıncık'ın evinde namaz kılarken duvar eğildi, yıkılacak hale geldi. Kadıncık, Erenler Şahı dedi, duvar eğildi gibi, oradan uzaklaşsanız. Hacı Bektaş, mübarek eliyle duvara dur diye işaret etti, duvar durdu. Kadıncık, Erenler Şahı dedi, bu duvar, bu haliyle durur mu? Hünkâr, kıyamete kadar durur, yıkılmaz dedi...” (Gölpınarlı, 2016: 26-28).

Günümüzde bu ev, Nevşehir ilinin Hacıbektaş ilçesinin Savat Mahallesi'nin Karahöyük beldesindedir. Kadıncık Ana'ya ait olduğu düşünülen bu ev etrafında gelişen bazı inançlar vardır. Evde bulunan oyuğun içindeki toprak ile su birbirine karıştırıldıktan sonra yenirse çocuğu olmayan kadınların çocuğunun olacağına inanılmaktadır. Ayrıca bu evde Hacı Bektaş-ı Velî'nin dayandığı duvarda sırt izinin bulunduğu söylenmektedir. İnanışa göre o sırt izine dokunulduğunda sırt ağrılarından muzdarip olan kişinin ağrıları geçer (Alptekin, 2014: 7).

Ermiş bir kadın olan Kadıncık Ana, aynı zamanda bir sembol olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ailenin kurucusu ve soyu devam ettiren kişi olan Kadıncık Ana, anaerkil aile yapının ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Sağlam, 2007: 155-156).

Anadolu'da Alevî-Bektaşîliğin gelişmesinde kadının önemli bir yeri vardır. Anadolu Selçukluları döneminde ortaya çıkan Bacıyân-ı Rûm teşkilatının kadınların öncülüğünde kurulması bunun bir göstergesidir. Bacıyân-ı Rûm *Anadolu Bacıları, Anadolu Kadınları* anlamlarına gelmektedir. Kadının iş hayatına girmesini sağlayan bu teşkilatta kadınlar, örgücülük ve dokumacılık işlerini yaparlar. Anadolu'da kurulan Bacıyân-ı Rûm teşkilatının içerisinde yer alan ve savaşçı kadınlar olarak bilinen bu kadınların amacı üretmektir. Kadıncık Ana da Bacıyân-ı Rûm teşkilatının bir üyesi ve Anadolu kadınlarının temsilcisidir (Gümüş, 2011: 45; Gültepe, 2017: 342).

Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi* adlı eserinde Bacıyân-ı Rûm ve Kadıncık Ana ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“... Rum'a gelen dört grup insan vardır. Biri Gaziyan-ı Rum (Anadolu Gazileri), biri Ahiyan-ı Rum (Anadolu Ahileri), biri Abdalân-ı Rum (Anadolu Abdalları), birisi de Bacıyân-ı Rum'dur (Anadolu Bacıları), Hacı Bektaş Sultan bunların içinde Bacıyân-ı Rûm'u tercih etti ki o da Hatun Anadır. Onu kız edindi, keşiflerini ve kerametlerini ona gösterdi ve ona teslim etti...” (Yavuz ve Saraç, 2003: 298).

Mikail Bayram ise *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm* adlı eserinde Âşık Paşazâde'nin görüşlerinden hareketle Fatma Bacı, Fatma Ana, Kadıncık Ana, Kadıncık ve Hatun Ana'nın aynı kişiler olduğunu söylemektedir (Bayram, 2016: 23).

Kadıncık Ana, aynı zamanda Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra Abdal Musa'nın yardımı ile Bektaşîlik tarikatının temellerini atmıştır. Bektaşîliğin kurucusu olarak kabul edilen Abdal Musa'yı yetiştirmesi bunu ispatlamaktadır (Gümüş, 2011: 46; Salman, 2013: 50).

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle Kadıncık Ana'nın özelliklerini şöyle özetleyebiliriz: Büyük bir tarikatın kuruculuğu gibi zor bir görevi üstlenmiştir. Onun cinsel birliktelik yaşamadan çocuk dünyaya getirmesi olağanüstü birtakım özellikleri olduğunu göstermektedir. Kadıncık, bu özelliğiyle nesli sürdüren ana rolündedir. Bacıyân-ı Rûm teşkilatı içinde de görev alan Kadıncık Ana, aynı zamanda çalışan ve üreten kadının sembolüdür.

II.11. Nayman Ana (Ana Beyit)

Kırgız Türkleri arasında ermiş olarak kabul edilen Nayman Ana, oğlunu kurtarmak için canını feda eden bir kadındır. Bu menkıbevî ana, Cengiz Aytmatov'un *Gün Olur Asra Bedel* adlı romanında geçen bir karakterdir. Aytmatov, geçmişi unutan oğlu -düşmanlar tarafından mankurtlaştırılarak- tarafından öldürülen bu

kadınla ilgili olarak Kırgızlar arasında anlatılan efsaneyi romanına almış ve eserinin kurgusunu bu anlatı üzerine oturtmuştur. Kazakistan'ın Sarıözek bozkırında geçen ve bir gün içerisinde yaşananları konu alan romanın olay örgüsünü şu şekilde çıkarabiliriz: Demiryolunda çalışan Yedigey'e, bir gün arkadaşı Kazangap'ın ölüm haberi gelir. Kazangap'ı defnetmek için oğlu Sabitcan'ın şehirden gelmesi beklenir. Yedigey, arkadaşının kutsal kabul edilen Nayman Ana (Ana Beyit) Mezarlığı'na defnedilmesini ister. Cenaze ile mezarlığa gelen Yedigey ve yanındakiler ölüyü Nayman Ana Mezarlığı'na defnedemezler. Çünkü bu mezarlık Rusların elindedir. Burada Yedigey, Rusların vatanları üzerindeki hâkimiyetine üzülmüş geçmişi doğru gider. Bu arada eskiden Kırgızların Juan Juanlar tarafından nasıl mankurtlaştırıldığını düşünür. Yazar, geri dönüşlerle geliştirdiği hikâyesine Nayman Ana efsanesini ekler. Buna göre, eskiden Juan Juanlar tutsak aldıkları kişilere işkence yaparak onları ya öldürür ya da deli ederlermiş. Esirlerin saçlarını kazıdıktan sonra kafalarına deve derisinden bir başlık geçirip onları çöle bırakırlarmış. Tutsak edilenlerin çoğu işkencelere, acılara, kızgın çöle dayanamaz ve ölürlermiş. Yaşayanlar ise geçmişlerini, ailesini ve ulusal köklerini unutulmuş. Bunlar Juan Juanlara âdeta bir köle itaatıyla bağlanır ve en ağır işlerde çalıştırılırlarmış. Bu tutsaklardan biri de Nayman Ana'nın oğlu imiş. Nayman Ana, uzun bir arayıştan sonra oğlunu çölde bulmuş ve ona geçmişi hatırlatmaya çalışmış. Ancak Nayman Ana'nın tüm çabaları boşa gitmiş, oğlu ne geçmişi hatırlamış ne de onu tanımış. Üstelik de efendilerinin emirleriyle anasını öldürmüştü. Nayman Ana'nın defnedildiği yer, Kırgızlarca kutsal bir ziyaret yeri olarak kabul edilmiş. Kırgızlar arasındaki başka bir inanca göre de Nayman Ana'nın ruhu dönenbay kuşuna dönüşmüş (Aytmatov, 2005: 142-145).

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Nayman Ana, mankurtlaşarak geçmişi ve benliğini unutan oğlunun zıddı bir karakterdir. Ona anne sevgisiyle geçmişi ve özünü hatırlatmaya çalışmasını canıyla öder. Ancak efsane dünyası bu fedakâr anaya ölümü layık görmez ve onu bir kuşa çevirir. Bu durum, şüphesiz halkın anaya verdiği değer ve anaya el kalkmaz düşüncesinin bir ürünüdür.

II.12. Rabia Ana

İlk kadın dervişlerden olan Rabia Ana, 713-801 yılları arasında yaşamıştır. Basralı olan Rabia Ana, bir sufidir ve *Rabiatu'l Adeviyye* olarak bilinmektedir. Rabia Ana, tasavvufa getirdiği kendisine özgü yorumlarla Türk kültüründe önemli bir yere

sahiptir. Çok bilgili bir kadın olan Rabia Ana'nın tek gerçeği ilahi aşktır (Bahadır, 2005: 80-83).

Rabia Ana hakkındaki bilgiler sadece menkıbelerde geçenlerden ibarettir. Küçük yaşta cariye olarak satılan Rabia Ana gündüzleri ağır işler yapmış, geceleri ise kendisini ibadete vermiştir. Hayatını bu şekilde devam ettiren Rabia Ana, Hacc'a gidip geldikten sonra Basra'ya yerleşmiş ve ömrünün geri kalanını orada geçirmiştir. Bu sırada kendisiyle evlenmek isteyenlerin tekliflerini reddetmiştir. Bu teklifle kendisine gelenlere verdiği cevaplar ise oldukça ilgi çekicidir. Örneğin Basra'da Abdülvâhid b. Zeyd'in evlilik teklifini; "*Git kendine kendin gibi birini bul. Bende hiç arzu işareti gördün mü?*" sözleriyle reddeder. Rabia Ana'nın verdiği bu cevap, onu ilahi aşktan uzaklaştıracak her şeyden kaçındığının bir göstergesidir (Ceyhan ve Küçük, 2007: 34/380).

Rabia Ana hakkı ve daimi birliği işaret eden, daha çok manevî ve ruhanî olan şeyleri benimsemiştir. O saf aşkın, iyiliğin ve ümidin sembolü olarak bilinmektedir. Rabia Ana, bazı araştırmacılarca *Hiz. Meryem'in nâibi* olarak da tasavvur edilmiştir. Rabia Ana'nın sadece ilahi aşka yönelmesi, onu Pelegia, Avılalı St. Terasa gibi Hristiyan azizelerine benzetmelerine neden olmuştur. Bu görüşe karşı çıkan araştırmacılar İslam'da ve Hristiyanlık'ta aşk anlayışının birbirinden farklı olduğunu, Rabia Ana'nın vahdet-i vücudu esas alarak ilahi aşkı benimsediğini dile getirmişlerdir (Ceyhan ve Küçük, 2007: 34/381).

Rabia Ana'nın tasavvufa getirdiği yorumlarla bugün de yerini ve önemini koruduğunu söyleyebiliriz.

II.13. Sarı Ana

Türk kültüründe kadın evliyalar arasında yer alan Sarı Ana'nın asıl adı *Yörük Fatma*'dır. Sarı Ana'nın doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Topuklarına kadar uzanan sarı saçları dolayısıyla Sarı Ana olarak anılmıştır. Bu ana, Bacıyân-ı Rûm teşkilatının bir üyesidir. Bu teşkilatın üyesi olan kadınlar, teşkilata yeni katılan insanlara yardım etmekte, onların yiyecek ve barınak gibi ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar (Köse, 1993: 150).

Sarı Ana'nın hayatı ve kerametleri etrafında bazı efsaneler oluşmuştur. Bunlarda Sarı Ana kerametini, Kanuni'nin Rodos'u fethedeceğini haber vermesiyle gösterir:

“Kanuni, Rodos’u almak üzere Marmaris’e geldiğinde, harp dolayısıyla halkın yokluk içinde yaşadığını görür. Ordusunu nasıl doyuracağını düşünürken, “Sarı Ana” diye tanınan ve yalnız yaşayan bir kadın ona yardım etmek ister. Sahip olduğu tek ineği sağarak hükümdarın bütün ordusunu doyurur. Bunu gören Kanuni onun ermiş olduğunu anlar ve “Rodos’u alıp alamayacağını sorar”, Sarı Ana da “Askerlerinin konakladıkları yerden hiçbir meyve almadıkları takdirde fethin nasip olacağını” söyler. Sabahın ilk ışıkları ortalığı aydınlatırken Kanuni askerlerine “ağaçlardan bir şey alıp almadıklarını” sorup “hayır” cevabını alınca, Rodos’a geçer ve orayı alır.” (Köse, 1993: 145).

Aşğıdaki efsanede ise padişaha hangi şartlar altında Rodos’u fethedeceğini söyleyen Sarı Ana, tek ineğinin sütüyle bütün bir ordunun karnını doyurarak ermiş olduğunu gösterir:

“Rodos’u almak için Marmaris’e gelen Kanuni Sultan Süleyman, ordusunu Armutalan mevkiine yerleştirdikten sonra ilk işi “Yörenin en yaşlı kişinin kim olduğunu” sormak olur. “Sarı Ana” cevabını alan Kanuni, hemen askerlerini alarak bu kadının kaldığı yere gider. Kendilerini misafir eden bu kadının onlara sahip olduğu tek ineğinin sütünden başka bir şeyi yoktur. Nitekim Sarı Ana ineğini sağmaya koyulur. Ancak sağıldığı sürece sütü gelen ineğin bütün ordusuna yettiğini gören padişah gözlerine inanamaz ve içinden “Bunda bir iş var ya bilemedim” diye geçirir. O anda inekten süt yerine kan akmaya başlar. Bunun üzerine Sarı Ana: “Niyetini bozma Sultanım” der. Kanuni oracıkta secde ederek iki rekât namaz kılar ve tövbe eder: “Ey Sarı Ana, sen benim içimden geçeni bildir, bu seferi kazanıp kazanmayacağımı da bilirsin” der. Sarı Ananın buna cevabı: “Yarın sabah askerlerinin çantasına bak. İçinde armut bulursan, Rodos’u alamayacaksın. Bulamazsan seferin başarılı olacak” şeklinde olur. Ordunun ihtiyacını tamamlayan Kanuni’nin Rodos’a gitmek üzere bindiği geminin kaptanının yakalandığı cilt hastalığına, sadece “armut” iyi gelmektedir. Askerlerin Marmaris’ten geldiğini duyan kaptan aralarında “çantasında armut olan birinin olup olmadığını” sorar. Bir askerın üzerinden armut çıktığını gören Kanuni onu gemiden çıkarır ve yola devam ederler.” (Köse, 1993: 146-147).

Yukarıda verilen bilgilerden ve anlatılardan hareketle Anadolu’da önemli bir yere sahip kadın evlialardan biri olan Sarı Ana’nın yol gösterici ve yardımsever bir ana olduğunu söyleyebiliriz.

II.14. Sultan Ana

Sultan Ana’yla ilgili inançlar ve onun adına yapılan türbeler, Türkiye’nin üç farklı ilinde bulunmaktadır. Bu ermiş kadın aynı zamanda birbirinden farklı adlar da anılmaktadır. Aşğıda Sultan Ana’nın üç farklı ilde bulunan makamları hakkında bilgi verilmiştir:

Sultan Ana, Oğuzların Bozok kolunun Kayı boyuna mensup olup Ertuğrul Gazi’nin büyük oğlu Savcı Bey’in hanımıdır. Türbesi, Bursa’nın Keles ilçesine bağlı olan Küçük Kovacık Mahallesi’nde bulunmaktadır. Ana Sultan Türbesi, halk arasında

Sultan Ana, Avnu Hatun ya da Ayna Melek Hatun Türbesi olarak da bilinmektedir. Yöre halkı arasında kutsal kabul edilen bu makam, çeşitli amaçlarla ziyaret edilmektedir. Örneğin sünnet olan çocuklar ve bir dileği olanlar burayı mutlaka ziyaret ederler. Sünnet olan çocuk bu türbeye getirilir ve burada dua edilir. Herhangi bir dileği olanlar ise türbenin etrafında bulunan ağaca bir taş atarlar. Atılan taş yere düşmezse dileklerinin kabul olacağına inanırlar (Güleç, 2017: 118).

Ana Sultan Türbesi olarak bilinen başka bir makam da Kütahya'nın Anasultan köyünde bulunmaktadır. Yöre halkı arasında Ana Sultan, Bacıyân-ı Rûm teşkilatına bağlı ve Anadolu'nun fethine yardım eden bir kadın olarak bilinmektedir. Osmanlı döneminde askerlere yardım ettiği rivayet edilmektedir. Bu ermiş kadının türbesi, birbirinden farklı amaçlarla ziyaret edilir. Örneğin çocuğu olmayan kadınlar bu türbeye gelerek burada dua eder ve adak adarlar. Vücudunda bazı yaralar olan kişiler de bu dertten kurtulmak için Ana Sultan Türbesi'ni ziyaret ederler (Aday, 2013: 577-578).

Başka bir rivayete göre de Sultan Ana Türbesi, Isparta'nın Yalvaç ilçesinde bulunmaktadır. Bu ilçenin Körküler kasabasına bağlı Tekelik yaylasındaki tepelerin üzerinde bulunan yatırlarla ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır:

“Bu yaylalarda dördü erkek, biri kız beş kardeş yaşarlarmış. Erkek kardeşler koyunları otlatmaya çıktıklarında, kız kardeşleri Sultan çadırda kalır, günlük işlerini görür, ağabeylerine yemek pişirir, peynir yoğurt yaparmış.

Bir gün oğlanların koyun gütmeye gittiği bir anda, eşkıyalar, çadırın bulunduğu yeri basıp Sultan'a tecavüz edip onu öldürmüşler. Akşam olup, çadıra gelen oğlanlar, kız kardeşlerini o vaziyette görünce, silahlarını alıp, eşkıyaların ardından gitmişler. Eşkıyalarla giriştikleri kavga esnasında hepsi de ölen kardeşler öldükleri tepelerde kalmışlar.

Bugün her biri yüksek tepelerde bulunan bu yatırlara, yaylaya çıkış ve iniş mevsimlerinde, kurbanlar kesilir, dualar edilir, adaklar adanır.” (Göde, 2010: 316).

Hakkında anlatılanlardan hareketle Sultan Ana için şunları söyleyebiliriz: Tarihî bir kişilik de olarak bilinen Sultan Ana, aynı zamanda bir ermiştir. Türkiye'nin üç farklı ilinde makamı bulunmaktadır. Bu türbeyi çeşitli hastalıklardan muzdarip olanlar ziyaret eder ve dertlerine derman ararlar.

II.15. Şerife Ana

Şerife Ana adına yapılan türbe, Kütahya'nın Domaniç ilçesinin Saruhanlar köyünde bulunmaktadır. Şerife Ana'nın türbesi, Ebe Ana, Mümine Hatun ve Nalbant

Hüseyin Dede ile aynı mekânda bulunmaktadır. Şerife Ana Türbesi'ni genellikle çocuk sahibi olamayan kadınlar ziyaret etmektedirler (Aday, 2013: 378-379).

Şerife Ana hakkında anlatılan bir menkıbeye göre o, Ebe Ana, Mümine Hatun ve Nalbant Hüseyin Dede gibi veliler arasına sonradan katılarak ermiş sıfatına ulaşmıştır:

“Şerife Ana, Ebe Ana ve Nalbant Hüseyin Dede ile eşi Mümine Hatun'un hizmetlerine hayranlık duymaktadır. Köyün karşı yamacında bulunan mezarlara her gün ziyarete gitmekte, onlara dua etmekte, oraları temizlemektedir. Öyle ki, mezarları bir gün ziyaret edemediğinde ruhu daralmakta, sıkıntıya girmektedir. Ancak Şerife Ana'nın köyden her gün ayrılması bazı kötü düşünceli insanların dedikodu yapmasına sebep olur. Sonunda dedikoduları Şerife Ana'nın ağabeyleri duyar. Köyden ayrılmamasını tembih ederler; ama Şerife Ana bu ayrılığa bir türlü dayanamaz. Yine türbeye gidip gelmeye başlar. Ağabeyleri yine şiddetli şekilde uyarırlar. Şerife Ana; Ebe Ana, Nalbant Hüseyin Dede ve Mümine Hatun ile manevi olarak kuvvetli bir bağ kurmuştur. Şerife Ana da tasavvuf yoluna girmiş, artık ermişlere karışmıştır. Onu ne dedikodular ne de baskılar yıldırmaktadır. Bu baskılar karşısında erenlerin sırrını ifşa ederse dünyayı değiştirmesi gerektiğine inanan Şerife Ana kardeşlerine üç gün içerisinde öleceğini ve kendisini yıkamadan Ebe Ana'nın bulunduğu yere gömmelerini ister. Ağabeyleri buna inanmazlar üç gün sonra kardeşleri ölür, yıkamak üzereyken güvercinler ağızlarında taşlarla Şerife Ana'yı yıkamalarına izin vermez. Şerife Ana'yı köy mezarlığına defnedirler. Ertesi sabah abisi kardeşinin mezarını ziyarete gittiğinde köy mezarlığında kardeşinin kabrini bulamaz. Ebe Ana, Mümine Ana, Nalbant Hüseyin Dede, Şerife Ana'nın naaşını bugünkü buldukları yere götürüp defnedirler.” (Aday, 2013: 378-379).

Yukarıda verilen efsaneden de anlaşılacağı üzere Şerife Ana, namus timsali bir kadındır. Allah, onu Ebe Ana, Mümine Ana ve Nalbant Hüseyin Dede saygısı dolayısıyla ödüllendirmiş ve ona da bu velilerin yanında bir makam vermiştir.

Menkıbevî analar içerisinde değerlendirebileceğimiz fakat fonksiyonu az olan analar ise şunlardır:

Türkmenler arasında her Türkmen'in yedi anasının olduğu inancı vardır. Bunlar, *Hevve Ene / Havva Ana, Bibi Ene / Bibi Ana, Süt Ene / Kemik Ene, Öz Ana, Göbek Ana, Eneke Ene / Talim Terbiye, Yönlendirme Anası, Kaynana, Sırdaş Ana* olarak karşımıza çıkarlar. Bu analar, çocukların büyüme ve gelişme aşamaları ile eğitimlerinde rol oynarlar (Kalafat, 2007b: 31).

Bu anaların dışında efsanevî, ermiş / evliya / veli kisvesine bürünmüş ve fonksiyonları az olan analar aşağıda tanıtılmıştır:

II.16. Ahi Ana, Kız Ana

Fatma Bacı adıyla da karşımıza çıkan Ahi Ana, Bacıyân-ı Rûm teşkilatının kurucusu ve ilk lideri olarak bilinmektedir. Bayram'a göre bu kadın, Kadıncık Ana ile aynı kişidir (Bayram, 2016: 49). Gerek bu hususla ilgili gerekse de Bacıyân-ı Rûm teşkilatıyla ilgili ayrıntılı bilgi, çalışmamızın Kadıncık Ana başlıklı bölümünde verilmiştir.

Ahi Ana'nın adı bazı kaynaklarda Kız Ana ile birlikte anılmaktadır. Bu iki kadın, tekke ve zaviyeleri yöneten kadınlar olarak bilinmektedir (Barkan, 2002: 269). Kız Ana, *Demir Baba Vilâyetnamesi*'ne göre Balkanlarda bulunan tekkede oturmaktadır (Sağlam, 2007: 80).

II.17. Büryan Ana

19. yüzyılda Tokat'ın Zile ilçesine bağlı Palanlı köyünde yaşamış olan Büryan Ana, Bektaşî kadın ocağına bağlı olan ermiş / veli bir kadındır. Ona lakabını Hacı Bektaş Dergâhı'na uzun süre hizmet etmiş olan Gündüz Ana vermiştir (Sağlam, 2007: 115).

II.18. Cabire Ana (Cabire Sultan)

Cabire Ana, Emir Sultan'ın annesidir. Hz. Peygamber'in ise 19. göbekten torunu olarak bilinmektedir. Bu ana adına yapılan türbe, Kütahya Karşiyaka'da bulunmaktadır. Cabire Ana Türbesi, genellikle Hıdırellez zamanı ziyaret edilir ve burada adaklarda bulunulur. Çocukları olmayanlar da türbeyi ziyaret ederler ve türbe içerisinde bulunan böcekleri yiyerek ağaçlara bez bağlarlar. Böylece çocuklarının olacağına inanırlar (Aday, 2013: 682).

II.19. Cennet Ana

Bu ana adına yapılan türbe, Dörtyol ve Çay arasında yer almaktadır. Cennet Ana'yı ziyaret edenler orada bulunan bir ağacı öperler. Tahtacı kadınları ise bu ağaca sarılırlar ve bu suretle kısırlıklarının giderileceğine inanırlar (Artun, 2004: 16).

II.20. Derman Ana

Bu ana adına yapılan türbe, Babaeski ilçe merkezinde bulunmaktadır. Derman Ana Türbesi'ni genellikle hastalar, ev ortamında rahat uyuyamayanlar ve sürekli baygın hâlde olanlar ziyaret etmektedirler. Derman Ana'nın el verdiği ocaklı, türbeyi

ziyarete gelenleri okur ve onlardan bir tlbent etrafından üç defa geçmelerini ister (den, 2013: 17).

II.21. Domalak Ana

Bilgeliği, zekâsı ve yol göstericiliği ile ön plana çıkan Domalak Ana, Yedisu bölgesinde yaşıyan ve kabileleri yöneten Baydıbek Karaşaulı Batır'ın c karısıdır. Gerçek adı Nurila'dır, Nurila ise Arapça bir kelimedir ve Allah'ın nuru anlamına gelmektedir. Farsçada *Dihnat Mama* (Aziz Ana) olarak da bilinmektedir. Domalak Ana, görünüş olarak kısa boyludur. İyiliksever, herkese yardım eden ve geleceği gören bir kadındır. Bu ananın Güney Kazakistan bölgesinde bulunan türbesi 11. yüzyılda yapılmıştır (culturemap. kz / kk / object / mavzoleiy - domalak - ana - arhitekturniyiy-pamyatnik - h - veka).

II.22. Ela ve İsaf (İnsaf) Analar

Cumhuriyet döneminde Sivas-amcık yöresinde yaşıyan olan Ela ve İsaf Analar, posta oturup cem törenlerini yönetmiş soylu kadınlardır. Hüseyin Abdal ocağına bağlı olan bu kadınların görevi cem ayinlerini düzenlemektir (Bahadır, 2004: 6).

II.23. Göbek Ana (Kindik Ene-Andık Ene)

Bilindiği üzere yeni doğan çocuğun göbeği mutlaka kesilir. Göbeği kesenler de genellikle toplumda saygı duyulan yaşılı kadınlardır. Bu kadınlar toplum içerisinde Göbek Ana olarak anılmaktadır (Kayabaşı, 2013: 43).

II.24. Kabsal Ebe-Meryem Ana-Yâren Ana

Bu üç kadın evliyanın türbesi Kütahya il sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu türbenin içerisinde bulunan suyun bazı hastalıkları tedavi ettiğine inanılmaktadır (Aday, 2013: 439).

II.25. Kirki Anası

Uygur Türklerinde yedi yaşından küçük çocukların kırk suyunu dolduran, bilgili ve tecrübeli kadınlara Kirki Anası adı verilmektedir (Bali, 2015: 204).

II.26. Müslime Ana

Sivas'ın Güneş köyünde mezarı bulunan Müslime Ana ermiş bir kadındır. Gözleri iyi görmeyen Müslime Ana, kimin iyi kimin kötü olduğunu bilirmiş. Halk

arasında Müslime Ana'nın duasını alan kişinin başına bir şey gelmeyeceği inancı yaygındır (Gökdemir, 2011: 118).

II.27. Müslüman Ana

Bolvadin'in fethi sırasında şehit düşmüş bir Türk annesidir. Rivayetlere göre 1107 yılında yapılan savaşta askerlere su ve ayran dağıtmıştır. Savaşta şehit olan bu ananın, çocuğu olmayan kadınlara şifa dağıttığına inanılmaktadır (Güldemir Karanfil, 2008: 101).

II.28. Şemsi Ana

Muğla'ya içme suyunu getiren kişi olarak bilinmektedir. Türbesi, Muğla'nın Saburhane köyünde bulunmakta ve çeşitli amaçlarla ziyaret edilmektedir. Şemsi Ana'nın fakir olanlara para vererek onları zenginleştirdiğine ve hastaları iyileştirdiğine inanılmaktadır (Eşmeli, 2006: 96).

II.29. Zöhre Ana

1957 tarihinde Yozgat'ta dünyaya gelen Zöhre Ana'nın asıl adı Süheyla Höke'dir. Doğaçlama şiirler söyleyen Zöhre Ana, on iki imam ve Alevî-Bektaşî erenlerinin ve evliyalarının kültürüyle yetişmiştir. Şiirlerinde Allah, Muhammet ve Ali adlarını sıklıkla kullanmıştır. İleri görüşlü olan Zöhre Ana, keramet sahibi ve ermiş bir kadın olarak bilinmektedir (Sağlam, 2007: 137).

Bu anaların dışında hayatları henüz menkıbeleşmemiş, ancak Türk milletinin hafızasında ve gönlünde yer etmiş başka analar / kadınlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Milli Mücadele gibi çeşitli savaşlarda orduya büyük yardımları olan ve adlarını tarihin tozlu sayfalarına yazdıran cesur kadınlar önde gelmektedir. Bunlar çeşitli şekillerde vatan savunmasında rol almış ve inançları gereği kutsal olan vatan toprağını savunmuşlardır. Bu kadınlar, aslında mitolojik analar bahsinde ele alınan yer-su / vatan iyelerinin İslamî dönüşümleri olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda her biri vatan / yurt anası fonksiyonunu taşımaktadır. Bu kadınların şüphesiz efsane dünyasında yaşayan örnekleri de bulunmaktadır. İçel ilinin Gülnar ilçesine adını veren Gülnar Hatun bunlardan sadece birisidir (Çolak, 2016: 58-69). Ancak bizim amacımız gerçek tarihî kişilikleri (kadınları) -tamamını değil, örnek olmak üzere bazılarını- bu özellikleri bağlamında değerlendirmektir. Bu doğrultuda aşağıda başta Türk kurtuluş mücadelesinin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'ün annesi olmak üzere vatan / yurt anası fonksiyonuyla ön plana çıkan diğer kahraman kadınlar tanıtılmıştır:

II.30. Zübeyde Ana

Zübeyde, kelime olarak *öz, asıl, cevher* anlamlarına gelmektedir. Zübeyde Ana, Türk geleneklerine göre yetişmiş bir Yörük kızıdır (Bayhan, 2010: 41-42).

1857 yılında Selanik'e bağlı Lanzaka adlı yerde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Feyzullah, annesinin adı Ayşe'dir. Tam anlamıyla bir Yörük olan Zübeyde Ana, sarışın, beyaz tenli ve mavi gözlü bir kadındır. Genç yaşta okuma ve yazma öğrenen Zübeyde Ana, Molla Zübeyde olarak da bilinmektedir. Ali Rıza Efendi ile evlenen Zübeyde Ana'nın yaşamı Balkanlarda geçmiştir. Gençlik ve olgunluk dönemleri savaşın, yokluğun, acı ve ıstırabın yoğun olduğu zamanlara denk gelmiştir. Ancak Zübeyde Ana yaşadığı zorluklara göğüs germiş, kendi başına direnmeyi, güçlü kalmayı, çalışmayı ve yönetmeyi öğrenmiştir. Baskın ve otoriter bir yapıya sahip olan Zübeyde Ana, yanlış gördüğü şeylerin daima karşısında yer almıştır (Bayhan, 2010: 11-14).

Zübeyde Ana, 12 yaşında babasız kalan oğluna hem annelik hem babalık yapmış ve ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar altında oğlunu daima kötülöklere karşı korumaya çalışmıştır. Aşağıdaki satırlar Zübeyde Ana ile oğlu arasındaki ilişkiyle ilgili mühim çizgiler vermektedir:

“Bayan Zübeyde, daha küçük yaşta yetim kalan oğlunun her durumuyla yakından ilgilenirdi. Çünkü onun yetişmesinde ve yetiştikten sonra memleketeye yararlı olmasında büyük etken olmuştur. Atatürk'e tam anlamıyla hem analık hem babalık etmiştir. Sevgili oğlu Mustafa'nın idamla mahkûmiyetini haber aldığı zaman, son derece dinç olmasına rağmen üzüntüsünden kahırlanan Bayan Zübeyde hastalanmış, yatağa düşmüştü. Uzun bir müddet oğlundan doğru bilgi alamaması da hastalığın ilerlemesine sebebiyet vermişti.” (Bayhan, 2010: 23-24).

Otoriter bir kadın olan Zübeyde Ana'nın oğlunu idare etmek gibi bir isteği vardı. Fakat bunu pek başaramamıştır. Zira o, oğlunu mahalle mektebine göndermek isterken Mustafa modern bir eğitim almıştır. Ancak aralarındaki bu zıtlaşmaya rağmen Atatürk'ün liderlik özelliğini annesinden aldığını söyleyebiliriz (Bayhan, 2010: 75, 301).

Zübeyde Ana, gerek saygısı gerekse de insanî meziyetleriyle hayranlık uyandıran bir evlat yetiştirmiştir. Ona vatanseverlik hasletini söylediği ninnilerle bebekliğinden itibaren kazandırmıştır. Atatürk de kendisini fedakârlıklarla yetiştiren annesine derin bir saygıyla bağlıdır:

“... Mustafa Kemal Paşa, faziletine ve yüksek kadınlığına inandığım anam ve kız kardeşim inkılap işlerinde bana inanmışlar ve hizmet etmişlerdir, diyerek Zübeyde Hanım'a olan bağlılığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, annesini çok severdi. Annesinin sevdiği bir şarkıyı duyduğu zaman gözleri yaşarırdı. Zübeyde Hanım oğluna “Mustafam”, “Sarı Mustafam” diye hitap eder; çoğu zaman bunu az bulur, “Paşam” veya “Sarı Paşam” diye hitap eder veya anardı. Bu ana, oğluna daha beşik çocuğu iken vatan ve millet sevgisini telkin eden ninnilerden başlamış, onu her çağında duygularla büyütmüş, öğrenime yönlendirmiş, ilim ve irfan aşılamaştır.” (Bayhan, 2010: 320).

Zübeyde Ana'nın hayatında Atatürk'ün önemli bir yeri vardır. Atatürk'ün hayatı, âdetâ Zübeyde Ana'nın hayatıdır (Bayhan, 2010: 23-24). Oğlunun üzerinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Ancak o, aynı zamanda oğlunun meziyetlerini takdir etmesini bilen bir anadır. Bu hususta aşağıdaki satırlar mühim çizgiler vermektedir:

“Atatürk iyi bir aile çocuğuydu. Babasını bilmezdi, üvey babası Ragıp Bey'i önceleri hiç sevmemişti, fakat her türlü güçlükleri yenerek kendisini yetiştiren anasına büyük bir sevgiyle bağlıydı. Onu çocukluğundan devlet ve milletin en büyüğü olduğu güne kadar daima saymıştır.

Her eve gidişinde anasının elini öpmek âdetiydi. Subay, Komutan, Başkomutan ve Devlet Başkanı olsa da anasının yanında daima eski Mustafacıktı. Mütarekede anası İstanbul'da iken işgal kuvvetleri evini basmışlar ona çok çile çektirmişlerdi. Bu ana, sevgili yavrusunun Padişah'ın askerî mahkemesinde idama mahkûm edildiğini gazetelerde okuduğu gün ömründen belki yıllar kaybetmişti. İlk fırsatta kendisini Ankara'ya Çankaya'daki evine getirtti, buluştukları zaman Atatürk yine anasının elini öptü. Fakat anası oğlunu bağrına basacağı yerde eline sarıldı. Atatürk, “Ne yapıyorsun anne?” diyerek elini çekmek istedi.

Anası Zübeyde Hanım pek ciddileşerek, “Ben senin ananım” dedi, elimi öpmekle vazifeni yapıyorsun fakat devleti ve milleti kurtardın ben de bu millettenim elini öpmeliyim” dedi...” (Bayhan, 2010: 289).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Zübeyde Ana, bir milletin emperyalist devletlere karşı var olma mücadelesini yöneten ve kurtuluşunu sağlayan liderin anasıdır. Bu özellik dolayısıyla onu yurt ve millet anası olarak değerlendirebiliriz. Yaşadığı tüm olumsuzlukların üstesinden gelen bu kadın, oğlunu da aynı şekilde sarsılmaz bir imanla yetiştirmiştir. Gerek karakteri gerekse de davranışlarıyla oğluna rol model olan bu kadın, onun altına imzasını attığı başarılarında da kaynak durumundadır. Bu doğrultuda ideal bir anne tipi olan Zübeyde Ana, Türk kadını en iyi şekilde temsil etmektedir.

II.31. Nene Hatun

Kahraman bir Türk kadını olan Nene Hatun, Erzurum'a bağlı Çeperli köyünde 1853-1854 yılında dünyaya gelmiştir. Asıl adı Nene soyadı ise Kırkgöz'dür (Tansel, 1991: 7).

Nene Hatun, 1877-78 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Erzurum'daki Aziziye Tabyası'nın savunmasında kahramanca savaşmıştır. Vatan topraklarının düşman işgalinden kurtulması için bir caminin minaresine çıkıp halka, "Eli silah tutan herkes koşsun." şeklinde seslenmiştir. Kocasının ona "Sen evde kal çocuklara bak." demesine rağmen o çocuğunu Allah'a emanet ederek savaşa katılmıştır (Tansel, 1991: 6).

Nene Hatun, 22 Mayıs 1955 yılında vefat etmiştir. Vatanı için yaptığı mücadeleler sonucunda 1955 yılında ise *Anneler Annesi* seçilmiştir (Meydan Larousse Ansiklopesi, 1998: 14/449).

Hayatı hakkında verilen kısa bilgiden hareketle bu vatan anası hakkında şunları söyleyebiliriz: Nene Hatun, evladının anasız yaşayabileceğinin ancak vatansız yaşayamayacağını farkında olan bilge bir Türk kadınıdır. Ona göre vatan, en büyük ve kutsal anadır. Bu nedenle en kıymetli varlığı olan çocuğunu geride bırakarak vatan savunmasına koşmuştur. Onun bizzat savaşa katılmasının yanı sıra halkı vatanı kurtarmak için teşvik etmesi vatan toprağına olan bağlılığını göstermektedir.

II.32. Gördesli Makbule

Kurtuluş Savaşı'nın kadın kahramanlarından birisi olan Makbule, 1902 yılında doğmuş, 1922 yılında vefat etmiştir. Gördesli soylu bir ailenin kızı olan Makbule, İштиpli Halil ile evlenmiştir. Evlendikten sonra eşi ile birlikte Türk çeteleri arasında savaşa katılan Makbule, Yunan kuvvetlerine karşı savaşmıştır (Meydan Larousse Ansiklopedisi, 1998: 8/88).

17 Mart 1922'de savaş cephesinde bulunan Makbule, ordunun geri çekilmesini kınamış ve onlara cesaret vererek silahını alıp savaşmak için en önde yerini almıştır. Bu sırada başından vurularak şehit düşmüştür. Gördesli Makbule'nin cesareti ve mücadelecisi ruhu orada bulunanları yüreklendirmiş ve düşman geri çekilmek zorunda kalmıştır (Tansel, 1991: 52-53).

Hayatı hakkında verilen bilgilerden hareketle Gördesli Makbule hakkında şunları söyleyebiliriz: Bu yüce yurt anası ve koruyucusu, vatan olmadan bir insanın yaşamasının anlamsızlığını kavramıştır. Geri çekilen askeri yüreklendirmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

II.33. Kara Fatma (Fatma Seher)

Kara Fatma, Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızıdır. Balkan Harbi'nde kocası Derviş Erden ile birlikte kışlada bulunmuş ve 1. Dünya Savaşı'nda ise yanındaki diğer kadınlarla birlikte Kafkas Cephesi'nde savaşmıştır. Kara Fatma, vatanın düşman işgalinden kurtulması için kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirmiştir. Vatan topraklarının geleceği için Gazi Mustafa Kemal ile görüşmek için Erzurum'a giden ve orada Mustafa Kemal ile görüşen Fatma Seher, mücadeleci ve savaşçı ruhu ile onu etkilemiştir. Bu durum karşısında Mustafa Kemal, bütün kadınların Kara Fatma gibi olması gerektiğini dile getirmiştir. Bu görüşmeden sonra da adı Kara Fatma olarak kalmıştır (Kalıpçı, 1998: 1201).

Kara Fatma, Gazi Mustafa Kemal'den aldığı emir ile düşmana karşı bir çete kurmuş ve vatan toprakları için savaşmıştır. Kurduğu çetenin liderliğini yapan Kara Fatma düşmana esir düşmüş ve çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. Ancak vatan aşkı onu daha da güçlendirmiş ve mücadele etmeye yönlendirmiştir. Düşmanın elinden kurtulan Kara Fatma, Bursa'yı düşman işgalinden kurtarmak için de savaşmıştır. Kara Fatma, 1955 yılında Erzurum'da vefat etmiştir (Kalıpçı, 1998: 1202-1204, 1206).

Eldeki kısa bilgilerden hareketle Kara Fatma'nın Millî Mücadele'de büyük yararlılıklar sağladığı anlaşılmaktadır. Bu vatan anası, savaşçı yeteneği ve cesareti ile *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin kahraman kadınlarını aratmaz. O, varlığını vatanın varlığı içerisinde eritmeyi başarmış, maddî tüm yönlerinden ve isteklerinden sıyrılarak sadece vatani kurtarma arzusu ile yaşamıştır.

II.34. Ayşe Hanım

Ayşe Hanım, Balkan Harbi sırasında kocasını kaybetmiş bir kadındır. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e girmesi sonucunda Ayşe Hanım köyleri dolaşarak işgale karşı koymak için gönüllü toplar. Yunanlıların, İzmir ve Aydın işgali sırasında düşmanla kahramanca mücadele eder (Tansel, 1991: 39).

Görüldüğü üzere bu vatan anası da Kurtuluş Savaşı'nın diğer kadın kahramanları gibi sadece düşmanla savaşmakla kalmamış, halkı da işgale karşı

örgütlemiştir. Bu doğrultuda o, hiçbir konuda erkeğinin arkasında kalmayan cesur ve akıllı Türk kadınının timsalidir.

II.35. Hatice Hatun (Kılavuz Hatice)

İstiklâl Harbi'nde Adana toprakları Fransızlar tarafından işgal edilir. Vatansever halk bu durum karşısında bir araya gelir ve millî cepheler kurulur. Millî kuvvetlerde görev yapan Hatice Hatun, Fransızlara kılavuzluk yaparak onları yanlış yönlendirmek suretiyle pusuya düşürür (Tansel, 1991: 42).

Görüldüğü üzere Kılavuz Hatice yurt anası rolünü Fransızlara kılavuzluk yaparak hakkıyla yerine getirmiştir. Bu doğrultuda düşman askerlerinin içerisine girebilme ve onları aldatma cesaretini göstererek vatana olan bağlılığını ispat etmiştir.

II.36. Tayyar Rahmiye

Hüseyin Ağa'nın millî kuvvetlerine katılan Tayyar Rahmiye, Fransızlara karşı mücadele etmiştir. Bu mücadele sırasında şehit düşen arkadaşlarını korumak için canını hiçe sayarak ileriye atılmıştır. Bundan dolayı ona Tayyar (Uçan) Rahmiye lakabı verilmiştir. 1920 yılının Temmuz ayında Osmaniye'de bulunan Fransız ordusuna saldırmak için harekete geçildiğinde arkadaşlarının yaşadığı tereddüdü gören Tayyar Rahmiye, *“Ben kadın olduğum hâlde ayakta duruyorum da, siz erkek olduğunuz hâlde yerlerde sürünmekten ve saklanmaktan utanmıyor musunuz?”* diyerek onları cesaretlendirmiştir. Ancak o sırada alnından vurularak şehit düşmüştür (Tansel, 1991: 43).

Hakkında verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu vatan anası da kendi varlığını en büyük ana olarak gördüğü vatan topraklarına sunmaktan bir an bile tereddüt etmemiştir. Bu doğrultuda en büyük makamla şereflenerek şehitlik mertebesine ulaşan bu ana, yiğitliğin, cesaretin ve fedakârlığın en büyük timsallerindendir.

Yukarıda ele aldığımız menkıbevî anaların bazıları, Bacıyân-ı Rum teşkilatının üyeleridir. Tekke ve zaviyelerde görev yapan, hastaları tedavi eden, savaş sırasında askere yardım eden, çocukları olmayanlara dua ve adak yolu ile çocuk veren, çocuklar doğduktan sonra onların göbeklerini kesen, kırkalarının çıkarılmasında yardım eden ve hastalara şifa veren analardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki menkıbevî analar, mitolojik anaların İslamiyet'le yoğrulmuş ve dolayısıyla dönüşmüş biçimleridir. Olağanüstü olaylar ve özellikler ile karşımıza çıkan bu analar etrafında birçok inanç oluşmuştur. Menkıbevî analar, keramet sahibi olmaları dolayısıyla gelecek hakkında bilgi veren, olacakları az çok tahmin eden, insanları doğru şekilde yönlendirmeye çalışan, onlara nasihatlerde bulunan ve kötülükleri önleyen analardır. Vatan anası fonksiyonunda olan analar ise canlarını vatan toprakları için feda ederek çok sevdikleri toprakla bütünleşmek suretiyle koruyuculuklarını uhrevî boyutta sürdürmektedirler.

SONUÇ

İkel dönemlerden itibaren ana / anne tüm dünya mitolojilerinde kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Doğurganlık özelliğiyle insan neslini sürdürmüş, bir nevi yeryüzünde hayatiyeti sağlayan ve devam ettiren unsur olmuştur. Özellikle eski çağlarda bu fonksiyonu dolayısıyla âdeta ona yaratıcı bir tanrıça gibi bakılmıştır. Etrafında birçok inanç, uygulama, ritüel ve tören oluşarak büyük bir kült niteliği kazanmıştır.

Türk kültüründe ve mitolojisinde de ana, ayrıcalıklı ve kutsal bir konuma sahiptir. İnsanın mayası olan toprağın ve üzerinde yaşadığı vatanın da ana kavramıyla özdeşleştirilmesi bu kültün önemini gözler önüne sermektedir.

Türk kozmogonisine göre dünyanın yaratılış emrini bir ana vermiştir. Yaşamın ve dolayısıyla doğanın kendisi de bir anadır. Doğayı, bütün anaları, canlıları ve cansızları kısacası tüm varlığı doğuran / yaratan ise anaların anası Mitolojik (Yer) Ana'dır. Türk mitolojisinde ayrı ayrı özellikler gösteren ve fonksiyonlar yüklenen tüm analar aslında Mitolojik (Yer) Ana'nın farklı görünümleridir. Mitolojik (Yer) Ana âdeta onları doğurmuş, bazılarını gökyüzüne bazılarını yeryüzüne yerleştirmek suretiyle onları çeşitli işlevlerle görevlendirmiştir. Bu analar, Mitolojik (Yer) Ana'nın bünyesinde barındırdığı iyilikleri ve kötülükleri almak suretiyle iyi (iyi ruhlu) analar ve kötü (kötü ruhlu) analar olarak kategorize olmuşlardır. Bu doğrultuda Mitolojik (Yer) Ana, anne arketipinin tüm iyi ve kötü özelliklerini bünyesinde toplamıştır. Daha sonra bu özellikleri, kendisinden ayrılarak ortaya çıkan analara dağıtmıştır.

Türk mitolojisinde ve kültüründe mitolojik analar grubuna dâhil edebileceğimiz 57 ana bulunmaktadır. Bunların 52'si iyi ruhlu iken 5'i kötü ruhludur. İyi ruhlu analar genel olarak anne arketipinin "yücelik, iyilik, bakıp büyüten, taşıyan, koruyan, bereket ve besin sağlayan, yeniden doğuş yeri" gibi yönlerini yansıtmaktadırlar. Kötü ruhlu olanlar ise anne arketipinin "korkutan, yutan, baştan çıkaran, zehirleyen, boğan ve öldüren" gibi özelliklerini göstermektedir. Bu genel özellikler kapsamında iyi ruhlu ve kötü ruhlu olanların her birinin ayrı fonksiyonları ve görünümleri de mevcuttur.

Mitolojik (Yer) Ana'dan ayrılan dişil ruhların bazıları insan görünümündedir. Bunlar Ak Ana, Alkarısı, Ana Maygıl, Alankova Ana, Ateş Ana, Ayısıt Ana, Baay Bayanay Ana, Bayrım Ana, Dağ Ana, Erke Ana, Kanıkey Ana, Kıştey Ana, Satılay

Ana, Umay Ana ve Yenbike Ana'dır. Bazı analar hayvan görünümündedir: Ayı Ana, Barak (Köpek) Ana, Geyik Ana, İnek (Ud) Ana, Kartal Ana, Kurt Ana, Kuş Ana ve Yılan Ana. Bazı analar ağaç veya ağaç-insan karışımı bir görünüme sahiptir. Genel anlamda Ağaç Ana bu kategorinin başında bulunur, Suvolta Ana da bu grup içerisindedir. Kübey Ana ise yarısı ağaç yarısı insan şeklinde bir görünüme sahiptir. Türk kültüründe kutsal bir yeri olan toprakla bağdaştırılan analar ise şunlardır: İl İnesi İnkey Ana, Toprak Ana, Ötüken Ana, Tabiat Ana ve Yurt Anası. Su ile bağdaştırılan bir tek iye vardır: Su Anası. Su anası hem hayat veren hem de öldüren fonksiyonlarını üstlenmesiyle âdeta Mitolojik (Yer) Ana'daki zıtlıklardan oluşan mükemmelliği yansıtmaktadır.

Kozmik zaman ve mekânda ortaya çıkan bu anaların bazıları günümüzde de (inançlarda) faal durumdadır. Umay, Toprak Ana ve Alkarısı bunlardan bazılarıdır. Ak Ana ve Rom Ana gibi bazı analar ise günümüzde faaliyetlerini durdurmuşlardır.

Mitolojik anaların dışındaki diğer grubu ise menkıbevî analar oluşturmaktadır. Bunlar gerçek zaman ve mekânda ortaya çıkan, ancak gösterdikleri olağanüstü özellikler dolayısıyla ermişlik mertebesine ulaşan ve hayatları menkıbeleşmiş analardır. Bu grup içerisinde 29 ana bulunmaktadır. Bunların koruyuculuk, soyun devamını sağlama, hastalıkları tedavi etme vb. gibi iyi fonksiyonlar yükledikleri görülmektedir. Bunlar kendilerine bir saygısızlık yapılmadığı müddetçe insanlara herhangi bir zarar vermezler, yani iyi özellikleri ön planda olan analardır. Bu bağlamda anne arketipinin “yücelik, iyilik, koruyan ve bereket sağlayan” yönlerini yansıttığını söyleyebiliriz. Türk kültür ve inanışlarına özgü olmak üzere bu anaların çocuk sahibi olmada Tanrı ile insan arasında aracı bir konumda oldukları da görülmektedir. Yine kanaat önderi olmaları ve insanlara yol göstermeleri de ön plana çıkan özelliklerindedir.

Menkıbevî analar, mitolojik anaların İslamiyet'le yoğrulması sonucu ortaya çıkmış dönüşümleri olarak yorumlanabilir. Bunların büyük bir çoğunluğunun ermiş ve ocaklı olması, türbelerinin insanlar tarafından ziyaret edilmesi, onlardan medet umulması, etraflarında birçok inanç, ritüel ve törenin oluşması onlara biçilen eşsiz ve kutsal konumu göstermektedir.

Menkıbevî analar içerisinde hayatları henüz menkıbeleşmemiş ancak Türk milletinin tarihinde önemli bir yeri olan ve bu bağlamda âdeta menkıbevî ana

hususiyetleri taşıyan 7 ana da yer almaktadırlar. Bunlar Milli Mücadele gibi savaşlara çeşitli şekillerde katkı sağlayan kadınlardır. Onların öne çıkan fonksiyonları ise vatanları için canlarını seve seve hiçe saymaları dolayısıyla yurt koruyuculuğudur. Bu bağlamda onlar mitolojik zemindeki yer-su / vatan iyelerinin günümüz şartlarına adapte olmuş hlleridir diyebiliriz. Kısacası bu analar, vatan / yurt anası vasfını taşımaktadırlar.

Sonuç olarak mitolojik ve menkıbevî analar içerisinde ele aldığımız anaların çoğunun (kötü ruhlu analar hariç) yaşamın, iyiliğin, sevginin, merhametin, yüceliğin, gücün, bereketin ve koruyuculuğun kaynağı olduğu görülmüştür. Bu iyi, naif ve güçlü duygularla yoğrulan analar evlat, namus, vatan, inanç gibi değerler uğruna sonuna kadar mücadele eden güçlü karakterler şekline dönüşerek gerçek zaman ve mekna adapte olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü* (2. baskı). Ankara: Atatürk Üni. Yay.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-1* (1. baskı) İnkılâp Yay.
- Altay, D. (2010). *Hayme Ana* (1. baskı). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Araz, R. (1995). *Harput’ta Eski Türk İnanışları ve Halk Hekimliği* (1. baskı). Ankara: AKM Yay.
- Ateş, M. (2001). *Mitoloji ve Semboller* (2. baskı). İstanbul: Aksiseda Matbaası.
- Aytmatov, C. (2005). *Gün Olur Asra Bedel* (5. baskı). Ankara: Elips Kitap.
- Aytmatov, C. (2017). *Beyaz Gemi* (64. baskı). (çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Badinter, E. (1992). *Biri Ötekidir, Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişki ya da Androjin Devrim* (1. baskı). (çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Afa Yay.
- Bahadır, İ. (2005). *Alevî ve Sünnî Tekkesinde Kadın Dervişler* (1. baskı). İstanbul: Su Yay.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar)*. C 1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş* (1. baskı). İstanbul. Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2015a). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı* (4. baskı). Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2015b). *Türk Mitolojik Sistemi 1 (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, (3. baskı). Ankara: Ötüken Yay.
- Bayat, F. (2016a). *Türk Mitolojik Sistemi 2 (Kutsal Dişi, Mitolojik Ana, Umay Paradigmasından İlkel Mitolojik Kategoriler, İyeler ve Demonoloji)* (3. baskı). Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2016b). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi* (2. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayram, M. (2016). *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum* (1. baskı). Konya: Çizgi Yayınevi.
- Berktaş, F. (2016). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (6. baskı). İstanbul: Metis Yay.
- Beydili, C. (2015). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük* (1. baskı). Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C. 1, A-K, (1. baskı). (Yayına hzl. Levent Yılmaz). Ankara: Dost Kitabevi.
- Campbell, J. (2003). *Batı Mitolojisi Tanrının Maskeleri* (3. baskı). (çev. Kudret Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* (4. baskı). Ankara: Kabalcı Yayınevi.

- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü* (1. baskı). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*. (çev. Besim Atalay) (1985). C. 1. Ankara: TTK Yay.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı* (1. baskı). (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Gece Yay.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri* (2. baskı). (çev. Sema Rifat). İstanbul: Om Yayınevi.
- Eliade, M. (2003a). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına* (1. baskı). (çev. Ali Berktaş). C. 1. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2003b). *Dinler Tarihine Giriş* (1. baskı). (çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2003c). *Demirciler ve Simyacılar* (1. baskı). (çev. Mehmet Emin Özcan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, (1. baskı). (çev. Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi.
- Ergin, M. (2016). *Dede Korkut Kitabı – 1-2* (5. baskı). TDK Yay.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* (1. baskı). Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
- Ersoy, N. (2007). *Semboller ve Yorumları* (3. baskı). İstanbul: Dönence Yay.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyet'ten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş* (1. baskı). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler* (1. baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Göde, H. A. (2010). *Isparta Efsaneleri* (1. baskı). Isparta, Fakülte Kitabevi.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Töresi* (1. baskı). (hızl. Hikmet Dizdaroğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Gökalp, Z. (2017). *Türk Medeniyet Tarihi* (3. baskı). (hızl. Ali Duymaz). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gölpınarlı, A. (2016). *Manâkab-ı Hünekâr Hacı Bektâş-ı Veli Vilâyet-Nâme*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gültepe, N. (2015). *Türk Mitolojisi* (5. baskı). İstanbul: Resse Kitabevi.
- Gültepe, N. (2017). *Türk Kadın Tarihine Giriş (Amazonlardan Bacıyan-ı Rum'a)* (3. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İnan A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. C. 1. Ankara: TTK Basımevi.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm (Materyaller ve Araştırmalar)*. (4. baskı). Ankara: TTK Basımevi.
- İnayet, A. (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmauz / Celmoğuz* (1. baskı) İzmir: Külcüoğlu Yay.

- Jung, C. G. (2017). *Dört Arketip* (5. baskı).(çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yay.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini* (1. baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kalafat, Y. (2004). *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm* (1. baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2007a). *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançlar 1, Türk Halk İrfanında Kurt* (1. baskı). Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Kalafat, Y. (2007b). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları VII* (1. baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2009). *Halk İnançlarından Mitolojiye-1* (1. baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnanışlarının İzleri* (6. baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları* (1. baskı) Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi-1-2* (5-6. baskı). Ankara: TTK Yay.
- Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü* (1. baskı).Ankara: Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.
- Özmen, İ. (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*. (1. baskı). C. 3. Ankara: TTK Basımevi.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık* (1. baskı). (çev. A. Temir-T. Andaç-N. Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II* (1. baskı). (çev. Ahmet Temir). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (1. baskı). (çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yay.
- Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi* (1. baskı). (çev. Musa Yaşar Sağlam). Ankara: Bilge-Su Yay.
- Sakaoğlu, S. – Duymaz, A. (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları* (1. baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tansel, F. A. (1991). *İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız*. (2. baskı). Ankara: TDK Yay.
- Tanyu, H. (1980). *İslâmlıktan Önce Tek Tanrı İnancı* (1. baskı). Ankara: Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yay.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları* (4. baskı). Ankara: TDK Yay.
- Turan, Ş. (2017). *Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe)* (8. baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türköne, M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü* (1. baskı). Ankara: Ark Yayınevi.
- Uslu, B. (2016). *Türk Mitolojisi*. (1. baskı). İstanbul: Kamer Yay.
- Yavuz, K.-Saraç, Y. (2003). *Âşık Paşa-zâde Osmanoğulları'nın Tarihi*. İstanbul: K Kitaplığı.

Yeşildal, Ü. Y. (2015). *Mitten Destana, Destandan Türkiye Anadolu Sahası Türk Folklorunda Geyik* (1. baskı). Konya: Kömen Yay.

Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller* (1. baskı). Ankara: TDK Yay.

Makaleler, Bildiriler ve Ansiklopedi Maddeleri

Aça, M. (2000). “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”. *Millî Folklor*, S. 48, s. 5-17.

Aday, E. (2012). “Kuruluş Diyarında İnanç Merkezleri: Saruhanlar Örneği”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 267-286.

Adıgüzel, S. (2006). “Ural Batır Destanı’nda Av, Av Hayvanları ve Bunların Sembolik Özellikleri”. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türk Kültüründe Av Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, s. 1-11.

Alptekin, A.B. (2014). “Silifke Yörük Kültüründe Analar ve Yörük Evleri”. *Erciyes Dergisi*, S. 444, s. 5-10.

Arikoğlu, E. (2002). “Tuva’nın XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, s. 296-306, Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Arslan, M. (2002). “Amerikan Yerlileri ve Türk Dünyasının Kültür Varlığı Arasındaki Paralellikler”. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, s. 1524-1549, Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Atnur, G. (2005). “Kozı Körpeş ve Bayan Sulu Destanında Geyik Motifi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. M. Fahrettin Kırcıoğlu Özel Sayısı*, s. 213-222.

Avşar, L. (2012). “Türk Takılarında Umay İncancının İzleri ve Avrasya Kökleri”. *İdil Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 1-24.

Avşar, Z. (2014). “Osmanlı Sahası Divanlarına Göre Türk Mitolojisindeki Umay Ana Motifi”. *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C.1, s. 357-366.

Ayan, D. (2011). ““Ög” den “Anne” ye: Türkçe Söz Varlığı Anne”. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 26, s. 111-116.

Aynakulova, G. (2006). “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”. *Millî Folklor*, C. S. 72, s. 95-106.

Aytaç, P. (2006). “Malum u Meçhul İnsan”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 40, s. 1-19.

Aytaç, G. (1999). “Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve “Haza Destan-ı Geyik””. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 12, s. 1-16

Bahadır, İ. (2004). “Alevî Bektaşî İncancına Göre Kadın”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 32, s. 1-14.

Balkaya, A. (2014). “Halk Anlatılarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma”. *Millî Folklor*, S. 102, s. 53-64.

Barkan, Ö. L. (2002). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolanizatör Türk Dervişleri”. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, s. 133-153, Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Bars, M. E. (2014a). “Ak Kağan Destanında Kadın Tipi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3, s. 97-111.

Bars, M. E. (2014b). “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”. *International Journal of Social Science*, S. 27, s. 379-398.

Bars, M. E. (2014c). “Türk Kültüründe Anne ve Aşık Garip Hikâyesinde Görünüşü”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, s. 82-94.

- Bars, M. E. (2017). "Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 52, s. 75-82.
- Batuk, C. (2006). "Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5. S. 10. s. 51-96.
- Biray, N. (2013). "Terim Dünyamızda Yılan: Kavram, Anlam ve Yapı Bakımından". *Avrasya Terim Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 95-113.
- Çetin Zaripova, Ç. (2007). "Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)". *Bilig*, S. 43, s. 1-32.
- Çetin, İ. (2014). "Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş". *Millî Folklor*, S. 54, s. 30-34.
- Çetindağ, G. (2007). "Türk Kültüründe Mağara Motifi". 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül Ankara*, C. 1, s. 443-455.
- Çolak, F. (2015). "Sarıkoz Anlatıları Üzerine Mitolojik Bir Değerlendirme". *Gelenekten Geleceğe Türk Dili ve Edebiyatı 2. Türk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, 15-17 Nisan 2015*, s. 215-228.
- Çolak, F. (2016). "Türklerde Lider Kadın Tipolojisi ve Gülnar Hatun Efsanesi". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, C. I, S. 2, s. 58-69.
- Dalkesen, N. (2015). "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü". *Millî Folklor*, S. 106, s. 58-69.
- Dlujnevskaya, G.V. (1996). "Kudırge Kayası" Eski Türklerdeki Umay Tasvirleri Sorununa Bir Bakış" (çev. Muvaffak Duranlı). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 1, s. 235- 240.
- Duvarcı, A. (2005). "Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar". *Bilig*, S. 32, s. 125-144.
- Ekici, M. (1999a). "Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler". *Millî Folklor*, S. 44, s. 10-17.
- Ekici, M. (1999b). "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*, (hızl. Alev Kahya Birgül-Aysu Şimşek Canpolat). s. 123-138.
- Ergun, M. (1996). "Dağlarla İlgili Altay-Türk Efsaneleri". *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 66-70.
- Ergun, M. (2001). "Ural Batır, Akbuzat ve Köroğlu Destanları Arasında Benzerlikler". *Millî Folklor*, S. 49, s. 13-15.
- Fedakar, P. (2014). "Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri". *Millî Folklor*, S. 103, s. 5-19.
- Güleç, M. M. (2017). "Bursa'nın Dağlık Bölgelerinde Kadın Türbeleri Etrafında Oluşan Ritüeller ve Ana Tanrıça Kültü". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 37, s. 108-121.
- Gülgün, B. (2015). "Geçmişten Günümüze Ayrılmaz İkili Kadın ve Bitki". *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*, S. 16, s. 60-61.
- Günay, U. (1998). "Manas Destanı'ndaki Kadın Adları ile İlgili Bir Deneme". *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı (Pars Yılı)*, s. 49-61.
- Işık, R. (2004). "Türklerde Ağaçlar İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler". *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, s. 89-106.
- İnayet A. - Öger A. (2009). "Uygur Türklerinin Mitolojik, Dinî ve Tarihi Kadın Kahramanları Üzerine". *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, s.1184-1198.

- Kalafat, Y. (2004). "Tatar Türklerinde Karşılaştırmalı Halk İnançları". *Karadeniz Araştırmaları*, S. 3, s. 119-127.
- Kalıpçı, İ. (1998). "Bursa'nın Kurtuluşuna İmza Atmış Bir Mücahit Kadınıımız Kara Fatma (Fatma Seher)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 42, s. 1201-1210.
- Karadavut Z. (2010). "Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar". *Millî Folklor*, S. 85, s. 71-80.
- Karakaş, R. (2013). "Siirt Efsane ve Halk İnanışlarında Yılan Miti". *Folklor / Edebiyat Dergisi*, C. 19, S. 73, s. 49-62.
- Kartaeva, T. (2014). "Sır Bölgesi Kazaklarının Evlilik Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme (19.yy.- 20.yy. Başları)". *Millî Folklor*, S. 104, s. 167-179.
- Kaya, M. (2002). "Türk Halk Anlatılarında Kadın". *Toplumbilim*, S. 15, s. 49-54.
- Kırcı, E. (1998). "Türk Kültüründe Ateş İle İlgili İnanışlar". *Dursun Yıldırım Armağanı*, s. 398-407.
- Koçak, A. -Gürçay, S. (2017). "Anne Arketipi Ekseninde Uygur Destanları". *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of or Turkic*, Volume 12/5, s. 265-278.
- Köksel, B. (2012). "Pazarcık'ta Elif Ana Kültü ve Elif Anayla İlgili Anlatıları". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 55, s. 155-170.
- Köse, N. (1993). "Sarı Ana Türbesi ve Rodos Seferi". *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. VII, s. 145-154
- Kumartaşlıoğlu, S. (2015). "Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 106-115.
- Küçük, H.-Ceyhan, S. (2007). "Râbia el-Adeviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34. s. 380-382, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yay.
- Küçük, M. A.(2013). "Geleneksel Türk Dinindeki Ana/Dışıl Ruhlara Mitolojik Açıdan Bakış". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 105-134.
- Mandaloğlu, M. (2013). "Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 27, s. 383-391.
- Muhammerhacı, K. (2001). "Efsane ve Rivayetlerde Tasvir Edilen Kadın Tipleri Üzerine". *Türk Dünyası Dergisi*, S. 12, s. 713-719.
- Orozobaev, M. (2012), "Kırgız Halk İnanıcı ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Yılan". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C. 1, S. 15, s. 1-17.
- Özher, S. (2006). "Beyaz Gemi Adlı Romandaki Yüce Birey Arketipi". *Bilig*, S. 37, s. 81-90.
- Potapov, L. P. (1996). "Etnografik Verilerin Işığında Eski Türklerin Tanrısı Umay" (çev. Muvaffak Duranlı). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 1, s. 213-233.
- Saçkesen, A. (2007). "Er Tabıdı Destanında Kadın Tipler". *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/3, s. 489-495.
- Salman F. (2002). "Özvatan'da Eski Su Değirmenleri". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 8, s. 75-88.
- Salman, M. (2013). "Tohum ve Toprak Metaforu Üzerinden Bir Olağanüstü Doğum Ritüeli: Buğday Oğullar, Mercimek Kızlar". *Folklor / Edebiyat*, C. 19, S. 74, s. 47-59.
- Savkan, H. (2004). "Dede Korkut Kitabında Anne Çocuk İlişkisi". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, s. 90-103.
- Seyidoğlu, B. (1998). "Kültürel Bir Sembol: Yılan". *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, s. 86-92.

- Şenocak, E. - Doğan, O. (2017). “Almıs Kağan Destanının Arketipsel Tahlili”. *Millî Folklor*, S. 116, s. 112-128.
- Şimşek, E. (1995). “Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan “Ana Geyik” Efsanesinde Mitolojik Unsurlar”. *Millî Folklor*, S. 26, s. 17-22.
- Şimşek, E. (2017). “Türk Kültüründe “Alkarısı” İnancı ve Buna Bağlı Olarak Anlatılan Efsaneler”. *Akra Uluslararası Kültür Sanat Edebiyat ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 12, s. 99-115.
- Tanyu, H. (1982). “Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Kısa Bir Araştırma”. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, s. 479- 495.
- Türkan, K. (2012). “Türk Dünyası Masallarında Su Kültü”. *Millî Folklor*, S. 93, s. 135-148.
- Üçer, M. (1975). “Anadolu Folklorunda Fadime Ana”. *Türk Folkloru Araştırma Yıllığı*, Ankara, s.147-156.
- Yılmaz, A. (2004). “Türk Kültüründe Kadın”. *Millî Folklor*, S. 61, s. 111-123.

Tezler

- Aday, E. (2013). *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üni. SBE, Balıkesir.
- Atnur, G. (1996). *Ural Batır Destanı Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üni. SBE, Erzurum.
- Aydınoglu, B. (2005). *Tire Merkezinde Halk İnanışları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üni. SBE, Manisa.
- Bali, A. (2015). *Mersin Konargöçerlerinin Halk Kültüründe İnanışlar ve Bunlara Bağlı Uygulamalar*, Çukurova Üni. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- Dıykanbayeva, M. (2009). *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültürünün Yaşayan Kültüre Etkileri*, Gazi Üni. SBE, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.
- Dikmen, A. (2007). *Bursa İnanç Coğrafyası (Bazı İlçeler Örneği)*, Uludağ Üni. SBE, Yayınlanmış Doktora Tezi, Bursa.
- Eşmeli, İ. (2006). *Muğla-Yatağan ve Çevresi Halk İnanışları ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*, Dokuz Eylül Üni. SBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Göçer, O. (2014). *Adana İli Karaisalı Halk Kültüründe Halk İnançları, Bayramlar ve Törenler*, Çukurova Üni. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Gökdemir, İ. (2011). *Divriği İlçesinde Yaşayan Alevilerde Dini Hayat ve Yaygın Halk İnanışları*, Cumhuriyet Üni. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Gülbaykücüçük, S. (2012). *Elazığ Fevziçakmak, Esentepe ve Yıldızbağları Mahallelerinde Oturan Tunceli Göçmeni Alevilerde Halk İnanışları ve Bunlara Bağlı Uygulamalardaki Değişimler*, Fırat Üni. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Güldemir Karanfil, M. (2008). *Afyon-Bolvadin ve Çevresi Halk İnanışları ve Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üni. SBE, İzmir.

- Gümüş, N. (2011). *Alevilikte Kadın: Şahkulu Sultan Dergâhı'ndaki Kadınların "Alevi Kadını" Algılayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üni. SBE, Kütahya.
- Işık, A. (2004). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak ile İlgili İnanışlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni. SBE, Sakarya.
- Kayabaşı, O. (2013). *Taşeli Yöresi Geçiş Dönemleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2012). *Türk Kültüründe Ateş ve Ocak Kültü*, Doktora Tezi, Balıkesir Üni. SBE, Balıkesir.
- Mollaibrahimoğlu, Ç. (2008). *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üni. SBE, Trabzon.
- Murad, N. Y. M. (2009). *Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara.
- Ochirova, B. (2013). *Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üni. SBE, İstanbul.
- Olgunsoy, B. (2007). *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üni. SBE, Balıkesir.
- Öden, M. U. (2013). *Kırklareli İli ve Çevresindeki İnanç Merkezleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üni. SBE, Edirne.
- Özaslan, A. (2012). *Halk Hekimliğinde Ocaklık Kurumu ve Araban (Gaziantep) İlçesi Örneğinde Kadın Ocaklılar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara.
- Perçemli, V. (2011). *Gagauz Türklerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üni. SBE, İzmir.
- Petrovici, N. (2009). *Komrat Kasabasının Monografisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara.
- Sağlam, H. Ş. (2007). *Alevi-Bektaşî Kültüründe Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üni. SBE, İstanbul.
- Sayar, S. (2011). *Destanlardan Günümüze Doğum, Ölüm, Âdet ve İnanışları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üni. SBE, Sivas.
- Sertkaya, B. (2012). *Elazığ Folklorunda Eski Türk İnanışlarının İzleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni. SBE, Elazığ.
- Soileau Kızıldağ, D. (2006). *Elif Ana (Maraş- Pazarcık) Ziyareti Üzerine Antropolojik Bir Çözümleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üni. SBE, Ankara.
- Sönmez, S. (2008). *Türklerde Dağ Kültü İnanıcı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üni. SBE, Balıkesir.
- Yüksel, D. (2007). *Gaziantep ve Çevresinde Doğumla İlgili İnanış ve Uygulamalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üni. SBE, Gaziantep.

Elektronik Kaynaklar

- Akgün, H. C. (2017). “Geçmişte ve Bugün Umay Ana”. dokupdf.com/download/gemte-ve-bugn-umay_ana_5a01b6a7d64ab2b9bd681099_pdf. (e.t. 11.04.2018).
- Artun, E. (2004). “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler”. (turkoloji.cu.edu.tr). (e.t. 15.05.2018).
- “Bakara Suresi 223.Ayet Meali”. <http://www.kuranmeali.net/diyanetvakfi/bakarasuresi223.ayet.htm> (e.t. 10.03.2018).
- “Domalak Ana”. culturemap.kz/kk/object/mavzoleiy-domalak-ana-arhitekturniyipamyatnik-h-veka (e.t. 14.04.2018).
- Kalafat, Y. “Siirt Yöresinde Yatırlar Etrafında Şekillenmiş Halk İnançları ve Kesik Baş Motifi”. (http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/kalafat_siirt.pdf). (e.t. 12.02.2018).
- Karakurt, D. (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*. e kitap.
- Karakurt, D. (2012). *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*. e kitap.
- Koçak, A. -Mollaibrahimoğlu, Ç. (2009). “Göktürk ve Uygur Destanları Üzerine Bir İnceleme”. (www.academia.edu/20782954). (e.t. 21.05.2018).
- “Menkıbe”. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid (e.t. 17.02.2018).
- “Muminûn Suresi 12. Ayet Meali”. <http://www.kuranmeali.net/diyanetvakfi/muminunsuresi12.ayet.htm> (e.t. 04.04.2018).
- “Ocak”. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid (e.t. 02.02.2018).
- Türkmenoğlu, B. “hayme ana” (<http://www.os-ar.com/modules.php?Name=News&file=article&sid=240358>) (e.t. 11.10.2018).
- “Yılan”. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid (e.t. 01.12.2018).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Necla Gül ERCAN
Doğum Tarihi : 03. 08. 1991
Doğum Yeri : Boğazlıyan
Adres : Yeni Mah. 16. Cad. Yatırım İzleme ve Koordinasyon
Başkanlığı Lojmanları B / Blok Kat: 5 No: 9 Kocasinan
/ KAYSERİ
E-mail : neclagulercan@hotmail.com

EĞİTİM

İlkokul : Devecipınar İlkokulu
Ortaokul : 60. Yıl Cumhuriyet İlkokulu
Lise : Sümer Lisesi
Üniversite : Niğde Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans : Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı

YABANCI DİL

İngilizce YÖK DİL: 65, YDS: 55

YAYINLARI

Bildiriler

1. "Türkiye Özbekistan ve Kırgızistan Masallarının Cadı Tipi". *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 26-28 Nisan 2017 Niğde, C. 3, s. 559-564.